

Т5855
п 143853/10

ЧЕРВОНІ ШЛЯХИ

1931

По езія: А. Б. Магіл, В. Вобинський,
М. Чернявський, П. Кононенко.

Проза: М. Хвильовий — *Оповідання про Степана Трохимовича*. П. Байдебура — *На п'яті*.
К. Гордієнко — *Артіл*. М. Голд —
Щогоня за роботою.

Нариси: Ф. Кандиба — *Бетонна революція*. Я. Кальницький — *Спиридон Павлович Циба*. В. Зедайн — *По Молдавії*.

Статті: В. Коряк — *Богдановщина*. Ав. Машкін — *Проблеми літературного стилю*. Ол. Подоцький — *Декадник української культури на Закавказзі*.

Хроніка. Бібліографія.

№ 10

ДВОУ—„ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО“

ЗМ 34
Лит

пр. 1937.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ, КРИТИЧНИЙ
І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
ФЕДЕРАЦІЇ ОБ'ЄДНАНЬ РАДЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ (ФОРПУ)

№ 10
(100)

~~Лит~~

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА НАУ
№ 173853

Бібліографічний опис цього
видаюча виконано в „Літописі
Укр. Друку“, „Журнальному ре-
пертуарі“ та виданні поштових
Української Книжкової Палати

Україновіст № 168 від 7/VI 1931.
Зам. № 4997. Тираж 4420.

ВІСНУК
УКРАЇНСЬКОЇ
КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ

З М І С Т

	Стор.
А. Б. Магіл. Китайський Жовтень горить [у небесах. Поезія]	5
М. Хвильовий. Оповідання про Степана Трохимовича.	7
В. Бобинський. Der Bluthund. Поезія	30
П. Байдебура. На плиті. Оповідання	35
М. Чернявський. Гіганти. Поезія	46
К. Гордієнко. Артіль (уривок з повісти)	47
П. Кононенко. Розвідка. Поезія	62
М. Голд. Погоня за роботою.	63
Ф. Кандиба. Бетонова революція. Нарис	66
Я. Кальницький. Спиридон Павлович Циба. Нарис	73
В. Коряк. Богданівщина (закінчення). Стаття	82
Ав. Машкін. Проблеми літературного стилю. Стаття	91
Ол. Полоцький. Ленінська національна політика в дії	106
В. Зедайн. По Молдавії. Допис.	129
Хроніка.	132
Бібліографія	141
Я. Рюзов.— Невдала спроба псує справу. В. Дубровський.— П. Мельник. Трамвай у ярах. В. Державін.— Збірник радянської німецької поезії.	

А. Б. МАГІЛ

A. B. Magil

КИТАЙСЬКИЙ ЖОВТЕНЬ ГОРИТЬ У НЕБЕСАХ

Коли в двадцять сьомому Чан - Кай - ші продавсь імперіялістам, а з ним і Рогенський «лівий» Гоміндан, — казали вони, край тобі, жовтий брате, червоних розчавлено, слава.

об'єднанню.

Слава шанхайським банкірам.

Слава Чан Кай - ші, китайському велетню і (між іншим)

знаряддю

Сполучених Штатів Америки.

Та 12 - го грудня в двадцять сьомому ти повстав у Кантоні, жовтий брате, ти, «озброєна людність» і твоя живуща воля — Кантонська Рада.

Ти тримався три дні.

Кров кантонських робітників твої прапори червонила на вулицях,

Тебе трощив Лі - Фу'лін з Чан Фа - кі,

канонерки Сполучених Штатів,

білих лицарів, вимуштрованих чавити жовтих байстрят —

слава...

37.000.000 голодних у Китаї.

На шанхайських бавовняних фабриках, шестилітні діти, працюють по 12 годин на добу,

за десять американських центів,

«від літа 1927 - го року до весни 1929 - го більше як мільйони китайських робітників і селян, в тому числі жінок і дітей покарав Нанкінський уряд»¹⁾.

Що тобі голод, жовтий брате?

Що тобі шістнадцятигодинний день?

Що тобі утиски й злидні, бруд і хвороби?

Що тобі смерть?

І що тобі, що тобі імперіялістичні пани?

Китайський Жовтень горить у небесах.

Вони думали, що перемогли тебе, жовтий брате, й зміцнили своє становище.

Та по дванадцятьох округах Червоні Армії йдуть —

Геть поміщиків і капіталістів —

голодні робітники й селяни в мундирах з лахів,

зковані голодом, тисячолітнім горем озброєні —

через Хуан - Сі, Хенань, Цзянь - сі, Ан - ю червоні батальйони мчать:

земля селянам;

вони спиняються на воротах міст;

рижу й хліба робітникам,

Кантонська Рада живе.

Смерть мілітаристам.

Знов, як у сімнадцятому році в Росії, крик:

вся влада радам.

Розколюються земля й небо,

наче мчить потік по спраглий землі,

в'язучи руки голодних, наскрізь

¹⁾ Р. Дуанінг. Мілітаристичні війни та революція в Китаї, стор. 16.

барвлячи життя?

червоним, високим полум'ям Китайського Жовтня.

Кров забитих, червоний брате, тече прапорами по китайській землі,
колоситься сталлю жнивими блискучих байнетів.

Залізним прибоєм б'є Революція, землю.

Геть імперіялізм —

заливає повіддю, виполоє смердючий бур'ян минулого, турляє

хмари, тюрми й хатини, будуючи

новітні, соняшні дні. Ніщо.

Хай живе Китайська Революція —

не спинить тебе твій крок — сила, твій мозок — сталь, твоє серце 400.000.000 робітників
і селян на фабриках і в полях.

На Японію, Індію, Африку, Європу й Америку

в темні шахти й пекельні цехи заводів,

на чорні передмістя й похилі хатки

падає тінь твого кроку

і нашу землю теж потрясаючи, жовтий брате.

З англійської переклав В. Мисирев

Микола Хвильовий

ОПОВІДАННЯ ПРО СТЕПАНА ТРОХИМОВИЧА

(Закінчення)

8

Розмова з Мотузкою. Як Мотузка поставився до шефства. До Степана Трохимовича заходить Одарка й він їй грає на гітарі. Одарчині політичні переконання. Степан Трохимович пропонує Одарці залишити його хату.

Все це трапилось так блискавично, так несподівано, що ніяк не могло не скидатись на сон. Але сон до безкінця не продовжується, і Степан Трохимович мусів переконатись, що він і справді не спить. Особливо ж переконував його в цьому червоненький бантик, про якого Степан Трохимович того ж таки вечора зняв з грудей й, загорнувши в газетку, поховав у скриню: бантик і справді лежав у скрині і був стільки реальний, що навіть говорити про сон не приходилось. Остаточно ж переконала Степана Трохимовича розмова з Мотузкою і саме другого дня.

— Ходять чутки по Кармазинівці относительно вашого шефства! — сказав Мотузка, бавши Степана Трохимовича біля корита: коваль напував свою білоногу Маньку. — Скільки вірно, — не знаю, але заінтересований від вас самих почути.

Це запитання примусило Степана Трохимовича в перший раз подумати про те, що не трапилось і якже врешті він мусить реагувати на ці події в його досі занадто спокійному житті.

Як би там не було, а овації, що ними зустрічали його незнайомці, вплинули на Степана Трохимовича надзвичайно! І не тому він другого дня, приїхавши на завод, знов нічого не зробив, так би мовити, по лінії шефства, що й не думав робити (як останні три дні), а тому, що ходив, як в тумані й крім, як про овації, ні про що не міг думати. Овації дуже подобались ковалеві і він навіть почував себе справжнім героєм. Він навіть не гнівався на Кліща, хоч і певний був, що ці овації і є саме робота цієї невгамовної людини. З другого ж боку, ці оплески його все таки збентежили, бо вони вихали від нього відповідної діяльності, а діяти (саме так, як того вимагали від нього) Степан Трохимович все таки не наважувався. Бентежили оплески і в тому сенсі, що вони його примушували різко розмежуватися і з цими прошарками села, з чим він по суті не зовсім хотів розмежовуватись, бо не добавав в цьому ніякого здорового сенсу. Треба було, нарешті, відмежуватися не тільки від досить таки розумного, але дуже корисного, цілком легального Онучки, але, можливо, не можна було й це відмежовуватися від того ж таки Матузки; хоч офіційно Мотузку вважали за міцного (як одного правда) середняка, але Кліщ, скажім, називав його куркулем і навіть (це показували Степанові Трохимовичу) глузував з того, що Степан Трохимович, себто старий робітник, революціонер і навіть батько дітей - комуністів, ходить у супрязі куркулем. Відмежовуватись від Матузки старий коваль ніяк не хотів, як з тих міркувань, що Мотузка мав красиву молодицю, яка з охотою слухала гітарних романсів Степана Трохимовича, так і з тих, що без Мотузчиних господарчих послуг Степанові Трохимовичу важко було обійтись.

— Та то... таке! Так... між іншим, — невпевнено відповів коваль на Мотузчине запитання з приводу шефства.

— По Кармазинівці ходять даже чутки,— продовжував Мотузка,— що вас, можна сказати, качали вчора на руках... Наскільки вірно— не знаю, але заінтересований від вас самих почути.

— Та то... таке!— Степан Трохимович покрутив свого сивого вуса, агейкнув на Маньку й змовк.

Власне Степанові Трохимовичу дуже хотілося трохи попишатися тим, що його ви несли з сільбуду на руках, але, з другого боку, він не міг цього зробити, бо певний був, що, як тільки він вимовить перше слово, одразу ж мусить трапитися розрив між ним і Мотузкою. Звичайно, Мотузка йому нічого не скаже, але він, поперше, негайно ж продасть другого коня (авансу Степан Трохимович так і не дістав), подруге, не захочує орати його землю, і таким чином поставить Степана Трохимовича в дуже неприємне становище — (зараз, вроді, як в супрязі, а тоді, виходить, оддавай в оренду?), потрет після розриву, мабуть, прийдеться навіки розпрощатися з чорноокою слухачкою його гітарних романсів, себто з Мотузчиною дружиною.

— Та кажіть вже!— сказав русявий широкогрудий (йому було років з тридцять) Мотузка й почухав собі спину.— Чого там не признається? Батько тільки не прийшов з сільради й кажуть, що діло таки було.

— А що тобі таке?— кинув Степан Трохимович, прислухаючись до далекої собачої брехні...— Хіба тобі не всеїдно?

— А звісно не все їдно!— сказав Мотузка.— Якщо вас і справді там вважали за свого вождя, то й нам буде зручніше жити.

Воно бач як! Виходить, що Мотузка на нього не тільки не гнівається, але й ще радий з того, що його так добре зустрічали незаможники? Степан Трохимович навіть хотів був тут же з захопленням розповідати, як його зустрічали й випроваджували вчора, та вийшло таке діло, що прийшлося себе стримати.

— Воно вірно,— сказав Мотузка, запалюючи цигарку.— Вождьом вас об'язательно треба зробити, за це я голосую двома руками. Та тільки ви не дуже їм довіряйте. Особенно нащот колективізації, бо середнячок наш в колектив не піде і потім треба одставити Кліща. Достаточню він людям морочив голову.

Розмова набирала не зовсім бажаного напрямку: як же його одставиш Кліща, як же його обійти колективізацію? Словом, розмова вела до конфлікту, а цього Степан Трохимович не хотів...

Интересно, що того ж таки вечора зайшла до коваля й чорноока Мотузчина Одарка. Пошебтавши трохи з Явдохою Герасимівною, вона весело посміхнулася до Степана Трохимовича своїми білими, як сніг, зубами й, поправивши на голові хустку, сказала:

— Ви хоч би, Степане Трохимовичу, на гітарі пограли чи що. Такий сум на дворі, що не приведи й господи: дощ мжичить, жодної тобі зірки на небі — прямо хоч з моста в воду!

— Ач яка Катерина!— сказав безперечно не байдужий до молодичі Степан Трохимович і особливо не байдужий до Одарки.— Ач, чого й захотілося!

Степан Трохимович всіх гарних молодичь називав Катеринами, бо, прочитавши Шевченкову «Катерину», гарним молодичам іншого ім'я й не міг підібрати.

— Та пограй уже йї, Стьопе, на гітарі,— додала від себе Явдоха Герасимівна; хіба вона й бачила й знала, що Степан Трохимович не зовсім байдужий до дівчат і особливо не байдужий до Одарки, проте це її лише облещувало, і вона дуже була задоволена, коли молодичі так чи інакше залицялися до її старого. (Сама Явдоха Герасимівна до речі, була досить таки гладенькою, дуже охайною, трохи сивенькою, обличчям приємною, низенькою п'ятдесятлітньою жінкою. Удягалася вона «по городському», замість очіпка — темна хустка, скажім, замість чобіт, носила вона башмаки і т. д.).

— Що ж вам заграти?— сказав Степан Трохимович, знімаючи однією рукою зі стіни гітару й покручуючи другою — свого сивого вуса.— Хіба що «не іскушай мене без нужди?»

Степан Трохимович зараз надзвичайно прекрасно почував себе. Приємно йому було бачити біля себе красиву Матузчину молодичу, не менш приємно було їй згадувати незабутні хвилини, коли його під вигуки «слава» незаможники винесли із сільбуду.

— Ох, як мені ця пісня подобається!— сказала Одарка, сідаючи біля Степана Трохимовича й (чортова баба!) притуляючись, наче невзначай, своїм пухким коліном

худеньких старечих ніжок коваля.— Як слухаєш оцю пісню, так серце прямо таки розривається тобі.

Степан Трохимович вдарив по струнах, заплющив очі (він завжди заплющував очі, коли починав грати) й заспівав. Він співав своїм старечим баритональним басом так, як може співати стара людина, що в ній ще не загас потяг до кохання: з почуттям, з запинками, з деяким навіть тремтінням у голосі. І в міру того, як він сам захоплювався своїм співом і своєю грою, Одарка все ближче й ближче підсувалася до нього. Явдоха Герасимівна цього, звичайно, не помічала: вона вишивала за столом якусь сорочку. Але коли б вона й помітила це, то навряд щоб наважилася заперестувати.

Коли Степан Трохимович зупинився, Одарка глибоко зідхнула й сказала:

— Страсть, як люблю такі пісні — цілий би вік їх слухала!

— А чого ж ти не навчишся грати на гітарі? — одказала Явдоха Герасимівна. — От би й ти заспівала таких пісень!

— Та де там вже нам до гітари! — заперечила Одарка. — У мужиках живеш — мужиком і помреш.

Степан Трохимович витер хусткою лисину й промовив:

— Це ти, Одарко, даремно говориш так. Тепер нема мужиків, — тепер ми всі пани. От як остаточно наладнаємо життя, так всі на гітарх заграємо.

— Поки в баби поспіють книші, то у діда не стане душі, — одказала балакуча Одарка... й тут же поцікавилася: — Чи правда, Степане Трохимовичу, що вас обрали на шефа?

— А якже! — одказала Явдоха Герасимівна (про овації вона ще нічого не знала). — Вже давно обрали на шефа.

Одарка засміялася своїми білими, як сніг, зубами й раптом, зробивши серйозне обличчя, промовила:

— От добре! Може хоч тепер зідхнемо легше, а то такий час настав, що... мовчи й не диш та й не кажи, що спиш. Зовсім задавили селянина.

Ці вже, останні, міркування не дуже подобалися ковалеві. Хоч він і ходив у супрязі з Мотузкою, але й він вважав Мотузку за досить таки міценького середнячка, навіть трохи подібного до куркуля, і тому Одарчина політика не прийшлася йому до смаку. Проте, Одарчине пухке коліно так приємно лоскотало йому його старечі хуленькі ніжки, що він не наважився їй щось на це одказати. Степан Трохимович вирішив тоді справу так би мовити, за "яти" («зятнєм») і прийнявши таке рішення, знов вдарив по струнах і заспівав.

За пічкою вистукував цвіркун: одноманітно й надзвичайно родинно, на стіні не менш одноманітно тук — тавав стінний годинник, а на дворі лютувала темна ніч дрібними осінніми дощами й поривами вітру завивала в бовдурі. Одарка все ближче й ближче присовувалася до Степана Трохимовича своїм пухким і дуже приємним коліном, і гітара в Степана Трохимовича прямо таки надригалася. Надригався йому його старечий баритональний бас: він прямо таки солов'єм заливався. Раптом у темному склі спалахнув ледве помітний вогник: хтось чиркнув сірника. Степан Трохимович подивився у вікно й зомлів.

Що ж побачив Степан Трохимович в раптовому світлі вогника? Що б він там не побачив, але, що він побачив, до того збентежило його, що він тут же покинув грати й тут же, повісивши гітару на гвіздок, сказав:

— Слухай, Одарко! Чи не пішла б ти додому, бо я спати збираюсь.

Що ж промайнуло у вікні? Степан Трохимович на виробництві. Як Таня зустріла ковалеву інформацію і що з того вийшло. Як Степан Трохимович погодився керувати шефською комісією. Зустріч з редактором.

Промайнуло у вікні перед очима Степана Трохимовича ніщо інше, як Мотузчине обличчя. Воно так неприємно, зло і до того ж красномовно посміхнулося, що й зараз, себто на третій день, стоячи біля парового молота, він згадував його. Ясно було, що Мотузка й не думав заходити до хати і тільки хотів видивитись, як до Степана Трохимовича тулиться його красива жінка.

Але особливо тоді збентежило старого коваля те, що в Мотузчинім погляді не стільки було ревности, скільки незрозумілої й занадто злої радості. І саме тому, що Степан Трохимович ніяк не міг второпати, до чого ця недоречна радість, саме тому він вчорі і не наважився так чи інакше реагувати на цей Мотузчин вчинок — ну, скажім, піти і запросити Його до кімнати, тощо, — і не наважився далі затримувати Одарку...

... — Дай! — енергійно кинув Степан Трохимович догори.

Машиністка зробила відповідний рух і паровий молот бухнув по нагартованому до біла залізу.

Ковальський цех гуркотів, шипів і бухкав. Сорокап'ятипудовий паровий молот, що біля нього працював Степан Трохимович, ударяв не з такою страшною силою, як скажім, сусідній тритонний, але від цього вуха старого коваля не вигравали, — в них всеїдно стояв гул і грохот.

Повз молота Степана Трохимовича проходила доріжка, яка з'єднувала ковальський цех, з одного боку, з цехом збиральним, з другого — з ворітьми на свіже повітря. Ця ж таки доріжка роз'єднувала ковальський цех від цеху штамповального, що до нього й подавав свої оковки старий коваль.

— Дай! — знову кинув до машиністки Степан Трохимович і, повернувши обличчям нагартоване залізо, не менш енергійно промовив: — Стоп!

Молотобоець Матвій, гігантського росту дитина, відкинув останню оковку і рукавом витерши з лоба піт, пішов до нафтової пічки. Одчинивши дверцята, він затулив рукою обличчя й почав оглядати вогняну пашу. Степан Трохимович витер об штани руки й запалив люльку.

На виробництві Степан Трохимович зовсім не подібний був до того Степана Трохимовича, що Його можна було бачити в Кармазинівці. Біля молота стояв суворий нелюдимий дідок, з яким не тільки машиністка Таня, молода дівчина в червоній хустці, ніколи не наважувалась говорити, — не наважувався з ним говорити й навіть грандіозний молотобоець Матвій. Ті розмови, які відбувалися між цими трьома особами, носили чисто офіційний, діловий характер, і із кола суто виробничих питань ніколи не виходили. Тільки зрідка, коли напроти зупинявся хронометражист чи то хронометражистка зі своєю книжечкою й годинником у руках, Степан Трохимович, ніби жартуючи, кидав до підручного:

— Знову внутрішній враг зупинився!

— Він виконує свій обов'язок, — сухо одказував Матвій й продовжував свій діло: мовляв, покиньмо й ці балачки, коли інших не хочеш.

— Хіба я кажу, що не треба? — збентежено заперечував старий коваль. — Це я вроді, як з інших підсміхуюсь.

Степан Трохимович говорив неправду. Хронометражисти трохи (і навіть більші, як трохи) таки нервували Його: підрахувавши, вони завжди могли підвищити норму виробітку. Говорив же він неправду тому, що правду якось незручно було висловити в присутності підручних: Матвій був партієць, а Таня — комсомолка. Проте нічого й не сказати з приводу хронометражистих гостей Степан Трохимович теж ніяк не міг.

Але в звичайний час слова дуже рідко зривались з ковалевого язика, хоч би тому, що, побоюючись громадських навантажень (партійні - підручні ж так чи інакше могли на нього зазіхати), він рішуче запобігав інтимно-товариських відносин з Матвієм і Танею.

Сьогодні Степана Трохимовича не можна було пізнати. Сьогодні він балакує, як ніколи: він раз - у - раз щось говорив до Матвія й особливо намагався викликати на розмову свою машиністку Таню. Річ у тому, що, як відомо було ковалеві, Таня не тільки належала до комсомолу, але й до того ж була однією із найсильніших активісток місцевої комсомольської організації, і річ у тому, що саме таких людей зараз і шукав Степан Трохимович. Оваційний чад (коли так можна висловитись) уже проходив і знову треба було думати про шестство, тим паче, що й червоненький бантик лежав у скрині.

— Так як ти кажеш, Таню? — посміхнувся до машиністки Степан Трохимович. — Кажеш, що не слід мені, старому, лізти не до свого діла?

— Про що ви, Степане Трохимовичу, говорите? — спитала Таня, поправляючи на голові червоненьку хустку.

— Та це я вроді як би про громадську роботу, — сказав старий коваль і, помовчавши, поінформував: — Думав, думав, та й надумав оце: невжеж я такий старий, що мені тільки на печі дрімати та бабиних казок слухати? Ану, думаю, вдарю по молодечькому. Ну, й розпочав. І діло, можна сказати, вийшло. Незаможники мене прямо таки на руках понесли (Степанові Трохимовичу, давно вже хотілося сказати комусь, крім Явдохи Гарасимівни: він уже їй сказав, що його незаможники на руках носили). Тепер я, — продовжував Степан Трохимович, вроді, як би за шефа в Кармазинівці.

Степан Трохимович не зовсім вірно інформував Таню. А не зовсім вірно інформував він саме з таких причин: поперше, після овацій він уже й сам став переконуватись, що з нього поганий шеф і, у всякому разі, зараз дуже образливо було б принижувати свою гідність, подруге, до підручних він все таки не міг ставитись з такою повагою, як, скажім, до редактора, а значить і не хотів показувати себе перед ними в смішному становищі, потретє, коли вже від шефства не відчепишся, то чому ж тоді не говорити що шефство виникло з ініціативи саме Степана Трохимовича? І нарешті, роблячи таку, не зовсім вірну інформацію, Степан Трохимович надіявся дещо вивідати в Тані і саме без ризику загубити свою старшинську гідність.

Як тільки Степан Трохимович скінчив, Таня з задоволенням крутнулася на своєму місці (їй навіть очі спалахнули молодим огнем) і, з великою любов'ю дивлячись на свого командира, сказала:

— Як приємно, Степане Трохимовичу, слухати від вас такі речі! А я вже думала, що ви й на селі ніяких не маєте громадських навантажень. Виходить, що це ми самі винні? Виходить, що ми просто не зуміли вас втягти в громадську роботу? От приємна несподіванка! — і, звернувшись до Матвія, який допіру підійшов до парового молота, Таня - комсомолка промовила: — Чуєш, Матвіє, що Степан Трохимович говорить?

І дівчина тут же, в присутності коваля, розповіла молотобойцеві, що їй тільки й говорив Степан Трохимович.

— Авжеж, що ми самі винні! — погодився Матвій. — Не вміли піймати вовка за хвоста.

Остання молотобойцева фраза була трохи зарізукувата й не прийшлася Степанові Трохимовичу до смаку. І особливо не прийшлася до смаку не тому, що сказав її Матвій (він ніколи не відзначався великою чемністю), а тому, що вона поціляла в найправдишу правду історії його шефства.

— Це ти, Матвіє, помиляєшся, — сказала Таня - комсомолка, — Степана Трохимовича ніхто не ловив, він сам взявся шефствувати над Кармазинівкою.

— А я почім знаю! — невизразно кинув грандіозний Матвій, знову збираючись до вогняної паці.

Тут вже й Степан Трохимович не витримав: молотобойцеве нахабство його безцінця обурило.

— Інтересно було б побачити тебе, хлопче, на громадській роботі, — з обуренням сказав Степан Трохимович. — Ляскаєш язиком ти добре, а от...

— Чи, може, і справді беретесь змагатись зі мною? — запитав молотобойць, упинаячись.

Степан Трохимович згадав, як його два дні тому на руках носили, згадав гучні овації і, згадавши все це, задерикувато кинув:

— А ти думав? — як? побоюєшся? Думаєш, як ти партієць, то тебе вже й не перекожеш? Бачили й не таких! У мене, брате, діти — дочка й син — не те, що партійці, ще й відповідальні.

— Покиньте сваритися! — сказала Таня - комсомолка. — Давайте говорити конкретно!

— Давай поговоримо й конкретно! — кинув до безкінця розхвильований Степан Трохимович.

Таня поправила на голові хустку, примружила свої світлосірі веселі очі й сказала:

— Ну, коли вже справа дійшла до змагання, то давайте так зробимо... Ти, здається, керуєш гуртком Тсоавіохему? — звернулася вона до Матвія. — Так от:хай Степан Трохимович береться за гурток Модру — от і побачим, хто з вас краще організує громадськість навколо цих гуртків.

— Ні, це не моє діло! — махнув рукою Степан Трохимович, — я в цій справі не розуміюсь. Я працюю по лінії шефства.

— Ну, коли ви вже такий фахівець по цій лінії, — сказала Таня - комсомолка, — тоді беріться керувати шефською комісією, вона, до речі, дуже відстала від потреб дня і роботу в ній треба налагодити... Дозволяєте поговорити з приводу цього з комосередком?

Степан Трохимович хотів був уже полізти рачки, але, зиркнувши на самовпевненого Матвія, відчув, як йому зразу закипіло в грудях, і тому, не думаючи про наслідки, невиразно кинув:

— Подумаєш, злякала? «Беріться керувати шефською комісією!» А хіба шефська комісія така вже цяця, що до неї й підступити не можна? Бачили таких!

— Так ви, значить, погоджуєтесь? — допитувалась Таня - комсомолка.

— Чого ти прилипла до мене? — раптом визвірився до неї Степан Трохимович.

— От тобі й маєш! — сказав ірландіозний Матвій. — Виходить, що ви вже злякались?

— Кого це злякався? Тебе? — і коваль подивився на молотобойця такими очима, наче він дивився в кращому разі на комаря.

— Так ви ж ніби то відмовляєтесь керувати шефською комісією? — наполягав на своєму Матвій.

Приперли Степана Трохимовича, що називається, до стінки й далі крутитись не можна було. Треба було або відмовитись, або прийняти виклик. Відмовитись треба було обов'язково так, принаймні, підказували ковалеві старечі гітарні мислі (він раптом ні з того, ні з цього згадав свою гітару), але й не менш обов'язково не можна було відмовитись: це б значило визнати себе переможеним, а визнати себе переможеним і саме своїми підручними, Степан Трохимович рішуче не хотів. Тоді старий коваль заплющив очі (будем говорити правду) і, мало не заплющивши очі, кинув:

— Подумаєш, яке страшне діло! Осередком хоче залякати!

— Отже, значить, берешся керувати шефською комісією? — ще раз поцікавився настирливий молотобоець.

— Сказав берусь, значить берусь!

І кинувши це страшнувате слово, Степан Трохимович почув, як йому щось різнуло в животі й він тут же, не звертаючи більше уваги на своїх підручних, побіг до вбиральні.

«От історія!» — щасливо посміхаючись, думав у вбиральні Степан Трохимович: — «Виходить, вскочив ще в нове навантаження. Замість випитати щось, як мені бути з кармазинівським шефством (певніше без кармазинівського шефства), влетів у керівники загальнозаводської шефської комісії. Мабуть, не дарма приказка приказує, що біда біду тягне. Що ж тепер виходить? Перше: шеф села Кармазинівки, друге: керівник загальнозаводської комісії, третє...»

Але далі Степан Трохимович (він вже підперезався поясом й виходив до цеху), не додумав: він раптом почув збоку себе знайомий голос:

— Бачите, де зустрілися? Дравстуйте! Що ж це вас так довго не видно?

Перед ковалем стояв заводський редактор й чорно посміхався крізь свої великі рогові окуляри.

«От тобі й третє», — збентежено подумав старий Коваль. «Ну, тепер буде морока знову вскочив».

— Чого ж це ви до нас не заходите? — спитав редактор. — Мабуть, вирішили цілу статтю дати про своє село?

Як відомо, Степан Трохимович ніяких таких вирішень не приймав, але припущення редакторове йому подобалося: як не як, а все таки не прийдеться позичати очей у сірка.

— Ви ето, справедливо говорите! — відважно промовив Степан Трохимович. — Думаю статейку дати, та... не знаю чи справлюсь: не звук, знаєте, до такої роботи.

— Нічого, — сказав редактор, поправляючи свої рогові окуляри, — пишіть, ми вас виправимо. Як умісте, — так і пишіть... За два дні напишете? — раптом додав він.

— Навряд... я, знаєте, дуже поволі пишу, — промовив збентежений Степан Трохимович.

— Ну, тоді напишіть за три дні... навіть за п'ять днів... Добре? — і редактор потиснув ковалеві руку.

— Та... добре! За п'ять днів мабуть... той... напишу.

Тільки скінчивши свою зміну, Степан Трохимович очутився й зрозумів, що йому приніс цей новий день. І очутившись, Степан Трохимович промовив:

— Оце вже вскочив, так вскочив! Хотів вислизнути, а воно—бач! Таки вірно приказка приказує: скачи діду хоч задом, хоч передом, а діла йдуть своїм чередом.

... Таня - комсомолка і молотобосець Матвій вже вийшли з цеху. Покинули й бухкати парові молоти: розпочалася перерва. Степан Трохимович забрав свого кошика й вийшов на повітря. Його зустрів той же дрібний осінній дощик. Дуже неприємно було Степанові Трохимовичу, що позадавався він й погодився керувати шефською комісією; ну, куди йому з його досвідом братися за таке діло! І махнув тоді старий коваль безнадійно рукою і, безнадійно махнувши рукою, звернув до вокзалу.

10

Що бентежило коваля? Степан Трохимович звертається до секретаря комосередку. Розмова з Митьком-комсомольцем і робітником Забарою в робочому поїзді. Степан Трохимович вирішає сьогодні йти до Кліша.

Але Степан Трохимович по суті вже готовий був замиритися зі своїм нинішнім становищем: сільбудівська овація зробила своє діло. Коли правду говорити, то коваля не те вже бентежило, що в його особистий, досі начебто нікому нецікавий післяробітний час, стали втручатися начебто випадкові люди (Степан Трохимович і раніш бачив — принаймні одним оком—як навкруги його шумує громадське життя, як в це життя якась невідома йому сила втягує всіх живих людей міста й села). Степана Трохимовича бентежило те, що він несподівано опинився в хвості подій свого часу і те, що він не розуміє, як йому їх наздогнати. Себто Степан Трохимович знав, що від нього вимагають: Кліш, очевидно, вимагав, щоб він, скажім, виступав на різних сільських зборах і агітував за колективізацію, щоб він до того ж притягнув на цю агітацію ще кількох робітників; зрозуміло було, чого хотів від нього й редактор,—Степан Трохимович не знав тільки, як йому навчитись так агітувати, щоб, поперше, не дуже зростали навантаження, щоб, по-друге, поєднати, припустім, свою агітацію з думками дуже потрібного йому громадянина Онучки й не менш симпатичного сусіди Мотузки, потрете так, щоб не видно було, що він відстав від подій свого часу.

«Мабуть, даремно я ухилився від громадської роботи»,—думав старий коваль—«От тепер би й не бігав по редакторах. Здобув би досвід—і не прийшлося б червоніти, як ото тоді на зборах комнезаму. Видно, час такий, що нема тобі ні старого, ні молодого—всі рівні, і всі якось мусять думками шелестіти».

Але міркування міркуваннями, а навантаження самі по собі. Треба було вживати якихось героїчних заходів й так чи інакше розпочинати якусь роботу. Перш за все, Степан Трохимович вийняв з скрині свою записну книжку і, щоб не забути, позаписував:

«Шефство в Кармазинівці, керування заводською шефською комісією, кореспонденції до газети й стаття про кармазинівські неполадки». Найбільш його тривжило керування шефською комісією (а він глибоко переконаний був, що бже «влетів» туди!), але перш за все треба було подумати про шефство в Кармазинівці. На шастя, Кліш знову дав йому передишку й («сукин кот»! — багато м'якшій думав тепер про нього старий коваль) мовчки вичікував.

— Піти ще раз до редактора?—примірявся Степан Трохимович.—Так знову нічого не вийде. Порадитись з Танькою чи то з Матвієм? І цього тепер не можна зробити».

І раптом, коли вже Степан Трохимович загубив останню надію вислизнути з неприємного становища,—йому, як і колись, спав на думку комосередок. Куди ж, як не туди йому піти, і де ж, як не там, дістати вказівки! Незнайомий народ? А хіба тільки знайомі туди й ходять? Степан Трохимович піде прямо до секретаря комосередку і скаже йому приблизно так:

— Здравствуйте! Я до вас досі не ходив, але я такий то й такий то. Інтересуюсь значить, своїм шефством над своїм селом Кармазинівкою й прошу...

Тут Степанові Трохимовичу блиснула, можна сказати, надзвичайно талановита ідея він вирішив просити собі помічника, щоб, значить, розпропагувати з цим помічником село Кармазинівку. Особливо талановита була ідея в тому сенсі, що, поперше, від помічника можна буде дещо повчитися (комосередок не дасть же малодосвідчену людину він же може дати тільки партійця!), подруге, талановита була ідея й тому, що в скрутні моменти можна буде (будемо говорити правду і до кінця) за щось і заховатися: Степан Трохимович підсвідомо мав на увазі спину свого помічника, а під скрутними моментами підсвідомо розумів, скажім, Мотузчине обурення з агітації за колектив.

Степан Трохимович навіть потер руки від задоволення й з неменшим задоволенням покрутив собі вуса.

На жаль, того пам'ятного дня, коли прийшла йому в голову ця безперечно непогана ідея, Степан Трохимович секретаря не здибав, здибав він його тільки за три дні. Коли Степан Трохимович одрекомендувався й сказав, що він один із учасників революції 1905 року, секретар похитав докірливо головою й промовив:

— А я - я - я - я! Кажете, учасник революції 1905 року?

— Та я... той, — не зрозумів Степан Трохимович. — Ви може думаєте, що я брешу?

— Не про те, голубчику мій дорогий, — сказав секретар комосередку, — вірю вам, вірю! Але чому ви досі в Модрі не працюєте? Ну, признайтесь — не працюєте? Га?

— Та знаєте... — признався Степан Трохимович й тут же попередливо подумав: «треба записати в книжечку і Модр».

Але це нове навантаження Степана Трохимовича не схвилювало вже (секретар і справді взяв слово в старого коваля, що він буде працювати в Модрі): Степан Трохимович раптом зрозумів, що від зливи навантажень нема йому порятунку доти, аж поки він виявить себе добрим активістом. Та й справді: всі гадають (і мають рацію), що він незавантажений, і кожний хоче його завантажити. Розпочне роботу — і зливі кінець.

Вислухавши інформацію, секретар комосередку з задоволенням подивився на Степана Трохимовича й сказав:

— Дуже добре... це дуже добре!.. Але кого б вам порекомендувати в помічники? Секретар комосередку замислився й раптом промовив: — Знаєте що: зайдіть, голубчику, за два дні: я тут пораджусь із товаришами й ми вам когось найдемо.

Вийшов Степан Трохимович від секретаря осередку дуже задоволений і навіть з деяким почуттям погорди. Задоволений він був тому, що його не призначили на керівника заводської шефської комісії (хоч Матвій і Таня покищо суперечки не згадували, але Степан Трохимович чекав, що цю суперечку згадає секретар осередку), гордий він був з того, що як би там не було, а він вже по - справжньому розпочав свою громадську роботу і, значить, Кліш тепер уже не буде чіпати його.

В робочому поїзді він зустрівся з Митьком - комсомольцем. Тепер уже, після овації, Степан Трохимович, стикаючись із цим цобатим хлопцем, не тільки, як це було раніш, не зневажав його привітання, але й з деякою тривогою стежив за Митьчиным капелюхом: Степан Трохимович побоювався, що тепер Митько, після того, як коваль затикався на комнезамівських зборах й Митькові навіть прийшлося визволяти його, — тепер Митько уже не буде так чемно вітатися з ним.

Вони сиділи на останніх двох лавах, один проти одного, щільно притуляючись до вагонної стіни, бо народу у вагоні було дуже багато і їх тиснули.

— Як же це ви мене... той, — почав Степан Трохимович позасвідомо посміхаючись задоброючою посмішкою, — що ж це ви саме мене в шефи? Га?

— Власне, це не цілком вірна формуліровка, — сказав, як і завжди чемний і витриманий Митько. — За шефа ми беремо завод: а ваше завдання розбуркати заводську громадськість й притягти її увагу до Кармазинівки.

— Гм! — невиразно здвигнув плечима Степан Трохимович, бо йому не сподобалося це пояснення: він сам розумів, чого хочуть від нього, але все таки трохи неприємно було, що не він шеф, а саме заводська громадськість: так Степан Трохимович звик до свого титулу.

— Це, знаєте, Кліщева формуліровка, — продовжував пояснювати Митько - комсомолец. — Ця формуліровка для маси зрозуміла — ну, хай буде й так.

«Ага»,— подумав Степан Трохимович,— для маси зрозуміла? А ми ж хіба за кого піклуємось? Хіба ми не для маси працюємо?

Словом, коваль входив уже в смак нової, досі йому невідомої, роботи. І зовсім не тому він поцікавився, чого це саме його обрали на шефа, а не когось іншого, що мав на увазі якихось інших кандидатів,— діставши від секретаря комосередку обіцянку прикомандирувати до нього помічника, він просто почував себе зараз найділовішим із шефів і йому дуже хотілося з Митьком поділитися своїми перемогами.

— А чого ж все таки той... ну, ти, скажм, не взявся за цю справу?— Степан Трохимович ніяк не міг перескочити на ту тему, яка його цікавила.

— Щоб притягти завод до такої серйозної справи,— сказав Митько - комсомолец,— треба знати, як його притягти і головне знати, кому цю справу доручити. Я людина молода, маю маленький і виробничий, і комсомольський стаж, а ви старий робітник і до того ж учасник революції п'ятого року. Ви людина з авторитетом.

Степанові Трохимовичу дуже подобалися останні пояснення Митьчині. Він подивився у вікно, повз яке пролітали осінні тумани, і навіть знову покрутив від задоволення свого сивого вуса.

— То вірно,— погодився Степан Трохимович, з деяким острахом поглядаючи на сусідніх пасажирів: він дуже побоювався, щоб серед них не було такого, який би добре знав його, висловлюючись образно, заводську «активність».

На щастя, близько сидів тільки один знайомий, саме робітник Забара, що мешкав в тій же Кармазинівці й якого Степан Трохимович з деяких причин (див. нижче) цілком ігнорував.

У вагоні стояв неможливий галас. В одному місці сперечалися, в другому — співали, в третьому — хтось підсвистував. Більше за всіх, звичайно, гомоніли спекулянти: поплавши в городі продукти, вони ніяк не могли поділити між собою заробіток. В кінці вагону стояв безрукий громадянин і, намагаючись перекричати присутніх, виспівував фальцетом якусь коломийку. Тут же метушилися хлоп'ята з цукерками й викриками:

— Іріс! Іріс, Хто хоче іріс? Три копійки пара!

— Давай сюди!— сказав до одного Степан Трохимович: цими конфетами він зрідка вгощав Мотузчину Одарку.

— Ач! Старий теж до канфета лізе!— подав був хтось репліку.

— Та то ще хто й зна, хто з нас старий!— огризнувся Степан Трохимович, почувавши себе надзвичайно бадьоро й задирикувато.— Бачили таких молодиків!

Він огризнувся з почуттям власної гідності й з цілковитим усвідомленням, що він і справді має рацію вважати себе за молодого і, огризнувшись, Степан Трохимович знову почав шукати стежок до тієї теми, що його цікавила.

— Таке діло, що мабуть прийдеться з своїм помічником скласти плана,— сказав він, звертаючись до Митька - комсомольця.

— З яким це помічником?— поцікавився співбесідник, зрозумівши про який план іде мова: «очевидно, про план шефської роботи»,— подумав Митько.

— Та з тим же помічником, що його мені призначила яйчєка,— неохайно кинув старий коваль.

— Ви вже говорили з комосередком?— спитав Митько - комсомолец.

— А яйчєка!— сказав Степан Трохимович.— З самим секретарем говорив.— І тут же подумавши, що Митько може цю новину переказати Клішеві (Степан Трохимович хотів обов'язково сам її переказати), додав:— Тільки ти про це, голубе, нічого не говори Клішеві: я йому сам скажу.

Митько, звичайно, нікому нічого не буде говорити, коли цього Степан Трохимович не хоче, але Митько все таки цікавиться, кого це ковалеві призначили в помічники?

— Та там одного чоловіка,— сказав неправду Степан Трохимович, він говорив таким голосом, наче й справді знав цю людину, що він її ззивав «чоловіком».— Ти його мабуть не бачив!

І Степан Трохимович змовк. Мовчав і Митько - комсомолец. І, можливо, розмова на цьому б і скінчилася, коли б мовчанку не порушив сусіда.

— Це ви ведеде балачки з приводу тієї історії, що трапилась на комнезамівських зборах?— звертаючись до Степана Трохимовича, сказав сусіда, робітник Забара.

Забара від старого коваля відрізнявся хіба що своїм молодшим віком. Як і Степан Трохимович, він ні на заводі, ні на селі не вів жодної громадської роботи. Як і Степан Трохимович, він тільки знав з одного боку станок, з другого — своє кармазинівське господарство. В сенсі громадської «активності» він, так би мовити, перевищував коваля. Коли Степан Трохимович відчув себе заводською людиною, Забара й досі дивився на завод (а він там працював років з 10), як на місце приробітку і всіма своїми думками і досі належав селові, себто, вірніше, своєму нікчемному одноосібному господарству.

Забариле запитання, можна сказати, трохі образило старого коваля. Що значить «тієї історії»? Яка це «історія» трапилася на комнезамівських зборах? Забара має на увазі овації, що йому зробили її неможливі? Так хіба ж це «історія», себто така справа, що може тільки дивувати тверезих людей?

— Ти ото, Забара, ні чорта не робиш, — незадоволено кинув Степан Трохимович, чухаючи собі лисину, — та ще й іншим заваджася революцію готувати.

— Що ви, Степане Трохимовичу! — зніяковів, нічого не тямлячи (він і справді без всякої іронії подікався «історією») робітник Забара. — Це ж тільки к слову прийшлося.

Але Степан Трохимович вже входив у раж.

— Не люблю я таких людей, — далі говорив він, позираючи на Митька - комсомольця й чекаючи від нього одобрення своїх думок! — І сам не гам, і другому не дам. На твоїй «активності», Забаро, ми розживемося, як ото сорока на лозі, або як тіль на воді.

— Та що ви, Степане Трохимовичу! — далі ніяковів Забара. — Та це ж, їй богу, к слову прийшлося!

— К слову то к слову, але треба, щоб воно прийшлося до діла.

І що далі говорив Степан Трохимович, то більшим активістом відчував себе і відчував нарешті, що саме тільки тепер він робиться справжнім революціонером і що тільки тепер до нього ніхто не зможе підкопатись. І здавалося Степанові Трохимовичу, що вже ніколи не заболить йому біля серця й ніколи він не буде відчувати себе таким збентеженим, яким відчував себе в останній час.

Кажете, він ще по суті нічого не зробив? Це не біда. Степан Трохимович зробить, бо він уже почав робити, інакше б йому не запропонували помічника. Він не має великого досвіду? Цей досвід дістане він в процесі роботи, і він дістане його від тієї людини, яку до нього прикомандирує комосередок.

Вагон похитнувся. Повз вікон пролітали тумани сірої глибокої осені. Дівчата-спекулянтки співали зажурних столітніх пісень. Але Степан Трохимович зовсім не журився і почував себе дуже добре.

«Треба сьогодні піти до Кліща й поговорити з ним» — думав Степан Трохимович.

Йому дуже радісно було, що сьогодні він сам шукає зустрічі з цією невгамонною нещодавно мало не страшною йому людиною.

Саме з таким настроєм він і вийшов з робітничого поїзда.

Хто перестрів старого Коваля біля вітряків? Початок агітації Чому не можна завітати Корольчука? Зустріч з місцевим поміком Степан Трохимович здоровкається.

Степан Трохимович був уже біля вітряків (Митько - комсомолец і Забара вже зникли за хагами), як йому дорогу пересік селянин Корольчук, громадянин села Кармазинівки, і, підійшовши до нього, сказав.

— Поясніть нам, Степане Трохимовичу, таке діло: що воно на світі робиться? — і Корольчук поставив на стовпчик мішок з борошном: він дупіру був у млині.

— Почуваючи себе кармазинівським шефом, Степан Трохимович теж зупинився і, поважно звівши до пересісся свої широкі сиві брови, сказав:

— Ви з приводу чого мене запитуете? Говоріть конкретно!

— Та оце ж я й хочу поговорити конкретно, — висякавшись, промовив жукоподібний Корольчук. — Діло таке, Степане Трохимовичу, ви чоловік городський, шляєтесь там по заводах тощо («шляєтесь» Корольчук сказав не з метою образи коваля), а

ми люди тьомні і нічого нам не видно. Так от допоможіть, будь ласка, і скажіть нам, яка тут прахтіка проісходить?

— Ви, може, з приводу колективізації?— запитав Степан Трохимович, пильно вдивляючись в Корольчукове обличчя.

Іншого разу цього запитання він напевне не поставив би, але тепер, коли думки його саме навколо колективізації й метушилися (шефство ж!), він інакше сказати й не міг.

— От, от! — зрадів Ковальчук. — Саме таке діло нас і интересує. Больно, Степане Трохимовичу, сидіти в темноті й махати руками над діркою. Но яка дірка, к приміру? Дірка получилася од розриву нашого життя. От в чім вопрос.

— Це ви даремно говорите нащот розриву, — поважно сказав Степан Трохимович, і вийнявши свою люльку, набив її тютюном. — Це ви, Корольчуче, помиляєтесь.

Коваль перед тим, як розпочати свою промову (а він саме зараз і вирішив приступити до виконання своїх шефських обов'язків), — перед тим, як цю промову розпочати, свідомо на мент затримав свого язика: з передишкою завжди виходить поважніш.

— Могло быть! Могло быть помиляємось! — одразу ж погодився Корольчук. — Ми люди тьомні. Говоріть ви. Ми ще вас послухаємо.

— Ну, так ото ж і слухайте! — і старий коваль замислився.

Корольчука Степан Трохимович добре знав. Корольчук жив за кілька дворів від нього. Це був типовий середняк, і за такого його й вважали на селі. Назвати його дуже революційною людиною не можна було, але й контрреволюційною — ні в якому разі. І не тому, що він свого часу сяк - так боровся з білими, але головню тому, що, хоч він і підпадав зрідка під вплив карамазинівської глитайні, все ж в основному симпатизував радянській владі. Словом, матеріал для шефських експериментів був дуже вдячний.

— От почнемо з приказки, — з почуттям власної гідності почав був Степан Трохимович свою агітацію за колектив... й тут же осікся. Річ у тому, що в голову полізли зовсім не ті приказки, які йому були потрібні: скажім — «гуртове - чортове», «гуртом батька краще бити» і т. д. — Почнемо з приказки, — тягнув далі Степан Трохимович, — ту... скажім з такої — «громада великий чоловік». Вірно я говорю? Вірно? Отепер я вас і питаю: що краще — громада чи отак, як без громади жити?

— Та ви мені про це не говоріть, — махнув рукою Корольчук. — Я цю прахтіку давно пройшов. Тут діло не в тім... От подивіться на оцей степ, — і Корольчук тикнув пальцем у просторінь.

Степан Трохимович повернувся у той бік, куди вказував його співбесідник і, на жаль, нічого там особливого не побачив. Степ, як степ. Над степом стояла сіра ярка найглибшої осені, по степу пливли брудні осінні дороги, але щоб степ міг зупинити на чомусь око — цього сказати не можна було.

— Що ж там таке? — спитав нарешті старий коваль, здивовано позираючи на співбесідника.

— А таке діло, Степане Трохимовичу, — сказав Корольчук, — що як не крутись, як не вертись, а з шматка нічого пугнього не дістанеш, і знову будеш ти без интересу.

— От бачите! — зрадів Степан Трохимович. — А я хіба не теж саме кажу? Виходить, треба щось думати. Обов'язково треба думати!

— Правильно, думати треба! — погодився Корольчук. — Але тут от в чім вопрос. Вопрос в розриві нашого життя. К приміру так, один каже — йди в колектив, а другий — боже тебе борони! Один тієї, а другий цієї, а ти стоїш, як овечка, і нічого не розумієш.

— Ну, коли ж вже така справа, — зрадівши сказав Степан Трохимович, — так тут нічого й говорити. Хто, скажім, агітує за колектив? Га? Ну кажіть, хто? А хто тепер говорить проти колективу? Ну? Кого ж вам слухати: тих чи цих?

— Це ви правильно пояснюєте! — погодився Корольчук, знову забравши мішок на спину й заступаючи до села. — Цілком правильно! Но ви, припустім, присоглашаєте до колективу, а от Мотузка співає зовсім іншої. А тепер і розберіться.

Степан Трохимович трохи зніяковів. Що Мотузка був проти колективу — це від коваля не сховалося, але, що його громадська діяльність одразу ж наскочить на непоборні перешкоди, цього Степан Трохимович не передбачав. Він передбачав, що треба якось поєднати Мотузчини думки з колективістичною агітацією, але він не перед-

бачав, що їх так важко поєднувати і що їх прийдеться поєднувати на першому ж кроці його шефської роботи.

— А ви його не дуже слухайте! — ризикнув порадити Степан Трохимович. — З його, знаєте, людина хоч і добра, але, знаєте, іноді він таке говорить, що й сам тому не вірить.

— Не кажіть, Степане Трохимовичу, — заперечив Корольчук. — Він рішительно настоює на своєму... Що він каже? А каже він, що як підемо в колектив, то вроді як в кріпаки запишемось. Розумієте, на що він натякає?

— Та то він, мабуть, жартує! — уже безпорадним голосом сказав Степан Трохимович: він і сам не вірив в те, що говорив.

— Кажете, жартує? — сказав Корольчук. — Навряд! Бо як, ото, вас настановили шефом, то він і говорить: «тепер, говорить, прахтіка не та буде, як сяде свій чоловік до незаможників (це він вас має на увазі), то ми враз знищимо цюю пропаганду». Послухав я його та й думаю: могло бути! Ми люди тьомні!

Корольчук зупинився: вони вже стояли біля Корольчукового двора. З неба почали зриватися вогні сніжники: впавши на землю, вони враз танули й робили ще більше багно. Селом посувався короткий сірий напівзимовий день. (Степан Трохимович був на останній зміні). До воріт підійшла худа кобила і, перекинувши писок на вулицю, тупо дивилася своїми сумними очима. З хвіртки вийшла молодиця з відрами і, зиркнувши на коваля, сказала Корольчукові:

— Ну, чого ж ти зупинився? Може знову в комуни збираєшся? іди но до сіней, треба свиней нагодувати.

Степан Трохимович, що так і не зумів щось сказати Корольчукові й щось досі обмірковував, як би йому викрутитись із того ніякового становища, в яке він допіру попав, почувши молодичине казання й чіпляючись за нього, як за визволення від неможливої ваги, сказав:

— До якої ж це комуни твій чоловік збирається?

— Та до Кліщевої ж! — відповіла молодиця, не повертаючись і йдучи до колодязя. — Та хоч би вже, збирався, чи що? А то ні туди Микита, ні сюди Андрій. Тільки голову морочить і собі, і людям... Тьфу! — сплюнула молодиця й зникла за рогом.

— Виходить, ви вже й до комуни ходите? — зрадів Степан Трохимович. — Та чого ж ви? Чого ж ви вагаєтесь? Треба ж нарешті кудись вирішати: або сюди, або туди. Може, ви й справді думаєте, що я щось там серед незаможників? Та бже бо- рони! То Мотузка так, між іншим, говорить, ви йому не дуже довіряйте.

— Могло бути! Могло бути, Степане Трохимовичу, — погодився Корольчук. — Я й сам так думав, слухаючи Мотузку. Думаю: говори, говори, але все таки брешеш. Городський чоловік та ще й старий робочий не піде проти колективу... Але з другого боку, і бязько: тільки но націлишся, а тут, гляди, нове розпорядження прислали.

— Та яке там розпорядження! Що ви кажете?! Ніякого розпорядження не буде!

Степан Трохимович знову відчув себе в доброму настрою. Поперше, йому подобалося, що Корольчук збирається щось робити і це бажання Корольчукове він уже готовий був (принаймні позасвідомо) приймати, як продукт його шефської роботи. По-друге, неприємна справа з Мотузкою відходила нібито на другий план.

— Обов'язково йдіть кудись: або сюди, або туди, — продовжував Степан Трохимович. — Обов'язково! Це я вам раджу як... можна сказати, ваш добрий приятель.

— Могло бути, Степане Трохимовичу, — не заперечував Корольчук. — Тільки от в чім вопрос: як би ж власть видала якогось маніфеста чи що. Треба, Степане Трохимовичу, всією громадою йти, бо больно дивитись, як народ страждає на шматочках, от которых ніякого йому інтересу.

— Ви не турбуйтеся! — заспокоював старий коваль. — За чім турбуватись? Власть знає, що робити. А ви, головне діло, не вагайтесь. Не можна припустити, щоб в нашій країні були вагання.

Ковалева агітація, звичайно, не дуже переконала Корольчука, не переконала хоч би й тому, що Степан Трохимович так і не наважився рішуче відмежуватися від Мотузки. Але сам Степан Трохимович зі своєї агітації був цілком задоволений: він уже уявно розповідав Кліщеві, як він ловко агітував Корольчука і уже певний був, що Кл

(а значить і всі неможливі) будуть дуже дякувати йому за це. Словом, він тепер ще з більшим нетерпінням чекав побачення з Клішем.

Назустріч ковалеві йшов місцевий піп. В бога Степан Трохимович давно вже не вірив. Щодо місцевого попа, то його Степан Трохимович вважав за людину досить не погану, і тому, порівнявшись з ним, він чемно зняв капелюха й сказав:

— Здоровенькі були, батюшко! Мабуть, до базарю йдете?

— Драстуйте, Степане Трохимовичу,— проходячи, кинув батюшка.— До базарю йду!

Степан Трохимович, зовсім не думав про те, що йому не слід так чемно поводитись з «батюшкою»: почувачи себе перевтомленим, він міг думати тільки про постіль, і Степан Трохимович не припускав, що за якийсь час він цього робити ніколи не буде.

12

Подорож до Клішевого двору. Які перешкоди зустріли Степана Трохимовича. Розмова з жінкою. Куди потрапив старий коваль. Зустріч з місцевими вчителями: з Глушком і Митросенком.

Спав старий коваль не дуже багато. Прокинувшись, він негайно ж поспішив до Кліша. Поспішати треба було ще й з тієї причини, що Кліш жив аж на другому кінці досить таки довгенької (верстов на шість) Кармазинівки. Підходячи до Клішевого двору, Степан Трохимович почував, що йому серце мало не розривається. Воно прискорено функціонувало і тому, що він швидко йшов, і тому, що це побачення його дуже хвилювало.

Біля хвіртки його зустрів кудлатий пес: пес лежав біля колоди й не зовсім привітливо позирав на Степана Трохимовича, що витягнувши ногу із багна, нарешті зупинився. Як на гріх, не тільки біля двору, але й на вулиці нікого не було. Перед Степаном Трохимовичем постала дилема: або підняти свій посошок і відважно запропонувати псові дати йому дорогу, або цього не робити й чекати у моря погоди, себто чекати того щасливого моменту, коли хтось випадково вийде з хати. Чекати Степан Трохимович не мав часу, бо міг спізнитись на поїзд, але й рушати на собаку він теж не ризикував.

— Та пішов... бодай тобі! — обережно запропонував Степан Трохимович псові. Але пес подивився на коваля тими ж непривітливими очима й не рухався.

«От морока!» — подумав Степан Трохимович. — «Був би такий, як мій Жучок, то ризикнув би сьак — так позмагатися, а такого кудланя небезпечно зачіпати».

— Та пішов... бодай тобі! — знову запропонував псові Степан Трохимович: не відважуючись підняти посошка, він вийняв з кишені хустку й витер нею свою спітнілу лису.

— Та пішов... бодай тобі!

Пес і на цей раз тільки зиркнув на коваля і, не виявляючи найменшого бажання дати йому дорогу, почухався.

Коваль озирнувся. Брудна напівзимова вулиця й тепер була порожня. Може там, в кінці її, хтось і проходить, але сніг, що почав зриватися з неба великими вогкими шматками, засліплював очі, і далі, як за 4 хати, нічого не видно було.

Становище і справді не справляло враження одного із веселих, особливо ж сумно було тому, що перешкоджала дрібниця — такий собі кудлатий і, можливо навіть, нікчемний собака. Нарешті, Степан Трохимович вирішив кричати на всі груди, і він закричав своїм старечим баритональним басом: мовляв, та вийдіть же хтонебудь за ворота!

Степан Трохимович стояв мало не по середині вузької вулиці, і його викрик могли прийняти на свою адресу одразу кілька дворів, себто, за звичайною старовинною звичкою, жодний із них міг би не відгукнутись, але тут фортуна зжалілась над старим ковалем: раптом рипнули двері Клішевих сіней й на вулицю вибігла якась жінка.

— Чого це ви тут кричите? — спитала вона, звертаючись до Степана Трохимовича.

— Та оце хотів до вас зайти, та от клятий пес ліг посеред дороги й не пускає.

— Хіба ж це пес? — з презирством сказала жінка і, штовхнувши ногою собаку, кинула: — Пішов, бодай би ти йому здох! — і окрикнувши, вона поінформувала коваля, — йому вже мати, років з двадцять, воно стерво, глухе і вже не має жодного зуба.

— От бач! — засоромився Степан Трохимович, позираючи на собаку, що ледве підвівшись, зашкутильгав у двір. — А я думав... От бач!..

І тут же Степанові Трохимовичу метнулося в голову: «отак і в житті буває — ти його боїшся, а воно зовсім не страшне».

— Так ви, мати прийшли до Кліща? — запитала жінка. — Ви мати будете отой робочий, що ми його обрали за шефа?

— А яке! А яке! — заметушився Степан Трохимович, дуже зрадівши, що його й на цім краю Кармазинівки знають: — Отой самий!

— Та чула, — сказала жінка. — В комуні говорили про вас... Ви будете з Нестеренків? Це не ваш дядько тепер на Сулимівці проживає?

— Ні, це не мій дядько. То, мабуть, інших Нестеренків, — сказав Степан Трохимович. — Мої дядьки всі померли.

— А я думала з цих Нестеренків, — промовила жінка. — Тепер село так розрослося, що всіх і не взнаєш.

Жінка, як виявилось, була не із мовчазних, і почала далі розпитувати коваля. Степан Трохимович відповідав: відповів на одне запитання, відповів на і друге. Нарешті, йому захотілося й до хати і, головне, захотілося поговорити з Кліщем.

— Так, може, ви покличте свого чоловіка? — сказав він. — Я маю з ним де про що побалакати.

— А ви до якого Кліща? — запитала жінка, поправляючи на голові хустку. — До того ж, мати, що комунолі править?

— Та до того ж! — сказав Степан Трохимович. — До Андрія.

— Е, — відказала жінка, — так ви ж не туди попали: тут живе Грицько Кліщ — його батько Андрій Кліщ уже пішов з батьківського дворища й тепер прсживає біля Бугавської криниці. Знаєте?.. Ото як зійдете до церкви, то потім звернете на Турханівську леваду. На леваді когось розпитаєте, де Сухані живуть, — там Андрія й знайдете.

Ця новина прямо таки ножем різонула по ковалевому серцю: як же це так? Чого ж він за кілька верст тіліпався сюди? Він же ясно розпитував? Неже не можна було поцікавитись, якого йому Кліща треба? Чи може не знали, що Кліщ пішов з батьківського дворища? Досяда брала й на жінку: мабуть, з півгодини (гіперболя) затримала його — головне затримала без діла, по-бабському. Гнівався він і на беззубого, глухого пса, що теж мабуть хвилин з двадцять (теж гіперболя) примусив його топтатися в багні.

«Не дарма приказка приказує», — подумав Степан Трохимович — «де оком не доглянеш, там калиткою доплатиш»... Та навіть і не в цьому діло, — перебив сам себе старий коваль. — «Діло в тому, що так і в житті буває: зібрався в дорогу — йдеш. Прийшов, куди йшов, а виходить, що там і нема, чого шукаєш: виходить, що не так розпитан та й не тих кого треба».

Рушивши від воріт непотрібного йому Кліща, Степан Трохимович уже й не знав, куди він піде: додому чи шукати вищезгаданої левади. Хоч і важко було місити напівзимове багно, але й не легше було залишитися з думкою, що він сьогодні так і не побачить незаможницького проводиря. І невідомо, доки б він вагався, коли б не почув за собою жіночого голосу (від двору Грицька Кліща він уже був кроків на п'ятдесят).

— Слухайте, діду! — кричала жінка, що він з нею допіру розмовляв. — Сьогодні до Андрія Кліща не йдіть, бо його дома не застане. Чуте?! Він поїхав до городу по комуністських справах.

— Оттакої! — сказав до себе Степан Трохимович й тут же подумав: спасибі хоч попередила, а то б ще кілька верстов прийшлося теліпатися.

Повертався Степан Трохимович спершу мало не в гнітючому настрої: раз те, що він думав перетомився, подруге — йому так і не вдалося похвалитися своїми перемогами. Але потім настрої йому змінився, і змінився от з яких причин: звичайно Кліщеві треба, якомога скоріш розповісти, що він уже приступив до своєї шефської роботи, та справа ж не в тому — річ у тому, що тепер він уже не боїться попасти в ніякове становище, ніхто вже й не наважиться сказати йому, що він нічого не робить. От в чому річ, оце і головне! Словом, Кліща він встигне поінформувати. Навіть краще буде, коли він звітає до нього зі своїм помічником.

Біля школи Степан Трохимович зустрів двох кармазинівських вчителів: Глушка і Митросенка. З Глушком він давно був знайомий і не раз бачив його в Онучки, Митросенка він мало знав, але з ним він не раз зустрічався в сільраді й навіть розмовляв.

— Куди це ви ходили, Степане Трохимовичу? — зупинив коваля вчитель Глушко. — Чи не до сельбуду була?

— Та ні! — кинув Степан Трохимович. — Ходив тут по деяких справах.

Правду кажучи, Степанові Трохимовичу дуже хотілось дещо розповісти про своє шефство й особливо про помічника, і, зустрівшись, скажім, з Митросенком, коваль і розповів би. Але інформувати про свої успіхи Глушка Степан Трохимович не наважувався.

І він мав рацію. Молодий Митросенко належав до того типу радянських вчителів, що їх уже нічим не відрізниш від найкращих активістів села. Митросенка всюди можна було бачити: він і в школі, але він і в сільраді, він у лікнепі, але він і в сельбуді, він збирає з учнями утильсировину, але він і виконує роль рахівника... покищо, правда, і нещасливих колективів, розпадались. Він читав лекції з політграмоти про виховання дітей, але він не пропускав й жодного сільського зібрання, всюди виступав з діловими пропозиціями. Митросенко був завжди заклопотаний і завжди кудись поспішав.

Про досить літнього Глушка цього не можна було сказати. І не тому, що він був літній (в сусідньому селі літній, навіть старіший за Глушка, вчитель мало чим відрізнявся від Митросенка). Не подібний був Глушко до Митросенка тому, що, м'яко висловлюючись, прожитий був духом старого часу. Знав він тільки свою школу (себто) для радянської держави) і більше знати нічого не хотів. Правда, він був теж симпатичною людиною, і все таки подобався ковалеві. Але головним чином за те подобався, що любив як і Тарас Григорович Шевченко, дорогу неньку — Україну. Як почне, бувало, розповідати про гайдамаччину та про Хмельницького тощо, так і не хотів би, а запласиш. Слухаючи Глушка, Степан Трохимович і справді часто втирав очі хусткою.

Коли Митросенко залишив їх на самоті, Глушко сказав:

— От, як бачите: теж українець! А який з нього українець? Тільки й того, що говорить українською мовою.

— Це ви про товариша Митросенка? — спитав Степан Трохимович.

— Та про нього ж! Про нього! — і Глушко зідхнув глибоко. — Ех, Степане Трохимовичу! Нема тепер старих часів — і не буде! Боляче, знаєте, що так воно виходить. Дуже. Хіба я, скажім, проти радянської України? Та я вам яку завгодно прийму Україну, лиш би була це Україна... Себто буржуазної я не хочу, але й не хочу такої, щоб... Та що там говорити ви мене й, без пояснень розумієте!

Глушко безперечно помилявся, але Степан Трохимович буквально нічого не розумів. Але будучи людиною дуже чемною й до того ж симпатизуючи цьому вчителеві хоч би за його цікаві й жалісні оповідання про минуле України, вважав за неділататне зізнатися в своїй темноті й невмінні одразу розбиратися в думках свого співбесідника.

— Та я вже! Я вже! Звичайно розумію! — поспішив підтвердити Степан Трохимович.

— Оце тільки з вами та з Онучкою й одведеш душу, — сказав Глушко, натягуючи на вухо свою сиву козацьку шапку і закладаючи руки в кишені своєї хоч, правда, й досить потертій, але все таки синьої чумарки. — Час такий настав, що вже й не знаю, чого від мене хочуть. Заганяли нашого брата вчителя!

Степан Трохимович не зовсім певний був, що Глушко має рацію так говорити (скоріше міг би так говорити хоч би той же Митросенко, який, до речі, ніколи не жалівся й навіть не долюбляв Глушка за такі слова), але й на цей раз не ризикнув заперечити.

— Скрутний час! Це ви вірно говорите! — погодився Степан Трохимович й тут же, згадавши, що він може з цими розмовами спізнитись на поїзд, зідхнув: — Постояв би ще з вами, та, бачите, на полустанок треба.

Тоді Глушко, що досі стояв кроків на два від коваля, раптом щільно притулився до Степана Трохимовича й тихим голосом промовив:

— Так, кажете, ес шефем обрали? Га? Ну, нічого: сідайте на місце Кліша і починайте діяти. Коли вже не можна без цього, то хай уже хоч наші люди сидять. Бо як ми з вами, Степане Трохимовичу, не вберемо України, повірте мені, що й у мене ніколи не воскресати. Словом, благословляємо вас на цей подвиг: ідіть, правте, прибирайте до своїх рук кого треба й — головне не давайте цій хворобі далі розповсюджуватись. — Не забувайте до того ж, Степане Трохимовичу, слова нашого великого революціонера Тараса Григоровича Шевченка: «я так її, я так люблю мою Україну убогу, що

прокляну святого бога, за неї душу погублю».—Вчитель помовчав і раптом додав: — Та що там вам говорити,— ви й самі розумієте!

Глушко й тепер помилявся. Степан Трохимович і тепер буквально нічого не розумів, крім того, що він мусить щось чи когось затримувати і що його певні кола Кармазинівського суспільства мислять, як людину, яка мусить скинути Кліща й сісти на Кліщеве місце. І все таки Степан Трохимович і тепер не зміг не підтвердити:

— Та якже! Якже! Звичайно, розумію!

Попрошавшись з Глушком, Степан Трохимович поспішно заступав до свого двору. Степан Трохимович був збентежений. І вже не тому збентежений, що скажимо, не зміг толком пояснити Корольчукові, чого йому, Корольчукові, не треба робити, не тому, що не поговорив сьогодні з Кліщем, а саме тому він був збентежений, що на нього покладали великі надії не тільки незаможники, але й ворожий їм Мотузка, але й не менш ворожий Глушко, але й ще мабуть багато подібних людей. Тому, нарешті, був збентежений, що ці останні люди не мислили його, Степана Трохимовича, в співробітництві з Кліщем.

Степан Трохимович ламав голову, Степан Трохимович напружено думав. Але Степан Трохимович все таки нічого не міг собі порадити. Тоді Степан Трохимович взявся себе підбадьорювати: мовляв, «на те піп і посвятився, щоб у церкві крутився». Але із цього теж нічого не вийшло. Коваль був все таки збентежений.

13

Зустріч з Онучкою. Онучка інтригує Степана Трохимовича. Чого громадянин Онучка захотів до комуні? Степан Трохимович зажурився.

Дальші невдачі були такі: перша—на протязі 10 днів він ніяк не міг зустрітись з Кліщем, друга — на протязі тих же днів він жодного разу не здивав секретаря осередку й нарешті, третя — Таня й Матвій, хоч досі й не обмовились жодним словом про шефську комісію (це добре!), але й чомусь не виявляли бажання говорити з ним.

Колись, це вже було в кінці листопада, перестрів його йоркшироподібний Онучка й, затягнувши до себе, сказав:

— Здається, будуть діла, Степане Трохимовичу!.. Так що ж ви мені скажете відносно пленуму?

— Про що ви говорите, Пилипе Гордієвичу?— спитав трохи незадоволений Степан Трохимович. Ковалеві спало на думку, що Кліщ, нічого не знаючи про його розмову в комосередкові, знову щось йому підстроїв.—Ви щось з приводу незаможників?.. Так нібижто... там (Степан Трохимович мало не сказав: «у нас») нічого не було.

— Та я не про це!— махнув рукою громадянин Онучка.— То діло ваше: працюйте собі на здоров'я, шефствуйте. Я за тим не турбуюсь! Скажете десь за мене слово — спасибі, не скажете й за це буду дякувати. Отож робіть по - божому, по-совісті... Тут, Степане Трохимовичу, більш суриозне діло! От почекайте — я вам зараз розповім!

Онучка заметушився. Покликавши свого сина — Йоську (жінка його поїхала до родичів), Пилип Гордієвич запропонував йому негайно ж подати самовара й миттю збігати по «медок».

— Откушаєте зараз, Степане Трохимовичу, свіженького медку,—сказав він потираючи свої пухкі руки.—В цьому році, скажу по правді, підвезло: бджілка божа, спасибі їй, постаралася совітській власті.

— Виходить, здали державі багатенько?— спитав між іншим Степан Трохимович: спитав, щоб щось сказати, бо його, власне більш інтригував загадковий «пленум», саме про цей «пленум» він і думав зараз.

— А якже! Якже! Все здав! Тільки на сім'ю й залишив собі!— І так відказавши Онучка посміхнувся своїми йоркширськими очима.—Усьо здав, Степане Трохимовичу, усьо, що слід було. На мене не було нарікань,— будьте благонадійні!

Старий коваль і без Онучки знав, що на Онучку ніколи не буде нарікань. Пилип Гордієвич і справді був надзвичайно акуратною людиною. І тому, зиркнувши на широку спину восьмипудової бухти (Пилип Гордієвич побіг по посуд) подумав: «воно він і колишній крмар, але даремно все таки Кліщ не долюбляє його». І подумавши так, Степан Трохимович почав розглядати малюнки на біленьких стінах Онучкиної Ідальні.

Жив Онучка в досить таки шикарному будинкові: принаймні, кращого в Карма-

зинівці не було. За військового комунізму Пилип Гордієвич не брав участі в жодній із контрреволюційних організацій, навпаки, як людина далекогозора, трохи навіть ніби то співчував радянському ладові й, де треба було, це з охотою підкреслював. З початку відбудовчого періоду він запропонував свої послуги хлібозаготовчому апаратові й, будучи непоганим комерсантом та ініціативною людиною, зумів з часом в цьому апараті і сам закріпитися й тут же закріпити свою крамницю, що її досі було забито, як непотрібне приміщення: за ініціативою Онучки, з Онучкиної крамниці зробили хлібозаготівню контору. Все це вкупі дало можливість Пилипові Гордієвичу залишити за собою дуже непоганий кам'яний будинок під бляхою й непогане дворище. Власне, ніхто на це згоди не давав, але воно якось само собою вийшло: місцева влада почала дивитися на Онучку, як на службовця й тому не чіпала його. Кармазинівська громадськість, за виключенням таких активістів, як Кліш, теж ніде не підносила свого голосу й не протестувала, що Пилип Гордієвич живе в шикарному палаці, в той час, як, скажімо, школа чи то медичний пункт примостилися в хатках на курячих ніжках.

Якіж такі сили стримували громадськість від протестів? Стримувала громадськість від протестів Онучкина репутація, репутація людини скромної, незлобливої, і можна сказати, веселої.

Коли ж Онучка придбав цю репутацію? Він придбав її ще далеко до революції! саме тоді, коли він був крамарем.

Та й справді, здирствував колинебудь Пилип Гордієвич? Нічого подібного! На свою користь свого часу він накидав малюсенькі копійочки — і тільки! І коли потім ці копійочки виростили в карбованці і сотні карбованців, то, поперше, ніхто цього не помічав, а, подруге, ніхто б і не наважився обвинувачувати за це лагідного Пилипа Гордієвича. Тим паче, ніхто б не наважився це зробити, що в дореволюційний час Онучкина крамниця була єдиним місцем, так би мовити, культурного відпочинку для малокультурних кармазинівських селян. Вже з найранішого ранку можна було бачити біля неї цілі натовпи парубків, дівчат і бородачів. Зі своєї крамниці Пилип Гордієвич зробив своєрідний кармазинівський «пратер». Для спортсменів і аматорів різних вигадок тут було необмежене поле. Парубки, скажім, випробовували ребра своїх долонь, що ними, положивши на кінець прилавок штук 8 — 10 довгих цукерок, били «об заклад» хто краще переб'є ці ж такі цукерки, як і той же таки прилавок. Бородачі змагалися один з одним на «краще випити пляшку пива без передишки й не держачи її руками», дівчата хоч і не змагалися, але підбадьорювали туж такі чоловічу статі. Тоді всі сміялись, всі реготали і всім було весело. Реготав, звичайно, й Пилип Гордієвич, і йому теж було радісно, і конфети, і пиво, і стрічки і т. д. — все це без всякої реклами вилітало до покупців, і, головне, вилітало так, що рішуче всі були задоволені. Цей «пратер» і досі згадували кармазинівські старожили, і тому нічого нема дивного, що Кармазинівка зовсім не зазіхала на шикарний Онучкин палац: вона йому, очевидно, віддячувала за веселі дореволюційні розваги.

— Ну, й медок, скажу я вам, Степане Трохимовичу, — промовив Онучка, заходячи до кімнати з вазою янтарної рідини. — Прямо тобі старорежимний!

— Медок і справді непоганий, — погодився старий коваль і тут же поцікавився: — Так про який там «пленум» ви говорили?

— Почекайте, Степане Трохимовичу, почекайте! — знову йдучи з хати, сказав восьмипудовий Онучка. — За чайком поговоримо!

«Пленум» рішуче заінтригував коваля. Але не маючи можливості негайно ж довідатися, в чому річ, він примушений був чекати, поки його поінформує Пилип Гордієвич. Степан Трохимович підвівся з стільця, підійшов до вікна, й почав розглядати дворище.

Під повіткою лежала велика йоркширська свиня з такими ж йоркширськими поросятами. Коней, скажім, Онучка не мав, але свинею обзавівся поперше, він міг похвалитися, що постачає державі непоганих свиней, подруге, за допомогою того ж таки сальця він і себе не обходив (свиней він, до речі, вхитрявся вигодувати якимсь «негодящим зерном», роздобутим за дешеvu ціну від якихось невідомих селян). Поруч повітки стояла комора. У коморі була велика яма, що в ній Онучка й держав свої рямочні вулики. Улітку рямочні вулики стояли в садку найближчого радгоспу, за що Онучка давав радгоспові певну частину меду.

... Нарешті Йоська, шістнадцятилітній синок Пилипа Гордієвича, вніс самовара, а за ним вийшов і сам йоркширопобідний господар.

— Біда з цим молодим поколінням! — сахаринно посміхнувся Онучка. — Як ото трохи піросло, так вже й зараз до комсомолу... Йосько, — звернувся він до сина. — Прийняли вже, чи ще?

— Та ще! — буркнув Йоська, ковиряючи пальцем у носі. — Кажуть, що спершу кандидатом приймуть.

— Це нічого! — підбадьорив Онучка. — Воно так і треба: спершу треба перевірити людину! — й звертаючись до того ж таки Йоськи, Онучка сказав: — Тепер можеш йти. Піді пощитай курей, перевір чи не задавив тхір і сьогодні якось.

Коли Йоська вийшов із кімнати, Пилип Гордієвич підсунувся ближче до Степана Трохимовича й промовив:

— А тепер я вам, Степане Трохимовичу, розкажу й про пленум... Ви й справді на заводі нічого не чули?

Збагнувши нарешті, що річ іде про пленум ЦК партії й на цей раз (так же завжди було) відчувши себе трохи ніяково (мовляв, він знову менш за Онучку поінформований в партійних справах), Степан Трохимович, проте, мусів зізнатися:

— Та ніби то не чув... А що таке?

— Таке діло, Степане Трохимовичу, що розговор пішов у сурйоз! Виходить діло таке, що пленум ЦК вже заговорив про суцільну колективізацію. Ви розумієте, в чім тут загвоздка?

Степан Трохимович хотів був сказати, що він нічого в цій справі не розуміє, але не бажаючи показувати себе перед Онучкою невігласом, обсмоктавши вуса (він пив чай), промовив:

— Як же, Пилипе Гордієвичу, звичайно розумію! В нас на заводі це давно проходили. З приводу колективізації у нас кожного дня говорять.

— Значить, помилок нема! — енергійно відзначив Онучка. — Правда, не знаю, до чого все це приведе, але з уверенністю можу сказати, що партія для бедного народу тільки краще може зробити! — і Онучка ткнув пальцем у скло вази: — Будь ласка, беріть ще медку!

— Та спасибі, я його багато не вживаю! — подякував Степан Трохимович.

— Як хочете, діло ваше!.. Но тільки майте на увазі, Степане Трохимовичу: ніколи я для вас нічого не жалів, не жалію й зараз.

Помовчали. Старий коваль мовчав тому, що не знав про що йому говорити, Пилип Гордієвич — очевидно щось обмірковував.

Нарешті Онучка стрепенувся й, похукавши у свої пухкі долоні, сказав таємничим голосом:

— Ну, а тепер, Степане Трохимовичу, сознаюсь вам, — він на мент спинився й раптом поінформував. — Подав я оце заяву про вступ до комуні, та й не знаю, що буде: можливо, краще буде, а могло быть і гірше — хто його знає!

— А чого вам подавати про вступ до комуні? — здивувався коваль: — Чого це ви таке придумали?

— Знаєте, Степане Трохимовичу, — почав громадянин Онучка. — Скажу вам по совісті й по щирості: жалько мені наших граждан — темнота, знаєте, неможжна, і треба їм все таки допомогнути. Уп'ять же й партія за цим настоєє, треба й партії допомогнути, так ото я й подумав: як сидіти мені без всяких результатів і чекати поки мене присоглаштитимуть, чому мені самому не піти назустріч?

— Воно вірно, Пилипе Гордієвичу! — сказав збентежений старий коваль — він і справді не знав, що йому говорити. — Це ви вірно зазначаєте: назустріч обов'язково треба йти!

— От, от! — підхопив Онучка. — А я хіба що кажу? Та я не те, що в комуну — куди завгодно піду! Хіба для мене партійний наказ це закон? Боюсь тільки, Степане Трохимовичу, — додав він, що поставляється до мене по-бюрократичному. Коли б ви там кинули за мене словечко — то тоді б, може, й живо розібрали мою справу, а так — хто знає!

— Гм! — здвигнув плечима Степан Трохимович. — Діло й справді сурйозне... Ну, та добре! Я якось там поговорю з Кліщем.

Після цього побачення Степан Трохимович, що нещодавно був підбальорений секретаревою обіцянкою прикомандувати до нього помічника, тільки й зміг промовити.
— Хоч кров з носа, а помічника я мушу мати негайно! — промовив Степан Трохимович, і відштовхнувши від себе Жучка (він був уже у дворі), зайшов до хати.

Кого зачепив Степан Трохимович у ідальні. Як зрозуміла Таня комсомолка Степана Трохимовича. Що сказав сивенький робітник Самусь? Зустріч з секретарем комосередку.

На другий день, себто після побачення з Пилипом Гордієвичем, Степан Трохимович зустрівся у заводській ідальні зі своєю машиністкою Танею. Нагадувати про змагання й шефську комісію він, звичайно, не мав охоти (хоч його турбувало, що Таня і Матвій ні з того, ні з сього замовчали цю справу), але й не зачепити когось із них він теж не міг. Степан Трохимович вирішив саме за допомогою Тані (краще Тані) чи то Матвія зробити побачення з секретарем комосередку.

— Слухай, Таню! — сказав Степан Трохимович, беручи дівчину за лікоть. — Що ж це ви... мовчите?

Таня - комсомолка подивилася на коваля здивованими очима й промовила:

— З приводу чого це ви, Степане Трохимовичу, говорите?

— Та хіба ж ти той, — Степан Трохимович власне хотів говорити про секретаря комосередку, але, давно вже заїнтригований мовчанкою підручних, мимоволі з'їхав на шефську комісію. — Та... з приводу ж змагання!

— Виходить, ви ще не забули? — здивувалася Таня - комсомолка. — А я думала, що ви вже забули.

— От тобі й маєш! — Чого ж це він мусить забути? Змагання ж було? Було! Він побився об заклад (Степан Трохимович дуже хотів замовчати зараз цей «заклад») Побився! Що ж «виходить»? Виходить, що вони програли?

— Бачите! — сказала Таня - комсомолка, сідаючи на лаву й пропонуючи Степанові Трохимовичу теж саме зробити. — Ми думали, що ви погарячилися, і тому не хотіли вас перевантажувати. Ви ж шефствуете зараз над своїм селом Кармазинівкою?

— Звичайно, шефствую! — зрадів Степан Трохимович такій постановці питання. — Але чого ж ви на мене начебто гніваєтесь і... завжди мовчите?

— Оттакої! — засміялася дівчина й зняла з голови свою червону хустку. — Та ви ж самі з нами не говорите! Ви не говорите, і ми не говоримо. Ви ж головний у нас, а не ми... І потім, чого це ви так захотіли розмовляти з нами? Ви, може, чимсь цікавитесь, то питаєте: я вам розкажу.

Таніна самовпевненість не дуже подобалась ковалеві, але й негайно не признається, що він чимсь цікавиться, теж було небезпечно: дівчина могла, скажім, підвестися з лави й піти до піяніна, що на ньому зараз хтось із молоді набринькував, а що тоді мусів робити Степан Трохимович?

— Та, бачиш, діло таке, що цікавлюся я побалакати з секретарем ячєйки, а його ніяк не здибаєш! — Степан Трохимович покрутив свого сивого вуса, зиркнув десь на стелю й сказав: — Чи не допомогла б ти мені зустрітись з ним? Га?

— Он бач що! — промовила Таня - комсомолка й замислилась. Мовчав і Степан Трохимович. Тоді раптом у двері рвонувся вітер, смикнувши скатертину, пролетів над головами робітників, що сиділи й обідали за столами, — і тоді Таня - комсомолка сказала:

— Побачення з секретарем я вам улаштую. Обов'язково! Але побачення побаченням, а заява заявою. Побачення я можу сьогодні й не влаштувати, а заяву я й сьогодні однесу. — І вийнявши з кишені бльок - нот та олівця, Таня - комсомолка подала їх Степанові Трохимовичу. — Пишіть! Пишіть заяву!

— Яку заяву? — не зрозумів Степан Трохимович.

— Ви ж в партію хочете, чи що? — і не чекаючи відповіді, Таня - комсомолка зупинила сивенького робітника, що в цей момент проходив повз них. — Товаришу Самусь, ану йдіть сюди на хвилину!

І не встиг Степан Трохимович опам'ятатись, як сивенький робітник сидів уже на тій же лаві, що на ній сидів і коваль зі своєю машиністкою.

— Товаришу Самусь,— сказала Таня - комсомолка, не даючи Степанові Трохимовичу очутитись.— Вам років з 60 єсть?

— З гаком, моя красуню! З гаком!— відповів старенький Самусь.— А що таке?

— Так от і Степан Трохимович теж вступає до партії. Йому, правда, трохи менш ніж вам, але це ж вашого полку прибуває. Він вступає...

— Почекай, дівчино!— опом'явся нарешті Степан Трохимович.— Я з секретарем зовсім не в цій справі думав говорити.

Не в цій справі? От тобі й маєш! Таня - комсомолка зробила розчароване обличчя, зідхнула трошки й, трошки зідхнувши, сказала:

— А я думала що ви до партії хочете вступити?

— Не хочеш до партії?— здивувався й сивенький Самусь.— Так ти проти партії, чи що?

Сивенький Самусь (він працював у штампувальному відділі) мав рацію дивуватись: вступивши півроку тому до КП(б)У, він уже не мислив собі чесних робітників поза комосередком.

— Хто тобі говорить, що я проти партії?— сказав незадоволений Степан Трохимович.

— Так в чому ж тоді річ? Ну, кажи, в чому ж тоді річ?

Але Степан Трохимович відповісти не міг... Та й як він відповів би, коли він про це й не думав зараз? Хіба він про це думав?

— Чого це я обов'язково зараз мушу йти до партії?.. сказав нарешті схвилюваний коваль.— А, може, я піду за три місяці?.. А, може, мої діти вже по 6 по 7 років у КП(б)У?

— Так може ти, братухо, підеш за чотири?— усміхнувся сивенький Самусь.— А з приводу твоїх дітей, я тобі от що скажу...

Сивенький Самусь вийняв з кишені пачку з цигарками й, запропонувавши одну цигарку Степанові Трохимовичу, запалив сірника. Степан Трохимович взяв цигарку й, поки Самусь мовчав і обмірковував свою, так би мовити, промову, й собі обмірковував як йому сказочити («знову вскочив» — думав старий коваль) з ніякової розмови.

— З приводу дітей,— розпочав сивенький Самусь,— скажу тобі так: стороною дощик іде, поливає, а на мою роженку й немає. Діти дітьми, а ти хіба свого розуму позбувся, братухо? Га?— Самусь цвіркнув крізь зуби й бачачи, що Степан Трохимович не має охоти з ним сперечатися, сказав: — Чого ж ти мовчиш, га? Чи, може, тобі мої речі не до вподоби?

— Степан Трохимович, мабуть, не довіряє партії! — зробила припущення Таня - комсомолка.

— Хто тобі говорить, що я не довіряю?— промовив уже темний, як ніч, Степан Трохимович.

— Ну, як довіряєш, так в чому ж зупинка?..— Сивенький Самусь зідхнув і сказав: — А з приводу дітей, то скажу тобі так: почім я знаю, що твої діти від тебе не відчужилися?

Це вже припущення Степана Трохимовича зовсім розхвилювало. Річ у тому, що (будемо правду говорити до кінця) Ванько й Мар'янка не здря без охоти листувались з ним й не виявляли жодного бажання приїхати до нього. Ванько й Мар'янка безперечно трохи соромились мати такого (себто не зовсім такого, як їм би хотілося) батька. Живучи в Кармазинівці (а вони були в Кармазинівці багато років тому), Ванько й Мар'янка по суті не так вже й мирно жили з ним. Ванько й Мар'янка теж гнівались на нього, що він не хоче вступати до партії і навіть гнівались, що він не хоче нічим відрізнятися від невдахи - одноосібника. Правда, це було давно, й про це тепер вони не згадують, бо їх нема під боком, але сивенький Самусь все таки поцілів у точку. А втім, ця неприємна розмова швидко увірвалась: закричав гудок і треба було рушати до молота.

І Степан Трохимович рушив. Рушив і сивенький Самусь, рушила й Таня-комсомолка. — Добре,— рушивши, все таки сказала Таня - комсомолка.— Я вам улаштую побачення з секретарем.

Таня - комсомолка не збрехала: вона влаштувала побачення й Степан Трохимович нарешті зустрівся з секретарем комосередку.

— Ви досі не маєте помічника? — скрикнув секретар, почувши від Степана Трохимовича скаргу, що він, секретар, і досі не призначив йому помічника. — Та я ж цю справу доручив завкультпропові. Чого ж ви до нього не звернулись?

— А я ж почім знав, що саме до нього й треба звертатися? — сказав Степан Трохимович.

— Ну, звернулись би до когось іншого. Помічника вам давно вже призначено... Це здається робітник з вашої Кармазинівки.

— Хто ж це такий? — дуже зацікавився старий коваль. — Може, згадаєте прізвище? Прізвище секретар не згадав, а бігти треба було негайно і треба було поспішати на поїзд.

«Хто ж це такий?» уже сам себе розпитував Степан Трохимович, повертаючись додому. — «Кого ж це з кармазинівців приставили до мене в помічники? Не інакше, як Митка - комсомольця», — тут же вирішив він.

Такий помічник Степана Трохимовича цілком задовольняв, і тому він, прийшовши додому, з великою охотою з'їв миску борщу й з не меншим задоволенням пішов до ліжка.

Осінь, що заспала колісь дощами, і в такому своєму вигляді й досі ніяк не здавалась (дощі, з'єднавшись з вогкими снігами, зробили собі безперервку так, що всюди стояло таке неможливе болото, що від нього зовсім не було порятунку), — ця осінь поїзdnикам, які, щоб дійти до полустанку, мусіли кожного дня покривати досить таки величезне віддалення по степовій чорноземлі, — ця осінь таки добре далася в знаки.

Особливо ж її відчував Степан Трохимович, що йому за кілька десятків літ ноги таки добре підтопалися. Відчував Степан Трохимович її й зараз, лягаючи після вечері в постіль і навіть не думаючи про свою шостиструнну гітару.

15

Що заходив до Степана Трохимовича? Розмова з Мотузкою. Чим живував робітник Забара? Ідилічний Жучок загавкав і раптом замовк

— Стьопо! — сказала Явдоха Гарасимівна, як тільки Степан Трохимович підвівся з постелі й зібрався був до білоногої Маньки. — От пам'ять... Приходив до тебе...

— Кліщ? — стривожено підхопив Степан Трохимович, попихуючи з люльки в лину дверей, він дуже шкодував, що досі так і не спромігся побачитись з Кліщем саме з своєї ініціативи.

— Та ні! — сказала Явдоха Гарасимівна. — Приходив Забара.

Забара? Гм! Навіщо Забарі Степан Трохимович?.. І потім, які можуть бути спільні інтереси у нього з Забарою, саме — з тим робітником, що й досі дивиться на завод, як на місце приробітку?

А втім, Степан Трохимович тут же викинув його з голови. Робітник Забара старого коваля зовсім не хвилював, і Степан Трохимович спокійнісінько собі пішов до білоногої Маньки.

В цей день коваль був вихідний. Порався, отже, він біля свого господарства (саме того дня) не поспішаючи. О 2-й годині дня зайшов до нього Мотузка.

— Так що ж це ви про мене Корольчукові говорили? — спитав Мотузка.

— Що ж я про тебе говорив? — сказав трохи збентежений Степан Трохимович.

Мотузка сів на призьбу, подивився питливими очима на Степана Трохимовича й промовив.

— Таке говорили, що я вроді б то на вас набріхую? — Мотузка помовчав й додав: — Чи, може, ви в сурйоз думаете провадити партійну пропаганду относительно елективізації?

— А що таке? — спробував був крутнутися Степан Трохимович.

— А таке, — сказав Мотузка, — що треба вияснити окончательно. Коли ви стоїте з Кліщем і за тих, що дурять народ — ідіть до Кліща. Це ваше діло. Но тоді я з вами супрязі ходити не буду, і це я вам говорю без жартів... Так, отож, і відповідайте: брехав я Корольчукові, чи не брехав?

— Про що ти говориш? — знову спробував був крутнутись Степан Трохимович.

Але Мотузка не схильний був гратися в піжмурки.

— Не втирайте мені очків! — сказав він. — Говоріть окончательно.

— Та що ж я тобі скажу? — мало не з розпачем промовив Степан Трохимович. — Хіба ти не знаєш моїх думок?

— А які ж ваші думки? — далі провадив допит Мотузка.

Тут уже Степан Трохимович не витримав.

— Знаєш що, Мотузко, — сказав він, — давай припинимо цю розмову... Ходім... краще посидімо! Я... самовара замовлю.

Ну, як справа йде про самовар, то піти, звичайно, можна!.. І Мотузка пішов за Степаном Трохимовичем.

І саме тоді, коли вони сиділи за самоваром і попивали чайок, саме тоді, коли Степан Трохимович не знав, як йому поєднати агітацію за колектив з Мотузчиним світоглядом і з тоскою думав про свого помічника, себто про те, щоб можна було говорити, що він і радий би, так помічник іншої співає, — саме тоді й викликав Степана Трохимовича на вулицю робітник Забара.

— Що ти мені хочеш сказати? — спитав Степан Трохимович, причиняючи за собою хвіртку. — Яке таке маєш діло?

— Та діло, бачите, Степане Трохимовичу, таке, — пошепки сказав робітник Забара й озирнувся. — Таке діло, бачите, що ячейка призначила мене до вас у помічники.

— В які ж помічники? — спершу був не зрозумів Степан Трохимович.

— Та ви ж прохали собі на допомогу? Себто... по шефській лінії?..

Степан Трохимович нарешті збагнув: так он кого йому призначили в помічники? І збагнувши, Степан Трохимович мало не скрикнув...

— Я ж прохав собі партейного! — мало не скрикнув Степан Трохимович.

Забара закліпав очима, подивився на сіре захмарене небо й тільки тоді винувато промовив:

— Хіба ж ви не знаєте, що я партейний?

— Ти... партейний? — Коли ж це ти став партейний?

— Та хіба ж ви не чули, — знову закліпав очима робітник Забара, — уже з півроку, як партейний...

— Гм! — сказав приголомшений Степан Трохимович й замислився: що ж це виходить? Виходить, що на селі Забара соромиться своєї партійності і виходить... що Степан Трохимович мусить ще й виховувати Забару?

Тоді у сусідів загавкав собака й до нього дзвінко обізвався ідилічний Жучок. Рипнули двері й на порозі стала (з їжею для підсвинка) Явдоха Гарасимівна. З неба знову почали зриватися шмаття вогкого снігу.

— Гм! — ще раз сказав Степан Трохимович і ніяк не міг прокинутись від задуми.

Ідилічний Жучок підскочив до воріт і, забувши що за ворітьми стоїть його господар, забрехав на господаря. З Мотузчиного двору чути було романс: «Не іскушай меня без нужди»: чорноброва Одарка, очевидно, вийшла по воду.

— Тьфу! — нарешті сплюнув з обуренням (обурення проти Забари) Степан Трохимович і, сплюнувши, пішов до хати.

І залишився соромливий Забара самотній біля хвіртки й довго не знав, що йому робити. Тоді він вирішив піти додому, і рушив він праворуч. Тоді знову дзвінко загавкав ідилічний Жучок. Жучок загавкав і — раптом змовк.

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

Отже, Степан Трохимович придбав собі помічника. І, придбавши собі помічника в особі невідомого кармазинівської громадськості робітника Забари, старий коваль раптом цілком усвідомив свої обов'язки перед революцією. Для нього цілком ясно стало, що хитатися між Мотузками, з одного боку, і Кліщем — з другого — не можна, не слід, навіть злочинно. І, зрозумівши це, Степан Трохимович розпочав нове життя.

Прошло мало не три місяці. Кармазинівки не можна було пізнати. В Кармазинівці уже було шість великих колективів, а найбільшим із них керував той же таки негломонний Кліщ. Ішов 1930 історичний рік. Мотузку біднота розкуркулила й вислала

з Кармазинівки, бо, як виявилось, був Мотузка не міцний середняк, а найсправжніший куркуль, і в усякому разі злісний плановик: у Мотузки найшли 900 пудів схованої пшениці.

Виселили з шикарного будинку й Онучку, і тільки тоді, як виселили, Степан Трохимович зрозумів, чого Онучка дуже й дуже хотів до комуни. Степан Трохимович свої півтори десятини передав до колективу і навіть передав туди ж таки свою білоногу Маньку. І все це передавши до колективу, Степан Трохимович відчув раптом, що з нього не поганий агітатор і що йому зовсім не потрібний помічник. Степан Трохимович вступив до партії і відніс на горище шостиструнну гітару: чорнобрової Одарки в Кармазинівці уже не було, але коли б вона й була, то тепер не приваблювала б до себе, бо тепер Степан Трохимович дивився б на неї не як на Одарку, а як на куркульку.

Кліща Степан Трохимович уже не боявся і навіть переконаний був, що не Кліщ, а він, старий робітник і революціонер, веде перед у Кармазинівці.

Робітник Забара теж змінився: раніш, як це видно з останнього розділу, Забара приховував свій партквиток навіть від Степана Трохимовича (мовляв, на заводі і справді краще бути партійцем, але на селі—позапартійним нібито вигідніш), тепер уже вся Кармазинівка знала, що він член КП(б)У, і він з того, що він член КП(б)У, тепер навіть пишався.

В кінці другого місяця Степан Трохимович одержав від Ванька листа, Ванько був дуже радий, що батько його цілком змінився і саме відповідно вимогам доби. Ванько обіцяв приїхати до Кармазинівки.

Теж саме писала й Мар'янка.

Зараз в Кармазинівці весна. Всюди весна. Весна й біля хати Степана Трохимовича. Біля воріт дзвінко заливається Жучок і десь весело рипить журавель. До колодязного «уравля відкугуються справжні журавлі. Справжні журавлі летять і курликають із далеких південних країн. Над Кармазинівкою (з того боку, де стоїть великий завод), зайнялася зоря і вже над Кармазинівкою підводиться сонце. Порожньою вулицею проїшла молодиця з відрами (коромисла на плечі) й чомусь посміхнулася до себе... І знову дзвінко і весело загавкав Жучок.

Степан Трохимович вийшов на ганок, примружив очі (сонце) й раптом побіг до полутанку.

«Сьогодні партзбори!» — подумав він.

І думав Степан Трохимович, що сьогодні він обов'язково мусить виступити трохи і дтягнути Самуся: тепер Самусь нібито опинився позаду Степана Трохимовича.

... Глушко, як і треба було чекати, в 1930 історичному році спробував був зорганізувати контрреволюційний повстанський загін. Спроба, звичайно, скінчилася фіаском. Ік потім виявилось, Глушко був і справді «щирим Українцем»: один час був у петлюрівській армії, два місяці — в гетьманській, але найбільше прислужився він армії Денікіна: в цій армії він був начальником карного загону.

В. БОБИНСЬКИЙ

DER BLUTHUND

Із циклу «Три портрети»

ЗАМІСТЬ МОТТА:

«Чоловіків били по ставених органах. Лишались каліками. Дівчат гвалтували. Мене згвалтували двічі, роздягли гольцем головою і вливали в ніс п'ятилітровий глек води, по 2 по 3 порції відразу, і били гумою в п'ятки по 50 — 100 ударів. Одного з заарештованих забито й кинуто в Стир; звуть його Степан Бойко. Ширять чутки, що він утік. Ніна Матулівна, бачигши стільки жахів катування, перерізала собі жилу... Згвалтував мене старший поліцей Ткачук і «Владзьо» Постович. Після брутальної лайки роздягли мене до гола, наказали сісти на землю, прикували мені руки до ніг і проділи палицю. Так у цій позиції зав'язали мені очі рушником, потім обидва підняли мене, поклали на стіл і згвалтували.

Не зважаючи на це все, я нічого не зрадила...»
«Заремба був під час допиту і брав участь у мордуваннях... Після поліцейного допиту відбулося слідство у слідчого судді, що містився у канцелярії начальника слідчого відділу, тут таки біля приміщення, де відбувалися мордування. Допитурвали при Зарембі, Ткачуку або Костельському. Коли обвинувачений зізнавав не те, що Зарембі, слідчий суддя припиняв допит, а Заремба і Ткачук катували знов обвинуваченого, аж поки він у судового слідчого не потверджував своїх попередніх зізнань...»

З листів політв'язнів польської тюрми в Луцьку.

Годинник на костельній сигнатурці:
донн - донн - донн...
Старанно складені в замшевій палятурці
лянцет, пінцети, зонд.
В листопадовій мряці
тануть звуки... тануть звуки...
Пан референт по праці мие руки...
мие руки...

Фаянсовий басейн. Мосяжний крант.
Мосяжний крант.
Дванадцять разів на вежі бринить курант.

Бринить курант.
Роздзвінням золотих вібрацій
тануть звуки... тануть звуки...
Пан референт по праці мие руки...
мие руки...

Донн - донн... І тиша — тьма — туман...
Потоне... вмере...
Пливкий кришталь. Пінка шума.
Савон доре.
Савон доре... Савойя... Дувр...
Ментон... Абація...
Пан референт по праці мие руки...
мие руки...

М'який рушник, м'який, як крик,
як стогін зав'язаних уст.

Донн - донн... М'який рушник зотре
останній слід з долонь...
Останній слід зотре шовкове
лудиння рушника.
Останні пурпуринки крові
зотре Савон доре.
Ле сан... дас блюхт... пся - юха... креф...
М'яка, як пелюстки рожеві,
в пана референта рука.
Ле сан... дас блюхт... пся - юха... креф...
Пан референт по праці мие руки...
мие руки...

*

Не скрипнуть оббиті цератою двері,
потонуть у килимі кроки.
Хтось стане, розп'ятий на кованих дверях,
хтось очі розкриє глибокі.

То будуть блакитні гартовані очі,
безодні холодні керниці.
То будуть уста неприступні дівочі,
різані й ковані в криці.

І буде таке неймовір'я погорди
в уст, поглядів блискавці гострій,
як ляск на щоці поліцейської морди,
як постріл.

*

Я бачу вас, очі! Ваш виклик! ваш смуток...
Я бачу вас, очі мільйонів Нін,
Естерок і Еток, і Ольг, і Руток —
в ятках потаємних охранных стін.

Я бачу вас, очі. Я бачу ваш спокій!
І знаю, і знаю, і знаю весь жах,
що спіє, що зріє в його супо - окій
плиткій голові, в тупо - зорих зіньках!

Я знаю: ось він в ваші очі затопить
свій погляд слизький, як у ятці стіл,
і робитиме допит, робитиме допит,
робитиме допит всіх місць ваших тіл!

З всіх місць ваших тіл витягатиме слово,
розіпне на столі, як тушу, роздере,
і вітрить, як пес, запах крові,
запах крові...

ле сан...

дас блюхт...

пся юха...

креф...

*

Фаянсовий басейн. Мосяжний крант.
Мосяжний крант.
Дванадцять разів на вежі бренть курант,

Бренить курант.
Роздзвінням золотих вібрацій
тануть звуки... тануть звуки...
Пан референт по праці миє руки...
миє руки...

*

Він не такий, як вам здається,
він не такий.
Білки його не заросли мережкою
пурпурові жилки.

Очі його чисті.

З зіниць його не виповзують жала
хижацьких жажд.

Я бачив:

з ним говорила дівчина і не дрижала
і всміхалася.

Очі його спокійні.

Я бачив:

рот його розкривався усмішкою
до дитини, яку
він ніс на руці, пригортаючи ніжки.
і гладив по плечку...

Він кохаючий батько.

Він не такий, як вам здається.

Він, як і ви, по росі,
по росяній траві
в ранній ранок липневий пройдеться.
Він такий — як всі.

Він такий, як...

... такий, як всі ті, що ходять
по росі,
по росяній траві
і спокон віків світи скородять
чобітьми захляпанними кров'ю.

Він кохаючий батько.

Він у себе на допиті
покинуте світом старчатко
в лахмітті грубому
(вкрало хліба шматочок!)
в пелехату головку затопить.
Чоботом. В зуби.

Очі його спокійні.

Він стоїть на сторожі,
щоб спокійно жили вельможі.

Не дивно ж, що дочки вельмож
всміхаються йому
щедрим повабам рож.

Очі його чисті...

... як чиста
вмита з крові його рука.
Як відточений на бруску
ніж різника.

Годинник на костельній сигнатурі:
донн - донн - донд...
... в замшевій палятурі
лянцет, пінцети, зонд.

Не скрипнуть тугі двері,
у килим вгрузне крок.
Хтось стане на порозі,
як скаменілий бльоқ.

Хтось хвилюк дрібно затремтить...
(Такий один момент,
така людського серця мить!)
Блисне струмент.

М'який рушник, м'який, як крик,
як стогін зав'язаних уст —
донн - донн... М'який рушник заткне
криваву рану уст.

Дві пари рук, залізний спрут —
кліщами тіло вхопить.
І в скронях чітко: тук - тук - тук...
це допит... допит... допит...

Як хірургічне долотце
в розширену зіницю,
це злобно всміхнене лице,
тупе, яхидно - лице...

Питатиме, велітиме:
скажи... скажи... скажи... скажи...
Зубами в варгі вритими
не слово — каплі ржі.

Ні слова з уст печатаних,
ні слова зрад!
Така снага, така твоїх
пізнань, Пролетаріят!

Хай ноги роздере оргазм —
конопляний мотуз.
хай спазм тортури роздере
м'якіш соромних уст,

хай в грі потворних ритмізацій
зов'ється тіло жертв...
Ле сан... дас блют... пся - юха... креф...
Ле сан... дас блют... пся - юха... креф...

Ні слова з уст печатаних,
ні слова зрад!
Така снага, така твоїх
пізнань, Пролетаріят!

І́ буде́ таке́ неймові́р'я погорди
в уст, поглядів блискавці гострій,
як ляск на щоді поліцейської морди,
як постріл!

Я мав сон: мені снівся ти.
Ти стояв на дале́кім кордо́ні.
Ти захланював цілі світи
метрополій, займанщин, колоній...

Твої руки були липкі,
ти бродив по коліна у крові.
На тво́й голо́ві
«херувимські» розпухали покрови.

У руці ти держа́в немовля
і рвав йому кі́ттями губи.
А з небес голос плив - промовляв:
Це єсть Син Мій Улюблений.

В сні я знав: Ти — улюблений син
бога, пана, попа і деспота,
гад народжений світом гнилим,
що дозрів вже для ешафота.

В сні я знав: Немовля — той світ
пролетарів, що вирости мусить,
що його жодне ко́дло яхид
не задушить.

Я мав зброю: путящий бич,
замаши́тий, хльосткий і охочий.
Раз! і свиснув мій бич у ніч
і втяв тебе просто в очі.

Раз! і злетіла голова.
Раз! відпали ноги і руки.
Очі виклювала сова,
руки зжерли вовки, серце гадюки.

І свистали, свистали бичі.
В порох трони, корони, кордони!
І блищали, блищали мечі.
Ми ішли. Нас були — міліони.
Ми ішли. І над нами Червоне
торувало нам шлях уночі.

НА ПЛИТА

«25:— На - гора видали 948 тонн вугілля. А треба було дати 1200 за пляном. На роботу сьогодні не вийшли: в ранкову зміну 21 чоловіка. У вечірню — 16.

З казарми № 3 минулої ночі втекло (дезертувало) 6 чоловіка (навіть спецу не здали. Сволота). Тікати під'южив Васька Клинець. Говорять, що нібито він з своєю ватагою і спец забрав у хлопців, коли ті збиралися вночі на станцію (треба приборати цього хулігана з шахти. Барахольник великий і тріпло).

Балашов старанно вивів літери, згорнув зшиток, запалив цигарку і замислений пошовся по кімнаті. Він думав про те, що записав у блокнот сьогодні, вчора і раніше, думав за те, що всього не запишеш, бо ж сила причин є, через які шахта не виконує плянів, не додає багато тонн вугілля на - гора. Усього не запишеш у зшиток, а як хіба деше, головне.

Перебираючи в умі події за останні дні, згадав учорашній випадок, розгорнув знову зшиток, поставив черговий номер нотатки — 94 й почав:

Через те, що несвоєчасно й неправильно кріпили десяту механізовану лаву, у лав стався завал. Винен техкерівник, ділянковий Ритинський, не доглянув за роботою, не запобіг катастрофі (Ритинський перед цим два дні не спускався в шахту).

Нотатка № 95 — 24 - го в 11 західну лаву, зранку, послали бригаду робітників зарубати лаву зарубною машиною. Бригада не працювала. Не було катеринників, щоб спустити машину. У вечірню зміну, в цю ж саму лаву послали другу бригаду. — Не працювала. У лаві лежав ще невибраний вугіль. Лише другого дня, вже третя бригада ранкової зміни працювала нормально.

(11 - а західна лаву не працювала цілу добу. Даремно ганяли у шахту людей, через дурнячі розпорядження адміністрації та технічного персоналу шахти).

Дописавши, Балашов червоним олівцем зверху нотатки позначив: «Передати цей лист до багатотиражної газети «Вуглекоп», згорнув зшиток і задумався знову про те, чому тільки то неполадок на шахті.

Він сидів біля вікна й дивився на шахту. По дорозі від шахти на колонію йшла бригада вибійників Петра Сороки. «Найкраща бригада на шахті», — подумав Балашов. Вони вилазять із шахти, аж поки не дадуть зверх норми. Це добре, але ненормально, мабуть, один надсилу, а другий...» Бригада Сороки завершила за рік казарми. Балашов перевів погляд: над його ліжком висів великий розмальований яскравими фарбами пляк. З пляката, огидливо й нахабно посміхаючись, визирила перекирвлена пика. «Достеменно, як Клинець» подумав Балашов. І тисячі раз уже бачений плякат, малюнок рвача, симулянта й п'яниці, нараз видався йому ще гидкішим, нестерпним. Достеменно, Клинець. Йому хотілося підійти, зірвати з стінки малюнок і від злості на Клинца, на інших подібних до нього, порвати плякат. Але це був би лише прояв безсилля, даремна едратованість; було б великою дурницею — зігнати злість на папері.

Балашов перевів погляд нижче на напис під малюнком: «Геть із шахти прогульниць, п'яниць, рвачів, симулянтів». — Ех, не знали оті, що малюють, а то дописали б, — зокнув Балашов, і, витягнувши з кишені червоного олівця, нашкрывав: «Геть Клинца, Сьогу, Міслія, Кравченка та іншу сволоту». Сьогодні він сам був свідком ганебних актів, коли на Південному штретці зірвали нормальну роботу: — Коногін, Васька Клинець, прийшов на роботу п'яний. На - гора, як сідали в кліть, цього не помітили, ще в шахті, у стайні побачили хлопці, що Клинець не так на коня надіває збрую. Балашов підійшов ближче до Клинца й, почувши горілчаний перегар, хотів був не допу-

стити його до роботи, але втрутився десятник і дав Клинецьові коня. А через годину Балашов побачив: за стайнею в сіні спав сп'янілий Клинець, а кінь і дві порожні вагонети стояли покинуті на південному штрекові.

Коридором казарми з гармонією — трирядкою пройшла група хлопців. Звуки мелодії широким переливом ударилися об стіни, розбілися й стихли. За гармонією хтось п'яно затягнув розхристану пісню й отямившись змовк.

Балашов виглянув у коридор. Проти дверей вузької кімнати стояв скуйовджений брудний Васька Клинець. Поруч нього гармоніст Серьожа, шахтарі з кімнати № 18, ще якісь незнайомі Балашову хлопці. Клинець, видно, був уже на підпитку, гаркавлячи, щось доводив одному з незнайомих, а Серьога, зіпершись на стінку, лагодив гармонію. У коридорі було шумно.

Грачі збираються, — подумав Балашов, — це так і знай, що буде п'янка. Загнуздат їх треба.

Гострі вуса годинника схилилися набік, показуючи чотири. О четвертій комсомольські збори. Балашов поспішно зібрався, ще раз переглянув нотатки. Сьогодні він їх прочитає. Комусь стане гірко від них. Подумав і, посміхаючись, обгорнув старанно газетою і вийшов з казарми. Він чув, як услід йому з коридору хтось крикнув із гурту хлопців: «шпана комсомольська! Порядки встановляють»... — і шматки гідкої, брутально лайки. Балашов, не поспішаючи, покрокував до літнього клубу.

Андрій Агейович по-своєму «своєрідно», як він говорить, любить молодь — комсомол. Його мало цікавлять шумливі дискусії, суперечки, в яких багато незнайомих слів. Йому і діла мало до постанов патетичних, що їх надхненно вписують до протоколів чергові секретарі комсомольських галасливих зібрань. Андрій Агейович любить по-батьківському своїх «безвусих вождів», як називає він жартома шахтарську молодь за їхню молоде, невгомоне бунтяння, натиск навалний, комсомольський, і за те, що часто вони молоді, ведуть вперед. І ще, мабуть, любить старий Агейович молодь тому, що йому вже давно за шостий десяток накрутило. Дві третини цих років віддав він шахті, більшу частину довгих шахтарських днів — років, провів під землею, у вибої коїв, вугілля з батьками, а то й з дідами, оцих молодих шахтарів. Агейович більшість з них знає ще з пуп'янка. Вони зростали перед його очима і ось уже будують нове життя, і за це ще глибша любов старого до молоді.

На шахті знають усі, що Агейович живе один. Самотою доживає віку. А була сім'я була, та розгубилася на довгій життєвій дорозі. І він сам. Старий часто сумує. І тоді, коли він перегортає сторінки спогадів з далеких днів минулих, коли воскресають в пам'яті вицвілі від давнини події, пригоди життєві. І ніхто не знає, що тоді в серці старого ятриться більше пережитої трагедії. Що вона поклала на серце назавжди печатини терпкого, тихого болю, і жаль дорогої старому утрати.

Це було в дев'ятнадцятий рік. Агейович із синами — Петром та Іваном — покинув шахту, залити водою, і з такими як і він шахтарями вийшли в степ битися за волю шахтарську проти білої банди генерала Денікіна. В степах донецьких, десь за Луганським поліг у бою стрілець Петро. А менший син Іван ще півроку ходив з батьком у бої проти білих. Батько і син у боях йшли разом, поруч, з завзяттям билися за нове життя, за революцію. В боях під Харковом поранено Івана. Два дні в агонії смертельній конав уже безрукий син Іван і нарешті вмер. Довго плакав старий шахтар над сином, та не виплакав болю. Агейович проніс його, цей біль, через фронти, через роки до нових днів. І ший тепер у розмовах, у спогадах часто встає перед ним син і слюза сповзає з старих очей і ховається самотою у синій бороді, і знають всі, що в цих очах завжди є батьківське не витрачена роками любов до молоді. І, може, тому, що сини Петро й Іван загинули в боях тоді, коли саме розквітав комсомольський їхній вік.

Андрій Агейович часто приходить на комсомольські збори, сідає завжди на улюблене місце, на лаві посередині залі. Комсомольці вже знають його місце, і коли б хто й зайняв його, з приходом Агейовича воно звільняється. В таких випадках старий вибачливо посміхається, оглядає залу, мов би впевняється, чи всі зібралися сьогодні, розкурює незмінний свій цибух і слухає молоді запальні промови. На зборах виступає Агейович не часто, і то лише тоді, коли, на його думку, безвусі вожді порушують, зневажають шахтарські традиції, або не перегнули не в карб, як він висловлюється.

...І сьогодні, на своєму місці сидів Андрій Агейович, вслухався, про що говорили

На сцену вийшов секретар комсомольського осередку. Він, як видно, наслідуючи чийсь маніру говорити відрубасто, упевнено, за кожним словом у такт відбивав у повітрі рукою. І слова гриміли по залі, і гостро в'їдалися конкретними, підкресленими фактами. — Від п'ятнадцятого до сьогодні на роботу в шахту не вийшли сорок два комсомольці, серед молоді на шахті немає дисципліни. Ночами часті бешкети, п'янки. Це ганьба! Сьогодні ми питання ставимо рубаш. Так, рубаш! — підкреслив секретар: — Той з комсомольців, хто зриває роботу, не має права зватися комсомольцем, не місце йому і на шахті, серед чесних робітників!

— А як не комсомолец? — Хтось крикнув із залі.

Рука секретаря на мить зупинилася в повітрі, але в ту ж мить він поривчато скинув вгору, мов сварячись на кого, і крикнув: «Все одно, геть із шахти! Треба взяти наш карб, що ми — комсомол — замало приділяємо уваги питанням виховання молоді, особливо тієї, що прибуває до нас із сіл, із колгоспів. І, як бачите, маємо зриви. Взяти хоч би вчора: з вісімнадцяти комсомольців 5 бригади на роботу не вийшло шестеро, — хто просто гуляв, а хто був п'яний».

— Брехня! Це наклеп! То були п'яні з інших бригад.

— Даремно на нас наговорюєш... — загуло кілька голосів з різних кутків залі.

— Наклеп? — обурено крикнула комсомолка Настя Шкутенко, і, не питаючись президії, вискочила наперед. — Наклеп? А хто валявся п'яний в коридорі казарми? Комсомолец — Юшков Степан! А вікна хто побив на колонії? Він! А хто, як не Ошков, Клинець, Безверхий та Кравченко хуліганили п'яні минулої ночі?..

Безверхий сидів недалеко від Насті на передній лаві. Зачувши своє прізвище, він зривався з місця, підбіг до дівчини й не тямлячись крикнув розлючено: — Брешеш ти докажи, чортова... — але не встиг докінчити образливих слів. Кілька комсомольців підхопили Безвершого під руки, і під загальний регіт вивели з залі.

Настя, вражена цією подією, розгубилася, змішалася й змовкла. Але із залі загули: «дайш, крий, Насте!»! Підбадьорена, вона відкашлялась і повела далі: «Вісімнадцятого вночі з нашої шахти втекло 12 чоловік недавно прибулих колгоспників, серед них п'ятеро комсомольців. Тої ж ночі у цій казармі була п'янка, всім цим запровадили... але Настя не докінчила: глянувши ненароком перед себе, вона побачила людинця. Він якось по-звірчому гостро і погрозово дивився на неї й тихо, але визивно прошипів: «замовчи, бо...». Настя запнула лише на мить, неначе набирала повітря. Вона струснула головою і закінчила твердо: «там верховодили Клинець, Безверхий. Вони підбили колгоспників тікати, налякавши їх тяжкою роботою в шахті. Вони обіграли їх в карти»...

— Ганьба таким комсомольцям! Геть їх із шахти!

— Перевірити треба, — може, це наклеп!

— Доручити бюрові, хай перевірять ці факти!

— Не треба в бюро, комісію скласти!

Заля тривожно гула сотнями голосів. Сперечалися між собою два табори. Секретар стояв розгублений. Він щось викрикував, закликав до порядку, але його не слухали. Тямір зростає і загрожував зрівнати збори.

— Товариші, ось вам справа, — прогрімало по залі, і високий з розвіяним чубом комсомолец перестрибнув через бар'єр сцени і став поруч секретаря. Це був балашев. Він посміхнувся, неначе збирався розказати якусь дуже смішну анекдоту, махнув у повітрі рукою, за цим розгорию свого великого зшитка і знову посміхаючись крикнув:

— Слушайте ось: двадцятого на колонії «Восьми - домики» хулігани зіпсували червоному кутку радіо й побили у вікнах шибки. Двадцять першого молоді у казарм «Комуна» побила десятника тов. Кригу — за те, що той ніби відмовився записати два вишні вагони видобутку. — Того ж дня комсомолец Сучков спалив у шахті мотора втік невідомо куди. — Двадцять другого хлопці з казарми № 18 відмовилися виконувати роботу, що їй запропонував десятник на дванадцятій східній лаві і вийшли з шахти «на - гора».

— Хто такі? давай прізвища — крикнули з залі.

— Хай скаже вам Клинець, він був командиром цієї ватаги симулянтів.

— Клинець, говори! — закричали із усіх кінців, але Клинець, мов загнаний у луку розкоську, мовчав і тільки з - підлоба, насуплено, поглядав на всі боки,

— Даремно, — Клинець вам не скаже нічого, бож він, знаєте, хто? — Куркульський синок. Затесався в робітники, — додала Настя.

— Так, це правильно Настя сказала. На днях дістали відомості. Клинець Василь син розкуркуленого з села Небелівки на Гуманщині. До нас на шахту прийшов з посвідкою незаможника і проліз до комсомолу, щоб затерти сліди, попервах був активним і тихим робітником-комсомольцем, а от зараз... — Балашов не дали докінчити.

— Наволок! гнати його, — кричали із залі, — гнати геть куркульське сміття! — Це так, будьте певні, — Балашов став читати далі. Нотатка за нотаткою вичитувалася з великого зшитка. І кожен вичитаний факт був дійсним і убивчо гострим. Кожна нотатка викривала гнійні нарості в побуті молоді, і їх, ці нарості гнійні, багато товаришів в повсякденному житті не помічали, а то й не звертали на їх уваги, а вони розросталися дедалі то більше, і знали всі, що кожен ганебний цей факт, обговорений у них ось зараз, є частина причини в невиконанні вугільних завдань, причина зриву роботи на шахті. І зараз над цим питанням, неначе над уперше поставленим на зборах, думав комсомол шахти.

Балашов закінчив читати й схвильований відійшов до столу.

В залі мовчали, глибоко задумавшись і наче боячись порушити тривожну тишу. По хвилі хтось кинув глухо: «Та що ж думати, хлопці, рішати треба, — вигнати з шахти їх і все». І знову хвилини довгого мовчання.

— Ні, не так, — відповів секретар осередку. Бюро ухвалило: «комсомольців: Клинець, Безверного та Кравченка, як п'яниц, симулянтів, а Клинець, окремо, як ворога, куркуля, вигнати з лав комсомолу».

Заля ворухнулася, сплеснула сотнями долонь.

— Я вношу пропозицію: вигнати їх усіх з шахти, а разом з ними на додачу й Серьогу Маслія, — додав Балашов.

— Шкода, гармоніст дуже добрий, — хтось жартома кинув і засміявся.

— Чорт із ним! Раз — геть хуліганів, то що там! Геть їх усіх!..

І знову піднесено сплеснули сотні долонь.

— «Серед молоді по казармах», — вів далі секретар, — щодня провадити політико-виховну роботу, до цього прикріпити найкращих витриманих комсомольців».

— Давно вже пора! А то спали, — крикнули в передніх лавах.

— Тепер слухайте! Бюро ухвалило: «організувати на дванадцятій південній лаві комсомольську виробничу комуни».

У відповідь перекликом залопотіли бурхливі оплески і довго то наростали, то стихали, то знову здійсналися гучно під стелю.

— Єсть, — сказав секретар. — Ухвалили і сьогодні ж, хлопці, підемо в шахту на суботник. З цього суботника ми й почнемо нашу роботу комсомольської виробничої комуни. По залі вдруге перебігли металевим передзвоном оплески і стихли.

— Тепер на останку десятника треба нам, і такого, щоб комуна — (секретар показав стиснутого кулака), — такого, щоб комуна наша була міцна!

— Прошу слова, — почувся густий, хрипкий голос десь із кутка залі. Всі обернулися. Присадкуватий широкоплечий і чорний, мов вугілля, молодий комсомолець вийшов з кутка і повагом підійшов до сцени. Це був Юшков.

— Я гадаю, — так почав він, — це добре. Комуна може буде й краще працювати, ніж тепер ми працюємо, але як для кого, а от як нам, машиністам зарубівок? Не підходить. Наша робота окрема, а в комуні буде плутанина. Ми не згодні.

— Хто «ми»? — схопився, мов опечений, машиніст зарубної Микола Зелений, — не ми, а ти. Боїшся, що спати не будеш у лаві коло зарубної, бо ж ти проволочко-дишся, прогаєш час, а тоді зіпсуєш машину й вимагаєш, щоб оплатили за перестій! Паразит! Гад ти! — кричав розлютований Зелений. Із залі полетіли вигуки, вимоги перевірити факти. Гамір дедалі наростав, вимагали Юшкова не пускати до машини.

У кутку за сценою стояв Юшков і Клинець. Клинець щось тихо шепотів на вухо Юшкову. Потім вони один за одним пройшли через залю до виходу. Клинець залишився коло дверей, а Юшков повернувся назад, підійшовши до сцени, випростався і з підкресленою зухвалістю жбурнув під ноги президії свій комсомольський квиток. Оглянувшись погрозово залю й, брутально вилаявши присутніх, пішов до виходу. Збори стихли, мов перед бурею. Насторожились грізно, чогось ждали.

Юшков, обурено лаючись, проходить до виходу. Ось він уже пройшов півзалі, повагом і зухвало дивиться по сторонам. Назустріч йому вийшов Андрій Агейович. Не встиг Юшков порівнятися з ним, як миттю рука Агейовича стиснула його за комір. Не поспішаючи Агейович витяг із рота і положив на стілець свій недокурений цибух, також не поспішаючи підвів сполотнілого Юшкова до сцени, підняв його, як кошеня, врівень з собою і поставив на бар'єр. Заля нервово ворухнулася і стихла напружено. Андрій Агейович грізно, з силою, видавив з грудей. — «Ти, сучий сину, — знаєш, чиею кров'ю злобто право на цей квиток?! Моєю кров'ю, кров'ю батька твого, що загинув за волю шахтарську і кров'ю твоїх братів - шахтарів. А ти, щеня, блазень, зганьбив їхню кров безглуздим учинком!» І він випустив із рук Юшкова. Той, мов підтятий, спустився на підлогу. По залі пролетів тривожний шелест, хтось ойкнув, і знову впала тиша. Андрій Агейович ішов до свого місця, видно було, що він хвилювався, бо руки тремтіли, припалюючи недокурений цибух.

Юшков отямився. Підвівся з підлоги і, ні на кого не дивлячись, зігнутий вийшов із залі.

Збори мовчали.

Мовчання порушив Балашов.

Він вийшов із президії і з маленького клаптика паперу вчитав кандидатури на десятника: — Ну що, голосуємо?

Але, замість відповіді, заля крикнула: «Андрій Агейович буде десятником! Андрій Агейович!»

Балашов хотів був ще щось говорити, але йому не дали, заглушили криками «дайші Андрія Агейовича!» Агейовича! поривно і рішуче плескали сотні піднесених згору долонь.

По дорозі від клубу до шахти довгими нерівними лавами вишикувалася молодь. Комсомолец Денис Розкота намагався удавати себе за справжнього командира загону. На нього з усіх кінців сипалися дотепи, але він, на те не зважаючи, заклопотано бігав зад і вперед. Нарешті, запевнившись, що все гаразд, крикнув: «шикуйся!» Хтось у відповідь бризнув іскрами сміху, але Розкота вів далі:

— Вісельники, вперед!.. в ногу, раз, два!..

— Стійте! — крикнула Настя, — Агейовича ж немає.

— Де ж він?

Колона вже рушила була з місця, але зупинилася.

Андрій Агейович і Балашов сиділи розмовляючи на приступках клубу.

— Агейович, що ж ти відстав? — Настя потягла його до колони.

Розкота знову скомандував: «в ногу!» з колони чийсь високий голос затягнув: «Ми конніца Будьонного»... Його дружно підхопили десятки молодих голосів і розлилися далеко по колонії гучний мотив поривної і твердої пісні.

Попереду колони, поруч Насті, йшов Агейович. Ішов, молодод посміхаючись і раз - раз позираючи на новий значок, подарунок меткої Насті. Значок висів на грудях, поряд з орденом трудового прапора. Літери відсвічували проти сонця і слово «КІМ» горіло вогнями завзятої молодости, молодило старого Агейовича.

Балашов поспішав до «нарядної». О восьмій призначили зібратися всім коло шахти. — Ніч доведеться попрацювати, я вже дві ночі не спав... попрацюємо! Шахта, де розвантажена, а тоді робота вже піде нормально.

Балашов ішов і думав про те, що було сьогодні на зборах, про те, що перші кроки квідації на їхній шахті хуліганства та зміцнення справжньої шахтарської дисципліни почато. Але це тільки перші кроки, ще багато треба прикласти рук, щоб комсомольська організація, молодь, по - справжньому взялися до роботи і добили разом зі старими кадровими шахтарями вугільний прорив. Перші кроки зроблено. Балашов синадав сцену з Юшковим і те, що сьогодні обрали його та Агейовича на десятників. Юшкови перебігали з одної події на другу. От, треба було б простежити Клинка і Юшкова, коли вони зберуться на п'ятику, але на перешкоді став суботник. Балашов підійшов до нарядної.

В «нарядній» вже було повно комсомольців. Чекали спуску в шахту. За столом, в місці завідувача шахти, сидів Зелений. Реєстрував тих, хто прийшов на суботник. У столу по черзі підходили комсомольці, записувались, перекидалися дотепами.

В кутку на підлозі сидів гурт хлопців, звідти шохвилини вилітав густий гомін. Альоша Цибатий розповідав чергові анекдоти. Коли розповідь доходила до найгострішого моменту, Цибатий раптово схоплювався і, кумедно вихиляючись на всі боки, жестикулював. Хлопці реготали ще дужче.

Тут же в нарядній сидів Андрій Агейович. Він, за давньою звичкою десятилітнього розбивав хлопців на гуртки, призначав що кому з них робити в шахті. Давав накази.

З появою Балашова в нарядній, сотня голосів вибухнула разом. «А - а, а».

— Встать! — скомандував Альошка і взяв рукавицю під козирок, — начальство приперло...

Балашов знав, що хлопці пустують. Але змішався, чогось почервонів, і собі взяв «на караул» лопатом і пройшов через ряди комсомольців до столу.

Зелений, глянувши на нього, зрозумів, що той має сказати йому якусь таємницю і допитливо кинув: «ну?» — Балашов нахилився: — «Знаєш, Стьопо, я сьогодні думав був не виходити вже на роботу. Бо ж увечері довідався, що Клинець і Юшков затівають плятку і гляди ще нароблять бешкету. Ех, коли б сьогодні не суботник, ми б їх, я певний, накрили і»... Балашов зробив таємничий вигляд.

— Що за «і»? — запитав Зелений.

— От чудак, — і сплавив б їх, ну хоча б до району»...

Зелений мовчав. Він теж думав про це. — До району їх треба щонайскоріше а то поки сплавлять їх звідси, нароблять багато ділов.

На шахті довго, протяжно загув гудок.

Через кілька хвилин комсомольські бригади спускалися в шахту. Біля кліті 14 комсомольці у шахтарках, із лямпами в руках, додержуючи черги, ждали посадки. З гурту хтось завів пісню, її підхопили, підкинули вгору. Пісня молодого буянця, пісня як порив до праці, лунала в землі й над землею.

Ті, що спускалися, покидали співати, співали вниз за двісті десять метрів, біля стовбура. Пісню підхоплювали ті, що стояли ще на - горі і так конвеєром перекидали вперед, аж поки не спустилася остання комсомольська бригада в шахту.

Від стовбура комсомольці вирушили із піснею до лав вибоїв. Це вперше під землею надри слухали молоду пісню колективу. Уперше пісню під землею слухав і Андрій Агейович. Він ішов поперед бригади, слухав і думав про те, що ось уже два роки він не спускався у шахту і, здавалося, почав забувати оці ось насуплені, що от - от, здається, зірвуться «коржі» вибоїни на дорозі й цвілі біляві пасма у вузьких розколинах штреків. Два роки не був у шахті, і зараз вони неначе давні друзі. Він прийшов до них і радий, що бачить їх, що знову він з ними.

Коло п'ятого бремсбергу бригада зупинилася. Балашов за пляном розподіляв хлопців на роботу. Коли всі розійшлися по лавах вибою, залишився один комсомолец, якого не було у списках. Він стояв у тіні під креплінням, насунувши капелюха на очі, мовчав.

— А ти що ж, чи просити тебе? Як прізвище? — запитав Балашов.

Комсомолец вийшов із тіні, підійшов ближче. Це була Настя.

— Ти як, чого? — здивовано скрикнув Балашов.

— Настогидло на вивозі щодня, хочу працювати в шахті... Не бійся за мене, я справлюся, ого! — І Настя стала на плита, звиклим рухом зацепила контразчіпкою чергову вагонету й пустила вперед по бремсбергові.

А - г - е, г - е! — За цим вигуком згори і знизу схилу, один одному назустріч полетіли пронизливі посвисти - сигнали: — вагонети з'їхали з рейок. За хвилину, знову протяжний посвист: — готово! І вагонети конвеєром, порожні і повні, з глухим воркотінням потяглися вниз, а там по корінній гримілі на стиках підземних колій мчали до стовбура. Пісня бригад комсомольських замовкла. Її замінила пісня вугільна, пісня упертої праці. Комсомол ухвалив за всяку ціну розвантажити шахту від вугілля. В цю ніч на - горі не менше, як сто п'ятдесят вагонів — завдання.

Він довго награвав один і той самий мотив і, здавалося, сумні переливи мелодії стають ще сумнішими. Здавалося, танцюють розбуркані клявіші під нервовим перебігом пальців, і що от - от обірветься несподівано акорд, зідхнуть тривожно дегені гармонії.

вдхнути і впадуть розбиті. Здавалося так гармоністові Серьозі Маслієві, одному з найкращих гармоністів на шахті, — Серьозі, що його на цій шахті любила, як товариша, уважала за вдачу шахтарська молодь, бо ніхто так, як він, не вмів віддати в пісні всю радість молодого буйання і вилити в розмах широкій, тривожний, буйний шахтарської пісні мотив. Серьога швидко перебігає по протертих від довгої гри клявішах, грає надуманий, шойно сумний мотив розбурканих спогадів, що давно вже, давно відцвілі. А колись цвіли вони на цій шахті, на колонії рудничній у вечори весняно молоді, у колі молоді шахтарської.

Це було колись. Тоді Серьога Маслій ще був шахтарем, працював камеронщиком на шахті і у вільний час від роботи грав на цій самій трирядці веселі та буйні пісні, найкраще «шахтарське страждання». Серьогу часто запрошували з гармонією на вечірки, а то й так у компанію веселу. І Серьога грав і тут же привчився й пити. А там розпився, кинув шахту, забув камерон, загубив вечори на рудничній колонії, і молодь, яка любила його, пішла порив молодий. Загубив у вині й себе.

Від шахти Серьога перейшов до пивної «Зелений куточок» і грав під веселий перебивний склянок, під п'яний горілочаний дух, на замовлення розбещених п'яниць. Щодня довго грав Серьога, поки не схилився сп'янілий на гармонію, схилився і плакав. Плакав п'яними сльозами, у п'яні розхристані ночі.

Так у задусі п'яний, в пивній минуло декілька років вином залитого Серьожиного життя. З робітника — шахтаря він став п'яницею; всіма забутим. Босяком називають на шахті тепер. І це знає Серьога Маслій. І часто буває, коли на підпитку, із зідханням навішів, з переливами пісні сумної, приходять спогади тривожні і далекі з минулих років, коли він був не таким, і стає жаль минулого.

Зараз Серьога сидить у кімнаті в Клинця, награв свій довгий мінорний мотив і плаче. Він плаче беззвучно, біля свій вилива в трепіт гармонії, що зідхає тривожно і ніжно переливом акордів мінорних, сумних.

Серьога сидить на лавці за високим столом, що спирається аж на лутку газетами завішеного вікна. Оддалі від Серьоги сидить Клинець, а поруч нього якийсь незнайомий, присадкуватий чоловік. Клинець його називає Данилом. Данило розлив жовтувате вино у склянки. Юшков уже п'яний ходить нервовою ходою по кімнаті й обурено, помахуючи кулаком, брутально лається. Його голос набирає високих, пискливих роздратованих ноток і, здається, що він от-от заплаче в безсиллі від нервового напруження. За ним посміхаючись задоволено й хижо, стежить Данило. Коли Клинець вишов з-за столу заспокоїти Юшкова, Данило похапцем повідпивав з кожної склянки вина і підлив ще горілки. — «Буде ведмедик» — муркнув до себе й засміявся придушеним сміхом, а під шеттини навислих вус блиснули великі жовтуваті зуби. Підлив, розставив склянки і спокійно сперхив на стіл, став стежити за хлопцями.

— Митю, та кинь. Плювають на всіх, і на комсомол плювають, — нападають, ну і ж? — ідемо звідсіля, — вговорював Юшкова Клинець і собі брутально лаявся, погрожував. Юшков не слухав, він вирвався із рук Клинця, поточився і з розмаху упав на землю. Шибки зеленікнули і скло з скреготом упало на землю. Коли Юшков підвівся, поранених пальців по каплі стікала кров. Він довго дивився на кров'яні плями, потім вишов до столу, оббив поріз горілкою і сів задуманий. Слухав тихе схлипування гармонії й тихий уїдливий голос Данила.

— Хе-х-х — ви, дівки, — говорив той, — прямо дурні! Їх з комсомолу вигнали, на шахті просять... що нібито ви, — і він знову засміявся, але вже гучно, з задоволенням. Іс виганяють, а самі що роблять... Ех, хлопчики, ви ще дурні і нічого не знаєте. Засикули вас і поганяють, як волів у запрязі, мовчки і не писни. Ех, а на селі... — Данило оббив павзу, випив вина. За ним випили Клинець і Юшков. Данило заговорив далі, — на селі, ех!... — він підвівся, покрутив докірливо головою, заціпив кулак і помахавши мусь невідомому видавив: «панщина»!... І змовк. Всі знову налили склянки.

Данило змінив тему балачки. Блиснувши очима в бік Серьоги, він підсунувся до Юшкова і ташмниче зашептав. «У нас теж були діла... Еге, які діла були! Десятник засікався до хлопців і вигнав із шахти. Ну, і що ж, — пішли... А десятник пішов на світ. Знайшли у шахті під породою, ніби прибило його... — і він пильно подивився на Юшкова. — Ех, дурні ви, а ось ті зробили як слід, і ніхто не узнав. А ви!... — під-
сплено із зневагою видавив, і взявся знову за склянку.

- Колись і ми віддячимо — неначе виправдуючись, пробурмотів Юшков.
- Не колись, а сьогодні, щоб знали і пам'ятали вони, — відповів Клинець.
- Сьогодні віддячити треба!

Всі змовкли, кожен думав про своє. Данило, мов би звертаючись до самого себе, підняв склянку й промовив: — Ну, надумали?

— «Орла пустити треба», — відповів Клинець. — «Я знаю, Балашов і Агейов наводять порядки на п'ятому брєнзєбєрзі. Пустити «орла», хай знають. Це найкраще ніхто не довідається. У шахту ми пройдемо ходком.

Юшков щільніше припав до столу, знітився, став маленьким, розгубленим. Від здивовано дивився то на Данила, то на Клинца. Вагався. Пустити з схилу «орла», це значить зруйнувати кріплення, — це... і він здригнувся. «А коли хтось помітить?» — майнула думка. — Ні, він не піде, хай сам Клинець. Він хіба постоїть, подивиться, як будуватися вагоні, і тамдєсь Балашов і Агейов під вагонетами... Згадка про Агейовича про випадок сьогодні у клюбі, глум з нього, Юшкова, — бажанням помсти заповнив його. Він рвучко схопив склянку й пожадливо випив. Тоді устав, стиснув кулаки й різко викрикнув: — «Орла», Клинець... Ходім!».

— Так, молодця, хлопці!.. віддячте як слід сволоті, — задоволено прохрипів Данило і засміявся яхидним огидливим смішком. — Віддячте. А я поможу...

Серьога лежав на ліжку, гармонія звисла одним кінцем на підлогу, другий кінець Серьога тримав у руках. Він удавав, що спить. Насправді ж він прислухався до кожного слова. Він ясно уявив картину того, що затіяла ця п'яна компанія. — Пустити «орла» з кількох вагонів по схилу, зруйнувати схил, убити, а в крайньому разі покалічити тих, хто буде в той час на - плита. Від жахної картини, від думок Серьога давно уже витвердівся. Йому хотілося встати, вийти з цієї кімнати, піти кудись далеко, далеко... Але він не міг, боявся, що помітять, що він не спить, чує їхню змову. Руки сповзали, хотілося підтягти з підлоги гармонію. Боявся ворухнутися. Лежав і лише краєчком ока з - під рукава стежив за хлопцями.

Клинець вийшов з кімнати в сіни, приніс шахтарське вбрання. Передаяся. За ним передаяся й Юшков. Засвітили шахтарську лампу. Клинець десь з кутка витягнув старого великого прєнта, що правив йому за паличку під час вечірніх прогулянок. В Юшкова з кишені виірзав англійський гвинтовий ключ. На порозі стали між собою про щось говорити пошепки. Серьога лише зачув: «... ходком до п'ятого брємсбєргу... вагонети спустити згори на - плита... спустити, хто б там не був... Коло ходка вартувати буде Данило»...

— А з ним як? — показуючи на Серьогу, запитав Юшков.

— Хай зостається. Він п'яний, проспить аж до ранку, а там повернемося, — відповів Юшков.

Погасили світло і вийшли.

Тоді Серьога схопився з ліжка, підійшов до вікна. Він простежив: хлопці хвилиною постояли коло казарми. Про щось сперечалися. — «Може, передумали» — набігла думка. Та ні... Картина наслідків ганєбного вчинку його товаришів знов постала примарно-грізно перед Серьоґою. Його схопив нервовий дріж. Зуби невпинно цокотіли, мов за пропасниці, у грудях щось билосся гаряче, підкочувалося до горла, розповзалося і раптово хололо. Серьога забігав по кімнаті. Ноги зачепилися за гармонію. Він зупинився, підняв її тремтливими руками й вискочив до сінєшних дверей. Двері були зачинені. «Кричати пробігла стривожєна думка. Але його ніхто не почує. Клинцева квартира далеко вбік від колонії казарм.

Серьога вбіг із сінєй до кімнати, миттю вискочив на стіл, ногою вибив віконну раму й стрибнув на вулицю.

«Куди»? — засвердлила в голові думка, — «куди»? бігти до міліції далеко... Треба перейти колонію й аж там, за шахтою номер чотири, буде вже пізно. А тут недалеко за шахтою... і він побіг услід за хлопцями.

Клинець і Юшков обережно освітили шурф, прислухалися, чи не йде хто. Нікого. Перевірили лампу і спустилися вниз. Данило відійшов на кілька кроків від ходка, припав до землі. Він мав варувати на хлопців, поки вони відуть з шахти. Прислухався. Десь далеко в ходкові зашаруділо, загупали кроки і стихли. Пішли. Тепер уже не роздумують, ні. І він засміявся придушеним сміхом, заскреготів зубами: — «пійшли».

окажуть. Так, тепер»... і він сміявся, сміявся довго божевільним сміхом, і від злести, від задоволення сміявся, рвав землю, качався у високій траві коло ходка.

Балашов і Данило з одного села. Куркуль Баглій потайки кинув дружину й утік села перед тим, як його, глитая, ворога, що залив чимало сала за шкуру бідності, мали послати за межі округи. Тої ночі, коли виконавці сільради мали привести Данила до району, він давно вже був за селом, біля станції. А надвечір того ж дня поїзд мчав його а Донбас, і тут, заховавшись на одній із шахт, куркуль Баглій поступив за кочегара.

На цій самій шахті працював і Балашов. Один про одного не знали. Але, проходячи повз паровичню до «нарядної», Балашов запримітив знайоме обличчя. Чорне вугляному поросі обличчя кочегара видалося надто знайомим. Невже це куркуль Баглій?— майнула думка. Зацікавлений Балашов знову пройшов удруге повз паровичню, придивився. Так. Це був він. Але близько не підійшов, не привітався, удавши, що не пізнав його. Не привітався й Баглій, хоча і пізнав Балашова з першого разу. Того ж дня куркуль Баглій заявив на «рощот», бо вирішив, що йому тут не жити. Не сьогодні, так завтра на шахті дізнаються, хто це такий, що сховався під робітниче вбрання кочегара до слушного моменту. І від того ж дня куркуль Баглій вирішив діяти. Він щочора стежив за Балашовим, шукав зустрітися десь наодинці і віддячити за те, що ще де, а, можливо, й затерти сліди — свідки. Бо Баглій знав, сподівався, що от-от започнуть шукати його на цій шахті і заарештують.

Через кілька днів після зустрічі в паровичні Баглія попередили, що його розшувають. Хоч у списках шахтарів такого прізвища і не було, та Баглій знав, що шукають саме його, що мине кілька днів і довідаються, що куркуль Баглій сховався під прізвищем Скорина Данила, і знав, що біди йому не минути. Того дня, зіпсувавши толоки в вагоні, утік на сумежну шахту. Там залишився на декілька днів і щоночі приходивши і стежив за Балашовим. На новому місці він розшукав такого як і сам, куркульського синка Клишця, і вони спільно виробили пляна звірячої помсти. Сьогодні, за допомогою засліпленого своєю безглуздю помстою і горілкою хулігана Юшкова, зблять свою справу...

Андрій Агейович і Балашов обійшли штреки південного схилу, перевірили роботу вагонет. Вугілля, не вивезене до стовбура із лав вибоїв ранковою зміною, комсомольці бригади уже добирали.

На 17 лаві скреготали риштаки. Навальники комсомольці працювали ударно. Вугілля залізною ринвою шаруділо, спускалося вниз. Вагон за вагоном відкочувався по рейках на - плита, до бремсбергу.

17 лава змагалася з дванадцятою. Зелений, бригадир на дванадцятій лаві, лавив вугілля з одної до другої групи навальників, підбавлював, лаявся. Риштаки зривалися на вагонетках, псувалися. Тоді Зелений у розпачі бігав по штрекові і крив на всі лади вагонет, риштаків, але не помагало.

Комсомольці шукали виходу з неприємного становища. В забутовці хтось видобув вугілля, давно вже набуті декілька сано́к, і комсомольці поперемінно впрягалися в них. Та не припинялася.

«Шістдесят два» — відзначив Балашов у контрольному зшиткові. На плити залишилось вагонів п'ятнадцять, не більше.

— Годин за дві на - гора видамо все, — додав Андрій Агейович і почав закурювати цигарку, але кинув: звиклі вуха нараз уловили порушення в ритмі коліс вагонет. За цим Андрій Агейович і Балашов почули скрегіт коло плити.

— «Мабуть, забурився», — вирішив Балашов, і миттю вискочив з штреку. За ним поспішав Агейович.

Рух вагонів припинився. Уверх по бремсбергові, недалеко плита, лежало дві зчеплені контрзчіпками вагонети. Над ними, силкуючись розчепити, працювала Настя і з нею ще два плитові комсомольці.

— Швидше сюди, лимонадимо, — бачиш?! — крикнула Настя, забачивши Балашова.

— Контрзчіпки збито навмисне, — констатував Агейович, — з півгодини доведеться чекати.

— Хто б же це міг? мабуть, хтось із наших?..—Хлопці переглянулися і взялися до роботи розчіплювати збиті вагони. Думати про те, чого так сталося,—не було часу, з сусідських штреків насували вагони, їх треба було негайно посилати на гору по бремсбергові.

Комсомольці заклопотано працювали, і ніхто не почув, як на середину схилу, на найкрутішу його частину з бокового штреку, спустилися дві постаті, обережно, скрадаючись підійшли до ливни, відкинули контрзчіпки і, підтримуючи вагони, почали їх з'єднувати один з одним, щоб через кілька хвилин пустити з розгону униз по схилу Пустити «орла».

Серьога добіг до ходка і зупинився. Оддалік від ходка миготіла постать Данила. Данило то припадав до землі, то підводився, оглядав степ. Прислухався і знову лягав.

Серьога обійшов ходок з лівого боку від дороги і крадучись тихо поповз по землі. Повзти завдалося гармонія. Чому не кинув там у кватирі, — майнула думка, але Серьога ніколи ніде не розлучався з нею, з своїм останнім вірним другом. І зараз тяг її за собою, підтримуючи однією рукою на спині.

До ходка залишилося кроків з десять. Серьога напав страх.— «А що як угледить Данило!.. Тоді, прощай, амба!» чомусь пригадалось це слово. Він його сказав у голові, і спинився. Важко дихав, вагався. Чи не кинути свій намір?—ворухнулася десь думка,— може, вже пізно... І він не встигне попередити. Невже? Ні! Запобігти трагедії катастрофи, убивству. Так, треба!..—Серьога посунувся вперед, але в цю ж мить від землі підвівся Данило. Він пройшов озируючись, щось бурмочучи, кілька кроків до ходка і завернув у степ. Серьога, скориставшись з цього, прожогом стрибнув до ходка, але не встиг вскопити в шурф, на порозі спіткнувся, гармонія випала з рук і ударилася о землю, ойкнула глухо.

На шум із степу побіг Данило. Серьога бережно підняв гармонію і став у глибині ходка, заховавшись за підпорою кріплення. Застиг. Було чути, як Данило підійшов до входу, кілька разів крикнув: «хто»? вилаявшись брудною лайкою, пустив велику каменюку вниз. Каменюка з гуркотом пролетіла біля Серьоги, десь нижче вдарилася у виступи. Ходком донизу пішов далекий відгомін.

Коли затихли кроки Данила, Серьога спотикаючись спустився вниз у шахті. Прибирався наповомаски, пригадуючи цю сотні разів пройдену дорогу. На поворотах штреків зупинився, палив сірники і йшов далі до п'ятого бремсбергу. Двісті сімдесят сажнів від ходка до п'ятого,—пригадалось Серьозі число, давно ним забуто. Двісті сімдесят сажнів... за сімнадцятю лавою прорізано подовжний штрек. Добіг до штреку, запалив сірника.

За стіною десь глухо гриміли вагони.—Женуть до корінної,—подумав,— «може, туди піти?—це ближче. Розказати їм усе. Ні, сам піду»...—звернув уліворуч, у штрек спотикаючись об розібрану колію, йшов, ледве пересуваючи ноги.

...На виході з штреку блиснули далекі вогні ламп на плитах п'ятого. Серьога звернув праворуч до бремсбергу, пройшов кілька кроків і впав, ударившись об камінь. В очах полихнуло червоним рядном, завихріли вітри в голові і стихли.

Йому здавалося, що він впав, а скільки пролежав,—невідомо. Чув, як з ливни спадає кров. Ось крапля доповзла до вуха, зупинилася, за нею друга сповзає, і падає разом на землю, на камінь. Підвівся. Знову упав, потім рачки поліз... Здавалося, близько миготять вогні ламп, крикун,—йому здавалося, на все горло, але його ніхто не почув. Підвівся знову, зібрав сили, ось близько... це трішки... пробіг і впав недалеко плити.

До Серьоги підійшли плитові, Балашов і Андрій Агейович.

— Серьога!?!—здивовано скрикнули.

Комсомольці підняли його з землі, щоб однести на сухе місце на плиті! За миги гори схилу загриміло. Серьога, мов випростаний пружинами, шарпонувався уперед, з кривавелений і чорний диск пові очима і несамовито крикнув:

— Там... це вони... Клинець... Гади!.. «орла» пускають!

І, як погрозу, піднявши над головою свою гармонію, виривався з рук Балашова і кинувся назустріч ураганові вагонів з криком: «Га!.. але слів не докінчив. Перший вагон полетів згори, збив його з ніг і вгруз ребром у груди. Вагон захитався й скотився на бік, за ним вихром з ревом скаженим промчалася ще вагони, пролетіли біля плити й загриміли по схилу вниз.

В сірому задимленому ранкові над шахтою довго й протяжно кружляли тривожні гудки. Сповіщали про катастрофу — смерть у шахті.

Комсомольські бригади закінчили роботу, виїжджали на-гора. Не розходилися, тут же, коло шахти, на шахтовому подвір'ї, вливалися в тисячний натовп.

Шахтарі, розбуджені тривогою, з усіх робітничих колоній поспішали до шахти. Натовп збільшувався, гомонів глухо й тривожно. За годину після гудків із шахти вивезли зв'язаних на руки Клинця й Юшкова.

Всі стихли. Розступилися, дали дорогу. Їх провели на середину двору, а слідом понесли мертвого знівченого Серьогу.

Натовп знову загув. Хтось крикнув: «На що їх вивезли з шахти?! Там порішити треба було!» До Клинця підступив молодий шахтар, замахнувся обушком і крикнув: «Бий їх, гадів»!.. Але Андрій Агейович затримав піднесену руку, а хтось з комсомольців вирвав з рук обушок.

— Що? — захищати ще задумав! Назад тягти їх у шахту, назад! спустити у курф таку сволоту!..

За вигуками задні ряди насували. Над головами погрозливо здійнялися обушки, пліти і лямпи шахтарські.

— Товариші! — перекриваючи гомін, крикнув хтось із натовпу і вискочив на купу присутніх вагонів коло шахти: — Товариші! Ми вчинимо суд, але не зараз, не тут!

— Ще мітинг розводити будеш! Шахту зруйнували, суд... і сотні голосів заглушили його. Змішалося.. Натискали.

— Дорогу, дорогу! — крикнув чийсь високий голос. Розступилися. Стихли. Балашов, — чорний, без сорочки, провів через ряди зв'язаного клаптями своєї сорочки Данила і передав до рук міліціонерів. — Ну, тепер не вирвешся вже, куркуляко, — промовив він грізно, і перетомлений, знервований, ледве тримаючись на ногах, підійшов до трибуни з вагонів. Хотів вилізти, але не міг. Його підсадили. Балашов оглянув шахтарів, зібрав сили, передихнув. З усіх кінців у повітрі заплескали сотні долонь.

— комсомольці. За ними, спустивши донизу обушки, плескали всі присутні. Балашов крикнув: — Товариші! Клясовий ворог не спить. Куркуль, шкідник, п'яниця кулянт — намагаються зірвати наші пляни. Він діє скажемо, уперто. Він... ось перед нами!.. — І Балашов показав на Данила і Клинця. — А такий як Юшков це...

— Дурень! — глухо почулося в натовпі.

— Так, дурень, — сказав Балашов, — ось серед таких, за допомогою їх, засліплених, ворог зриває наші пляни, шкодить на кожному кроці. І бачимо сьогодні...

— Ти говори за шахту. Про схил говори. Схил он зруйнували, — кричали десятки голосів.

— За шахту? На пліт зруйновано, я пропоную зараз, не гаячись спуститися у шахту усім разом, як стоїмо, і налагодити шахту, а їх, шкідників, убивців... найдуть місце. Найдуть, потурбуються.

— Правильно! Так, Балашов, у шахту всім треба... і голоси десятків покрили гні здіятих в плесканні рук.

Над шахтою впрогули тричі гудки. Коротко й призивно. Шахтарі коло кліті стали в чергу спускатися в шахту.

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ

ГІГАНТИ

I. Хода залізна.
Чи чуто вам: двигить земля?
То йдуть гіганти за горами.
Хода їх лунами - громами
Гуркоче - котиться здаля.
Ідуть гіганти індустрії.
За ними вслід встають дими.
І чуїно слухаємо ми
Ходи їх ритми бойові:
— Вперед, вперед, пролетарі
До світової перемоги!
Тікають з нашої дороги
Пани, банкіри і царі.
Вперед, вперед, у ногу з нами!
Вперед, вперед, пролетарі.
Нам світить сонце угорі,
Земля вітає нас огнями.
Ми вам дамо залізо й сталь.—
Боїв майбутніх перемогу,
І з нстрів темряви дорогу
Прокладемо в осяйну даль...
Двигить земля, встає димами.
Гримить залізна хода.
І лячно зибиться вода
Морських глибин під берегами.
II. Хто ви?
— Хто такі ви? — Комуністи.
— Відкіля прийшли ви?
— Породили нас огністи
— Революцій зливи.
— Що з собою несете ви?
— Смерть — на лежні й трутні,
А трудящим — променеві
Дні — віки майбутні.
III. Е л е в а т о р.
Колись отут тюрма стояла,
Дисциплінарний батальйон.
А потім зуби вишкірjala
Руїна дика... Ніби сон
Страшливий снився під горою
Над занапащеним Дніпром.
І ось зненацька над водою,
У скелю впершися бедром,

Ще мов слабкий, ще ніби сонний
На вранішнім світанку літ,
Підвівся велетень бетонний,
Сріблясто - сірий моноліт
Постав гігант доби нової,
Ще незакінченої, син
Перебудови світової
Прекрасний творчеський почин
І скоро, скоро вже до його
Поллється зерно у глеку,
Мов молоко густе, нового,
Ворожим спліткам навпаки,
Радгосподарчого удою.
Аж он гігант новий стоїть.
Піднісся в небо головою
І жде, коли почин робить.
IV. Дніпро упокорений.
Там досі ще ревуть пороги,
Та скоро вже ревінню край:
Замовкне пінявий бугай,
Дніпро, буй - тур наш круторогий,
Ревів він так з початку літ,
Ревів невпинно, без устанку,
І чули рев той на світанку
Старого людства кімр і скіт.
Та ось прийшла нова до його,
Незнана людська комахня.
Подумала — і навання
Аркан метнула на старого.
Піднісся, свиснув той аркан,
Вчепився в голову рогату
І обернувся у загату.
В полоні сивий дідуган!
І буде він тепер ходити
В ярмі до віку. Буде він
Давати силу для турбін,
Живу енергію творити.
Вслухайтесь: скоро, скоро там,
Де б'ють пороги по-старому,
Застогне стиха, по-новому,
Новий гігант на користь нам.

1981 р.

АРТІЛЬ *

І, В'ЯЗІЛЬНИЦІ

— Кидай моїм снопом — перевесло не лопне! — Хіріюхтисі кажу. — А твого сноп — посунувсь.

Перший день в'язали.

Сильно зоря погоріла, думала — дощ буде, ще й Хіріюхтиха каже: — це нам сьогодні в'язать. Аж ніякої переміни не було, цілий день варить, пересиха перевесло. Сорочку викрути. По закату робили. Хіріюхтиха як стане над тим снопом, як зачне перешкоду крутити, та перевесло розірветься, сніп розлазиться...

— Ой, не сила моя, — скиглить — ось де свого здоров'я позбудуся, хоч би мила була...

— Минувся час, — кажу, — коли тобі за паляницю в'язільниця день в'яже. Легко казати було — всі ледарі, лише я господиня!

Якого зада намостила!

А тепер но сама пов'яжися, побачимо, яка ти в'язільниця!

Одне плеще:

— Марта наїда на мене!

— Неправда твоя мене отут Ість! — кажу.

Не було одного денечка, щоб тебе жінки на жнива не тягли.

Гут пшениця перестоїть, перевесла рвуться, сніп лізе, зерно сиплеться, а ти вому городі для базару помідору, огірок рвеш.

Вийде в'язать, пережмака все...

Мар'яша зв'яже, — хоч ногою штурхни — покотивсь сніп.

Пшениця під руки в нас була!

— Щоб нам індивідуальний сектор пальцями не стромляв на твої снопи глядячи! Вийшли ми на поле.

— Під одну ручку всі в'язатимемо! — Хіріюхтиха бабів намовля.

— Хочеш як торік було? Одна робить плечима, а та очима... Треба щоб кожна свою роботу було! Наввипередки в'язатимемо!

Кожна свої снопи хай в'яже.

— Нашо тобі ворогів наживать? — каже мені Хелемеля. — Чи тобі більш за тебе?

— Хто за глитаєм піде, той мій ворог! — кажу. — Хіріюхтиха жінками крутить, живитимуся? То вона не боїться ворогів, а я боїтимуся? Несвоїм ти голосом говориш! Торік ідуть в'язільниці, граблі волочать.

— Поморилися? — Стах пита: — По скільки нав'язали?

— Та по дві копії, — Хелемеля каже.

— А ти ж у себе по вісім кіп нав'язувала!

— Як були в людей сала, молілка, то й нав'язували.

— А тепер у тебе нема?

— Так в інших нема.

— А тоді було? Дерешкури, з чиїх рук розбагатіли? З моїх! З Мар'яшиних! Одне літо на жнивах працювали? Чи була свиня в мене?

Всі люди побилися на групи. Кожна собі пару шука. Сусідка з сусідкою, що гризовиці не було.

А ми втрюх стали — я, Ладька, Мар'яша. Знаємо як кожна робить. Випало за косарями в'язать нам.

— Давай, Мар'яшо, — кажу, — дівочку храбрість покажемо в сорок п'ять год Хірійохтиха з Хелемелею, Мелехедею один покіс кублять, а ми на третій заходимо. Ми дома їмо картоплю. Та ще цибулю, щоб за серце брало. А Хірійохтиха коржі їм салом. А на коліно сніп кубле! Я зроду на коліно не кублила снопа! У нас за косарів одна в'язільниця, а їх утрюх. Хірійохтиха сяде, перевесло на коліно мне, в'яже сніп. Я крутну перевесло під руку — сніп хочграйся! Чому ж Хірійохтисі не гудить мене? Я на неї скільки робила!

До обід по п'ять кіп поставили ми.

Хірійохтиха поруч в'яже, заздрим оком наші копи лічить.

З неба наїда, не можна дихать, а тут люди печуть. Хірійохтиха, Хелемеля, Мелехеда зачали лаять нас. Одне очі колють:

— Ударниці, підлизухи! Хочете бути найкращими?

До обід вийти ніяк.

Бо вже їм приходитьсь наввипередки в'язать. Щоб не бути послідніми.

По вісім кіп пшениці поставили ми втрюх. А Хірійохтиха з компанією по чотири. Бачать не жарг. Сміяться зачали з них. При такій силі хіба чотири копи в день в'язать?

То Хірійохтиха пустила чутку між бабами: хіба то Марта нав'язала? Зроду вона вісім кіп не ставила! Молодою була, при силі як у мене в'язала... Хіба ж тепер поставити? Мар'яша та Ладька робили за неї.

Думка та — роз'єднати нас, щоб нарізно робили. Посварить, думка, нас.

Аж якось Мар'яша наколбала пальця, до лікарні пішла. Ладька, щось з корови сталося, теж не вийшла. То я сама десять кіп наставляла. За косаркою, правда.

— А що? — кажуть люди Хірійохтисі.

— Йй пшениця гарна попалася! — вибірується.

Три нав'язала копи перший день Хірійохтиха. — «Крижі не мої, побачимо, дадуть ситцю нам». Другого дні вив'язала чотири копи. — «Ой, несила моя, з ніг вали, якби хоч реміню на чоботи дали». Третього дні в'яже п'ять кіп. — «Ой, вчаділа зовсім упаду на ниві тут, сліду мого не буде, якби хоч по шматку сатину дали».

То Ладька каже йй:

— Ти ще молоду переживеш. Скільки сала на тобі. В розкоші жила. А ми ти хліб робили.

Хірійохтиха бачить, що йй не здогнать нас, бабів намовляє:

— Всі вряд робитимемо!

— Не буде діла, — кажу. Не кожна однаково в'яже.

— Тому і треба, — Хелемеля з Мелехедею гукають. Ті саме, що вив'язували три копи.

— Я ж на тебе не нараблюся? Я ж не сонце, всіх не обірію!

Скільки тіларосло на тобі!

Кладемо копи, то Хірійохтиха по п'ятнадцять снопів хрести ліпить, щоб до промочив, спідні снопи поприростали, як торік. Поденно в'язали, сонце зайшло, дві копи наставляли. Щось по дев'ять в'язільниць на гектар приходилось. Спали біля а не робили.

— Якби пляшка, курка, кусок сала, то робити охота була б. — Хірійохтиха каже. Як над самою цибулею, квасом робиш — дрімається.

— В тебе ж дві корови єсть! — кажемо йй.

— Мені за сорок год, а я в себе по вісім кіп в'язала за самою цибулею.

— Не балакай, за цибулею!

— Я над квасом дошки різав, як хату ставили, — Стах каже.

— Ми як жнивуємо, видаємо по чотири діжечки оселедців. — Хірійохтиха хититься. — Оселедця вибираеш, ще й шкірку стягнеш, подивишся чи тече з йй.

Хелемеля:

— Глечик сметани п'ять копійок, їж до схочу, ще й до двору принесе. Тієї п'ятака немає...

— Я тоді голодна, коли хліба нема!— Хіріюхтисі кажу:— Тобі люди хліб робили! Ілків не біла, а каже буду городить. Сонце сходить, а ти в подушках лежиш.

Торік ячмінь пересохлий, то ми зі Стахом дома з житньої соломи перевесел накрутимо. Покійничка Мажариха привела близнят під возом саме, як ми з перевеслами за печима на поле йшли. А вона на своєму полі в'язала. Тут хліб спилється, а Хіріюхтиха базар з помідорами та капустою ранньою. Одна відповідь у неї.

— А що, хай погніе городина моя?

— Хай жито артільне краще зогніе по - твоєму?

Мучить, мучить ті снопи, куйовдить.

Уздріла Бурмака:

— А халати в'язальницям будуть? Як напалася!

— Не дасте халатів, в'язать не станемо!

— Таку бучу зчинила! На все поле галасує:

— Ноги бий, одержу рви, де нам набрать? Не такі ті заробітки, як збитки!

— У тебе ж вишивана сорочка з рукавами, нащо тобі халат?— Суха Мотря каже.

— А ти на своєму полі в халаті в'язала?— питають її жінки.

Хіріюхтиха в репет:

— Ми ж до кращого життя йдемо!

— Ти ж по три копів в'яжеш! Заробила ти на оте краще життя?— кажу їй.

Хіріюхтиха саме з отих людей, що вони голого обдирали колись.

Не було хіба торік: п'ятнадцять бабів не виривали десятину городу, як поденно робили. Хіріюхтиха споміж них. Хелемеля з Мелехедою. Правління дивиться на ту роботу — клопіт і годі! Призначили сім рублів з десятини і по пудові гороху. То вони троєх виривали десятину за день!

Тепер нема так — той за копою сидить, той в'яже. Поїли — в'язать мерщій.

— Та спочиньте хоч трохи,— бригадир каже.— Дайте хоч мені спочить.

— Марта в'яже, а я сидітиму?

Торік по обіді вона вилежитьтись, тоді до діжки зійдуться, півгодини воду п'ють, пекують та водою обливають одна одну.

Вже строю того, щоб по три копів в'язала, нема!

Як в'яжеш, скільки в'яжеш — твого не видко торік було. Всім однакова плата, що їй старатись?

Хіріюхтиха дивиться, щоб на клиночку стать. Снопи носить, там коси перев'язує монить. Колосками землю так і заслано в неї. Як поденно робили, то Хіріюхтиха, Хелемеля з Мелехедою змагаються, хто менше нав'яже. А як уже тепер від копиці пішло, спочатку не вірили, та як побачили, що бригадир під копицею трудодні пише — як і рвуть за косарем!

— Тяжкі жнива в нас цього року!— Хіріюхтиха каже. — Ось минулого року жнива.

— Не тяжкі жнива, як ти в себе за косарем в'яжеш!

То з Хіріюхтихою ніхто в'язать не хоче, ото три їх таких було — вона, Хелемеля з Мелехедою, та ще Любка четверта, невістонька Дерішкурів.

Чому торік хліб цвілий? Цвіло робили!

Як тепер робили, пшениця далеко, то були такі, що і ночували під копою! Я сама вночі ночувала. Вранці з росичкою в'язать гарно.

Сьогодні дощ, а завтра година ще й з вітром. Бурмак в'язільниць кличе: дов'язать треба, за день не встигли. То я, Мар'яша, Ладька вночі в'язали. Не бачиш, де той покіс. Як ми собі в'яжемо! Передрімаш під копою, зі світом знов в'яжемо. Поки Хіріюхтиха вийде, в нас уже три копів стоїть. Їм і хліб показав. Як позвозили хліб, нам повна мішка. А Хіріюхтиха сичить. А чому ж ти не робила?

Ми цього року за два тижні жнива вправили.

Було і мед стоїть, а не йдуть їсти, треба доробить, дов'язать, стайку наставить.

— Чого ти на мою постать лізеш?— Хіріюхтиха одна з в'язільницями свариться.

Як робили торік, Хіріюхта сам бригадир, а сміявся:

— То я дурень колись був, уставав ледве світ, ще сонце не зійшло, то я вже покіс поїшов, по росі коса гарно бере. А тепер сонце зійде, я встаю, поснідаю дома, тоді іду в артільне поле. Хоч роби, хоч не роби, однакова шана тобі.

Раз бригадир з такою головою, який лад в бригаді буде?
Чужого поля насіння. Посторонок сплести — не моя справа. Хай правління інших бригад коні, а Хірійохта вивів — моші самі!

Коли сам хазяйнував, на ніч годував коні. А тепер хай землю їдять. Конюхів не брав самих ледарів. Днем на городах своїх длубаються, а вночі сплять. Хіба їм клопіт з стайню артільну? По боки трави, а коням пастися ніде. Дома то він коневі буряк кине, гарбуз вирве.

Коні, як леви, в бригаді Стаха були! А в Хірійохти найзаможніша бригада. Коли вже кінь не став вироблять норми, тоді люди чухаться зачали. Лаяли Хірійохту. — Це ти коней призвів до того, що з сили повибивались. Чому на інших бригадах коні, як коні?

Ніколи косарки норми не викошували в його. Сонце ще не сіло — можна випрягати. Четверо коней спарилися. Ні, ти роби скільки дня і сили сть! Чому в інших бригадах коні ходять? А як хліб на трудодні давали, хіба ж не репетував: — «Мало мені! А робив ти як?»

Кажу Хірійохтисі:

— Як є в інбарі, тоді бригадира гониш? А на жнива він тебе?

Накошена пшениця переležить день, сохне, ламається. Зерно сиплється. А в'язі люди базарюють.

Каже Хелемеля:

— Ранньої капусту насадила, помідори, хай гниє? Так на базар винесу, буде людям і собі. Городини до берега в них.

Хірійохтиха теж базарює три дні на тиждень, а на жнива йде найпізніш усіх і поля повертається найраніше всіх.

— Мені корову, свиню доглянуть треба? Корова йде додому і я з нею!

Мелехеда теж:

— В мене діти дома, вранці обід зварю, а ввечері вечерю...

— Чому до ясел не однесе? Доглянута була б дитина.

— Хіба я можу вдосвіта дитину будить? Його не добудиш, очей не роздере. Серце болить дивитись на його...

— А як же ти в себе жинувала?

До світу встань, обід зварю, поросяті винеси. Сонце сходить, чоловік помастить дьогтем віз, поклав косу, колиську, дітей. Він косить, кіп вісім на день. Та ще добрий косаря треба. А жінка з-під коси рве. Діти дьоготь в колесах длубають, а те, що в колесах лежить — мухи їдять. Взяв торбинку цибулі, сала якщо є, сів під возом на швидкий перекусив. Баба дитину нагодувала. Копи складають, діти снопи носять. А як малеч сама, поміччї ніякої. Як підлітків нема, тяжко. Їде смерком додому, витяга борщ з печивою ввечеря. А тоді кобилу веди пасти. Набрутує кобилу, сіда верхи, жене на ніч. Та ще куди гнать? Забив приколень, на віжки прип'яв, сам спить, а кінь пасеться. Тоді до світа приїхав, косу клепле. А як коняка скине оброть — не облупи тебе, пшеницю витягнеш локла! А в артілі нема клопоту тобі. За коня конюхи подбають. Страву тобі гарячу в полі артіль варить. Сніданок гарячий з салом, юшка з рибою, обід — борщ салом затятий, каша з вишкварками, з молоком іноді. Молоко гарне, спарене не зняте, як в Хірійохтих на жнивях бувало. Каша накипіла, пшоняна, як рисова. На полудень мед, або тараня, помідора, огірок, цибуля з олією. Чого тобі ще треба?

Як бились за ясла ті!

— Хай мої діти в болоті плазують, а не понесу до ясел! щоб я своїм молоком чужих дітей вигодовувала?

Фарми ще путньої не було в нас, то Хелемелі шкода тих двох склянок на ясла дати в декого корів нема, краще вона на базар понесе.

А тоді сонце підбилось і я тут! На жнива вийшла.

Питаю Хірійохтиху:

— Як би в тебе така пшениця була, як оце в артілі, скільки б ти в'язала?

— Я б і ночувала на полі!

— Сиплється хліб артільній, тобі байдуже, а ти на своєму городі длубаєшся.

— Коли б я на себе робила, я б намолотила, навіяла, коржів напекла. А так насамперед хлібозаготівлю здати треба.

— Журишся, базарювати тобі нічим буде? Як торік нахапали зерна на живих і мертвих? Батько в Хелемелі давно помер — батька пише. В Мелехеди ще дитина от родиться — і на ту дайте. А тепер жінок збиваєш? Від роботи відохочуєш? — Каже Сусій Мотрі: знаєш, що, Мотре? Ти біднячка, тобі можна не робить, тобі хліба і так дадуть.

— Хіба тепер такі жнива? як колись були? — Хіріюхтиха скиглить. — Хіба я раіше місяць працювала на жнивах? А що? розкріпостили жінку? Ми раніш було п'ять єнь жнивуємо, а тиждень горілку п'ємо! Я на жнивах цілого барана з'їм!

— Очі позапухали від лежні в тебе! — кажу. В'язільниці наймані за паляницю тої робили. Як би менше було таких, як ти, то ми скоріше з жнивками вправились би. П'яні покололися в мене, як жниувала в тебе та Деришкурів! Мар'яша також... Черевиків нема в неї, то вона крадеться... В неї черевиків ні на неділю, ні на середу не було. Руку пробіла я, нарвала, а в'язу тобі, остюків наб'ється, хліба треба заробить мені. Одна шкура держала кістки мої. Заробляти вслід їли. Чоловіки беріг косять, ми грабемо, перед сонцем виходить Деришкур: оце йдете? Утніть мого ще трохи, близько. Заробить жота. До вечора десятин з п'ять покладуть йому. За махру. Думка така: а може коли в пригоді стане, хліба в позику дасть тощо. За могорич поміщиків рятували. В жнива єляни покосять, а в поміщика хліб стоїть. Управитель і каже — за могорич докосіть.

— За могорич косить! — чутка враз селом піде. Гасають, галасують, саме ті, що юни підлабунники панські — Хіріюхти з Деришкурами: за могорич! Село зійдеться го за день скільки втне!

Торік жнива були, люди засіяли гуртом, тоді повиходили. Сили мало. Артільці розпечені бігають, а тут Деришкур під потребілкою стоїть, насміхається:

— Що? язика висолопили, як сірко? Бігаєте? Ото взяли мертву землю, та не взяли нас живих!

— Обійдеться якось і без тебе, дядьку.

А він хотів сам до артїлі пристать, не прийняли його. Що вже Хіріюхта розгинався а свата свого!

В'яземо ми — Хіріюхтиха одне лається. Хелемеля, Мелехеда і вона одне галасують та спідниці піднімають. Злість їх бере, що менше за всіх, гірше за всіх роблять, мліються з них.

Хай вони лаються, — кажу, — а ми давай співать! Та голосніше, шляхом люди гатимуть, хай чують. Далеко вітер пісню несе:

... «Ой там удівонька
Пшениченьку жала...»

Вечоріло вже. Від Псла повіяло свіжим вітром. Весело робить нам. Згадуємо з Мар'яшкою, як колись по чужих нивах вибігали. Як у Бурмака на полі родила вона. Що б міг подумать? А я ж його ще й в безсмертничках купала. Як партизаном у лісах гав, зійдемося з Мар'яшкою, сліпушка в пригубнику горить, прядемо, згадуємо та плачемо... Мало серцем перемліли? Голова артїлі тепер наш.

Над вечір усе поле пісня заслала. А індивідуальні... ніяк вимовити не можу, овчать.

Хіріюхтиха своєї виводить:

«Колись було розкішно, а тепер неволенька,
Болить серце - головонька...»

Минулися розкоші твої! Прийшли наші дні!

Дивлюсь, матінко моя!

— Як ти в'язеш? Нащо з колоска заходиш, зерно топчеш? Хіба ж ти не знаєш в'язать як?

Коли вогкий сніп, то хоч об землю кидай, нічого не буде. А як пшениця пересохла, в'язи і не мотай снопом, не оббивай зерна! волотками не волочи по землі!

Душний день був, пече в грудях, пить хочеться, а водовоз забарився. Хіріюхтиха знімить галас! Таку бучу зчинила! Бабів збиває:

— Що це за порядки такі? То це хочуть, щоб ми тут попадали? Кидаймо, баби, хомо додому!

Привіз води, то вона і кварта в руки не брала.

Ми не переділяємо снопа, як за косаркою в'яжемо. А Хірійохтиха, дивлюсь, переділя.

— Це ти не для ціпа в'яжеш! — кажу. З мого одного твоїх два снопи вийде!

— Від ціпа будемо хліб їсти, а від молотарки ні! — хитрує вона. — Почекай - но, ще прийдуть комбайни на нашу голову.

— Полегкість людям буде, — кажу.

— Полегкість? Як виб'єш? — вогне зерно молотить не можна, сухе — сиплеться!

— Молотять люди.

— Солому переведе.

— Бурмак казав, завод «Комунар» у Запоріжжі робить такі комбайни, що соломи не переводить.

— У нас у Буймирі найкращий комбайн — бик!

— Ти в'яжи по совісті! Хліб! Пшениця! Перевесла не сходяться в мене! Не обіймеш снопа мого! А твоїх два - три в оберемок візьмеш. Якби від гектара в'язали, то, не бійсь, не переділяли б снопа! Свое в'яжеш! Якколись хазяйнували, хіба ти такі снопи в'язала! В пана як в'язали від десятини, то баба снопа не завдасть на воза, такий великий. Щоб скоріш зв'язать. То одне перевесло крути, а то три. То вже прикажчик каже дівчатам: «за такими снопами вам дітей не водить». Свої снопи в полі, а панові возиш. Як у себе робили, в'язільниця під косу лізе. Сніп повний в'яже. Не хитрує. А Хірійохтиха переділя. Більше снопів, мовляв, нав'язала. Бува косарка скида не повний сніп. Додать треба. Жито нерівне. А косар загавиться. Славко мій, кажуть люди, хороші снопи скида — враз так і зв'язав.

Якби від гектара в'язала, вона б дивилася, де обніжок, а тут щоб більше снопів накласти.

В'яжемо ми з Мар'яшою. Сама як вузлик, а перевесла так і летять у неї. Не вглидиш як і скрутила. З гори повен віз снопів, летить і хоч би раз перекинулася!

— Покажемо, Мар'яшо, Хірійохтисі, як хліб робить! — Нехай попірє.

Радіємо ми. Свій хліб в'яжемо. Свої копи кладемо. Набігались на віку своєму в Дерешкурових ланах. Намозолили свої рученьки. Поколюли на чужій стерні свої ніженьки. Завжди одна шана була від хазяїв — нероби!

— Я думаю, треба показать, що і ми хліб робимо! — Мар'яша каже. Я так думаю, що в Хірійохтихи двох кіп нема, а в нас по чотири буде. А до обід ще далеко.

— Так що, змагаємось, молодичко? — Ладька до Хірійохтихи гука.

— Змагайся не змагайся, все одно «дурнодень» запишуть! — плете вона.

— У нас нікому змагатися, молодичь нема! — Хелемеля за нею.

— А ми то що, дівки?

Як розподіляли хліб, мало Хірійохтиха репетувала та кляла? Не догодили, дали обмаль. По роботі давали, по трудоднях. А ти думала як? За твою пишну вроду? Скільки виробила...

Це тобі не торішня робота. Торік кожен бригадир так піклується, аби викосити швидше, а не до ладу призвести. Не один лан ще до того. В клинах були хліба. Ти косаркою так зачни, щоб в'язільниця встигла за день пов'язать і зносити. Загнав косаркою на десять гектарів, а в'язільниць нестача. Їх то вистача, норми не було. По дві копи на день. Хірійохтиха в'яже. Та й чи вона одна? За косаркою ставало скільки хотіло. «Пасіки» заводили!). Хірійохта сміється — «бджоли кусають» Хто робить плечима, а хто очима... Вслід за косаркою в'язать — не погине. Випріг косарку — що снопа не було на полі! Кинув покоси, а вночі дощ влупив. Хазяїн косє, баба не встигає, хмара суне, чоловік косу положив, снопи косить. Косар косить, висохло — гребе. Помочені снопи, висушені — і солома не та. Під перевеслом мокра. Зерно почорніє, приболіє, мука не та.

Як робили поденно торік? Пшениця перестоялася, вже печінка болить. Відійшла пшениця, в'язать саме, а Хірійохтиха бабів намовить, додому йдуть. А ми залишаємось з бідняцько - наймитською групою, до смерку в'яжемо. Поки зіб'єш гурт — наморочись. — «Роби не роби, однакова шана». Свій же хліб робимо? Днем в'яжеш, а зерно сиплеться, пече. На пні ще пересохло. Ніяк не зв'яжеш, ламається. Щоб у полу-

*) Непов'язаний хліб залишали.

Ставить Хірійохта скирту. Скиртують не більше двісті кіп краще. Завжди спідні снопи вогуваті. Якщо тяги нема — пріть буде. То Хірійохта широку скирту розчав, а тут дощ пішов. Хіба ж встигне вивершити? Замоккло. Не казав хіба? — Ти загни скирту, щоб за день поставити! Причілок не більше три - чотири сажени. Ярого більш на дві сажени не клади. А як у чотири, то вгорі буде вже і шістнадцять. Колосок до колоска, щоб верх був. Гузирем вершить хочеш? А кулі є в тебе? Не вкриєш, до споду дощ промочить. Не доглядай за тобою, то ти нам увесь хліб переведеш! Деришкурів попихай ти, від них грамоту засвоїв!

Зачав скирту брать уздовж. Цілу скирту! Що ти робиш? Хіба ж машина за день зіб'є цілу скирту? Твою скирту? Ген яку навернув! Машина двісті кіп зіб'є, а ти ж розчав усю.

Приступу нема до того Хірійохти.

— Знов ти учить мене будеш? Знаю, що роблю! Літо сухе в нас, машина соломую перетира...

Уночі влупив дощ, промочив розчату скирту. Зачали люди лаять його. Сушить він снопи. Сили до молотарки не стає...

— Чому молотарка стоїть в тебе? — Бурмак пита.

Інші молотарки гудуть, аж курява йде, а в Хірійохти мовчить.

— Снопи просушити треба мені?

Хіба ж просушиш?

Тут люди напалися на його; а як ти нам трудовень писатимеш, ми ж норми не виробимо?

Записав він їм повний трудовень, правління відхилило: вони свого не виробили.

— Люди цілий день на роботі були, снопи сушили!

— А нащо помочив? Чому на інших бригадах сухі снопи?

То було йому на бригаді. Мало ребра не потовкли. Як вовк лютий ходив після того. Ще довго згадували потім. Машина молотить, а люди лають його. Сердяться він.

— Що я бог, могу дощ заборонить?

Хелемеля з Мелехею стають на оборону побратима свого, людей каламутять. Деришкурів агенти, разом могоричі п'ють.

— Винуйте правління, що не хоче бригаді повного трудодня і записать. Бо там саме такі засіли, що їм чужої праці не жаль.

— Як же вам трудовень писать, коли ви норми не виробили? — кажу.

— Цілий день ми робили! Сушили снопи. О півдня молотили.

— Скільки змолотили, стільки й записано.

Хірійохтиха визвірилась.

— А снопи ж сушили ми півдня, чорт лисий!

— А нащо помочили?

— Дощ помочив! Що я бог, міг знать, коли дощ піде?

— Одрубом треба скирту брать було! Чому в нас не замокла? Ти ж хазяїн. А ми нероби. Своїх снопів не загноїв би? А артільне хай гние?..

— Одійди, а то вилами в бік дам! Чого ти в'язнеш? Розірви мене!

Не за горами той час, коли артільна маса найде тобі місце. Вже видко наскрізь твою лиху роботу. Не довго хитруватимеш.

Мокрі снопи киди в барабан, барабан забивається. Не могу дивитись я.

— Та мовчи, яке тобі діло! — встряв Хелемеля. — Нащо тобі ворогів наживать?

— Хто переводить артільне добро, той мій ворог! — Як мовчать? Агент Деришкурів твоїм голосом каже!

Люто засичав він, блимнув вовчим оком — ворог заклятий!

— Тонше подавай, — Хірійохті кажу, — регулюй деку. За барабанщиком пильнуй. Що ти за бригадир?

Очі кров'ю взялись йому. Лютує, що безпутня робота в його. Ніколи норми не виробляє. Люди нашої бригади дивляться на безладдя те, докоряють: гарного бригадира собі обрали!

— Чорка обрала. — Суха Мотря каже. — Підмогоричів своїх лизунів, то й наставили. Хелемеля з Мелехею бігали, язика висолопили: «кращого бригадира нам не шукать. Правління проти. Заївся з Бурмаком. Хазяйський рід. З діда - прадіда. Зуміє

да дати бригаді. Бурмакові і заздро... Хазяї заможененькі горою стояли за Хірійохту а вже ми бачимо, куди він веде...

Торік тиждень безперестанку дощ лупить, а зерно з — під машини на бригаді Хірійохти в купах. Запріло, поросло, бо не перелопачував, не просушував. А тоді Хірійохтиха на артілі надає «хліб цвілий»! Який заробили, такий їмо.

— Вогкі снопи молотиш? А зерно знов не перелопачуєш? Хочеш, щоб як торік було? На зсипище возиш? Щоб хліб запраївся, зацвів? Зерно перевести, погноїть знов речеш нам?

Напалися люди на Хірійохту. Суха Мотря мало не в бороду вчепилась йому, то й став перелопачувати.

Ніколи довгої скирти не став, щоб на ніч не закінчена була. Краще потім пришивай, якби гузирем укрив, просмоктав би дощ усю скирту. А як на колосок — зніми верхні снопи, просуши, молоти.

Як молотили торік, дощі безперестанку, хліб у копах замочений зрісся, а де скирта поля вкрита на колосок — проросло дві-три копи, а двісті кіп сухих.

Зверху донизу скирту рви, розчинай край скирти, а то розкрив усю скирту, машина змолотить, аж тут дощ, замокло.

Поки Бурмак бригади об'їхав, Хірійохта довжелезну скирту затіг. Бурмак за плугу взявся.

— Ми ж на виробничій нараді добалакались скирти ставити як!

Хірійохта своє веде:

— Колись розумні люди, що поміщики вони звались, так ставили, і я так роблю.

— Ми мусимо робити краще, ніж економія! — Бурмак каже. — В економії скиртувати шістьсот кіп, а ми двісті. Мало замочало хліба в економії? Машина молотила, а скирта розчата. Насувається хмарище. В мене двісті кіп скирта, я скорше затіг снопи, завершив і не боюся дощу. Одрубом скирту беремо. А в пана раніш вся скирта розчинається. Ми ж добалакались на нараді не ставити ширше чотирьох сажнів скирту. А вони мали хліб вісім сажнів ширшки.

Зійшлися люди, слухають, як Бурмак Хірійохту пече, хвалять кивають головами.

— Ти мені не заліплюй очей, — струга Бурмак, — своїми дурницями! «Як у пана». Поко скирта, верх плескуватий буде, затече. В панів би очі на лоба вискочили, а б вони побачили, як хазяїн усе колишній наймит у радгоспі, колгоспі. Машину нові перевозить треба — запрягай двадцять пар биків, тягни машину. Півдня оранка вийде. А в нас при машині трактор, він сам себе везе, а в пана воли. Деришкурити, як швидко ростемо ми, лютують з успіхів соціалістичного господарювання. Нагаються шкодити колективній роботі. Щодня міцніє свідомість, сила бідняцько-колективної маси, що незабаром вимете геть глитайське сміття з колективного поля! Вже з корінням Деришкурове дерево!

Люди з утіхою слухали річ Бурмакову, висловлювали свої бажання:

— Ой, скрутить Бурмак Хірійохту!

Слова Бурмакові вразили в саму середину одлюдкувате-серце. Хірійохта начубався, намохнатився, дивився вовком. Та ще Хелемеля з Мелехедою сопли ображено, зирязно.

Вже ж і нахазяйнував отой Хірійохта минулого року! — Люди саме хитались, ті купали, ті виступали, наймитсько-бідняцька група наша була слабка, партосередок, маса ще не привичкалася до нової роботи, тож і міг крутити Хірійохта зі своєю компанією. Вже Хірійохта цього року в людей на приметі. За кожним стежили кроком. Вивчали, доглядали за ним та його прибічниками. А то б чимало шкоди заподіяв артілі. А тоді шукай винного. — «Хіба я бог, знаю коли дощ буде?»

Пшениця — найдорожче зерно. Зібрали в копи торік, молотимо. Так ні, Хірійохта молотить ячмінь, жито. А там пішли дощі. Пшениця в копах пустила паростки.

Кинулись снопи возити, в бригаді Хірійохти рублів нестача! Вже якби тепер рубля не стало — не виробив би норми, трудовня не записали б йому. Коні є, а до возів ніс нема. Машина півдня стоїть, півдня молотить. Перервавсь ремінь — давай незсідельник. Козячі вшивальники держать. Молодий Хірійохта за барабанчика, з лопатами жирує. А машина на холосту йде. Ніякої труддисципліни в бригаді нема. Хелемеля не хоче снопів підкидять. Хірійохтиха на легшу роботу моститься. До машини

день - через - день ходить. На базар їй треба. А раз не вийшла до машини — солоні половина не впорядкована.

Молотимо ми, то баби сміються з Хірійохтих тої. Машина молотить у неї на току а вона обід людям лагодить, жменями кашу кладе!

На тяжку роботу Хірійохта тих ставить, хто йому не по душі. А Хірійохтиха Мелехеда, Хелемеля кашу варять. Зварять до обід, тоді вилежуються під копами А Лавро старий на соломі товчється. Від зорі до зорі щодня чоловік топтаться не буде. Пшеницю збирали з клинчиків наспіл з осотом. Очима не глянеш як молотили. Як от сніг... Інша в'яже, осот викида, а тій байдуже. Як молотили, очі задува. Вітер з - під машини, осот очі заліплює.

Цієї весни рясно дощі перепали, вівсюгом, буркуном, осотом засмічене поле було. Так пропололи. Чиста пшениця на масивах була цього року.

Торік на деяких молотарках по сорок чоловіка товклися. Трудодень знецінювався. Чому торік дешевий трудодень випав? Мало хіба пащекували агенти Дерішкурів? — «Ото заробила артіль цього року, як Хома на вонні».

— Як по дві копії ти в'язала, — Хірійохтисі кажу, — багато не заробиш!

— Де міг один з роботою справитись, там роблять двоє.

Самі знецінили трудодень наш. Не обійшлося тут без Дерішкурового духу. Хіба не мало шкоди зробили Хірійохти артілі? Виявить тільки треба вміти було, хитро робили. Прикривались тільки вміло.

Суку Мотрю Хірійохта як запер до довбанки тієї, під соломотрясом, так цілі дні вистояла. Солома суха, порохнява, духа забива, повний ніс, рот, очі. Вітер з Боровеньки. — «Це тобі за те, — люди їй казали — що колись на зборах Хірійохту стругала».

Кажу Хірійохті: «не натопчуй, солома суха, може, ожеред обернуться». Молотили цього року.

Одне зна:

— Що ти тямив?

Сіно то в'язіше, а солома плавка, стали на край, посунувся ожеред. Такий ожеред Хірійохта загатив — усіх вищій! Хай дивляться, дивуються який Хірійохта хазяїн Хірійохтиха між бабами хвалиться: мого чоловіка ожеред, хіба ж Стаховому рівні. А він і посунувся. Мало до бійки в них не дійшло. Хірійохта спирає на люди, ті кажуть а хто командував нами? Хто хвалився «давайте Стахові носа втремо, загатило великого ожеред». В Стаха стоїть, а твій повалився. Не з твоїм розумом Стаха перескочити.

Менший ожеред — різати солому краще, м'яше пропада. В економії теж ставити ожеред широко. Верх запада, плескуватий робиться, замока.

Кладе Хірійохта ожеред, аж тут дощ улупив, не встигли вивершити, ожередовгий жене, дощ замочив. Друга біда. А раз мокра солома — застріє. Озиму ще послап можна, а яра, кормова, — пропада.

Вивершити треба вміло, щоб не прогнила, ями не було, осмикати, пробить — краще ніж хата. Який не буде дощ, лише верх почорніє. А в Хірійохти вітер розкидав ожеред дощ залляв, солома почорніла, на гній пішла. Полову теж Хірійохта погноїв торік. А годувати скотину взимку нічим. Збитки дала нам коровня.

Хірійохта тоді, немов мученик невизнаний, ходив Буймиром, низько голову похилюючи.

Не казав хіба він? — «Коло скотини треба вмючити ходити. — Доглядати. Пильнувати. Скотина це така делікатна штука... Скотина може всю артіль по вітру пустити. Всі наші прибутки корова з'їсть. Торік заробили злидні, а що дали? Ще не те буде. Не на його хіба вийшло? Щоб не сиділи діти без куска хліба. Пальці не обсмоктували як у голодний рік. Що ми їм дамо? Чим нагодуємо? Ото тоді не послушали його. Самокритики ще боїмось. Бурмак галасує: самокритика, самокритика! А скажи хто це проти — «глитай, павук, Дерішкурів агент». Тепер ось видно роботу Бурмакову. Хто хоче по вітру артіль пустити».

А за Хірійохтою Хелемеля з Мелехедею, теж «самокритику» проповідують.

— Правду чоловік каже. Не послушали тоді, тепер хоч кайся, хоч не кайся — не може. Викидаймо грошки із заробітку свого. Так би дитині придбав щонебудь. А так корова з'їсть. Як будували коровні, мало кусались хіба? Брудом заляпали людину, що лише добра артілі хотіла. Чесну, несрібнолюбиву. Хірійохті чужого не треба.

Він ще з себе зніме, віддасть біднякові. Чимало добра свого артілі віддав? Хазяйство яке, жить можна»...

Всім тепер видно хто Хірійохта. Бурмак артіль рятує. А Хірійохта—ворог. Вийшло на чие? Хто ворог?

Деякі легкодухи, спантеличені проповіддю апостолів Деришкурових, прибиті словами тими, може і зідхали глибоко: де та, мовляв, правда?

Маса ж колгоспна знала ціну словам тим, од своїх воріт гнала Хелемеля з Мелехедою.

— Глитайським духом од вас дхне, тож і носите сморід по завулках!—казала Лука Мотря їм.—Коли б не погноїли корму торік, скотина в тілі була б, не застувалась, корови телилися б гарно, збитків не було б. А так корова захарчована, приведе каліч—кахика, кахика—загиба.

На наших труднощах спекулювати захотіли?

Ставлять ожеред торік, вісім чоловіка штилі носить, вісім перебира. Несе штиля до драбини, налетів вітер, так і скрутне. Ребра потовче. Перемучаться люди коло тієї соломи, біля тих штилів. Уже нема найтяжчої і найдужчої роботи. Сили скільки на вітер іде.

Доводилось мені бувати на заробітках на Херсонщині. То я надумавсь зробити одну річ, а що саме—не кажу, бо не справлюсь, засміють. Хірійохта насамперед. Облю я сітку, віжки пов'язав, дрота шукаю. Хірійохта стоїть над душею.—Рибу робить? —«На глитая,—кажу,—то сітка». Саме неділя, торік не молотили. Зійшлися люди на артільнім дворі, посідали на колодках, розбалакують. А я своє роблю. Іду до ризні—коваль не хоче мені гака робить.—«Не хочу,—каже,—твоеї вигадки спользять. Не знати, вийде що, а я клепатиму?»—Бурмак, як побачив, ураз догадався, до я затіяв. Сміється: роби,—ковалеві каже.

Звечора розподіляємо людей на молотьбу. Той собі бригадира шістнадцять душ солому бере, той собі. Та ще йти не хотять, кожен відсахується, відмахується.

— Не піду, я недлугий, ноги трусяться,—Хелемеля каже.

В Мелехеда голова крутиться, задуха.

— Мені,—кажу,—хлопці, багато не треба, лише чотири чоловіка.

Всі дивом узались: то що це ти вигадав?

Вийшли люди до машини, Хірійохта потішається з мене: хто ж тобі штилі носити? Дивіться, добрі люди, обертом голова пішла в Стаха!

А я поки нікому ні слова, ставлю шліги, звечора роздобув, ставлю на солому. Люди не так роблять, як на мене позирають: що то, мовляв, Стах затіяв?

Приладнав я свою справу, стелю сітку під соломотряс, велику купу соломи навалю, накриваю, зчепив, свиснув,—а на тім боці кінь,—поїхала солома на ожеред! Хелемеля з Мелехедою на снопах були, як побачили механіку мою, гукають: піду до соломи, я!

Люди дивились, дивувались: хитру механіку Стах вигадав!

Штилів десять разом тягне. Один кінь. А то треба десять чоловіка. Злізь з соломою драбині на ожеред!

Збіглись люди, приходять Хірійохта дивитися.

— Чіпляйся,—кажу,—це й тебе потягне.

Нехтуюче чмихнув:

— Подумаєш, штука мудра!

— А чому ж ти не зробив?

Другого дня вже всі бригади перейняли «Стахову вигадку», поробили в себе ті затори...

III. КОСАРІ

— А що, Бурмак, забув уже, мабуть, як кісся держать?

Косарі косили артільний беріг над Пслом. Хірійохта почав кусать мене: хіба ж люди косить личить. Сидить у кабінеті та розписується...

Була коса в мене. Ще дід з Дону приніс. Перед смертю подарував мені. Він її тільки на трави держав. Тоненька, склепана. Він же і беріг її. Косовицю відбудув, прийшов, Пслом помастив, ганчіркою обмотав—хай лежить на горищі, вона мені старість

полегшує. Так і помер з косою. Весною вийде бувало орать. — Онде білий лебідь вилетів, — кажуть, люди. У його хліб оплаканий був. На зарібках він прожив. З батрацького коліна я. З діда - прадіда батрацьке дерево. Зайде бувало в двір, ураз побачить — не так стоять сани. Оривок не так причеплений. Ніхто за ним не хоче в'язать. Хіба моя мати. Живували в пана. Прикажчик бачить, що мати вслід в'яже, приходить до діда: ти її жалієш, ану дай косу. Захотів доказати. Дужий, як бик. Прикажчик косить, а мати вслід: а ну скорій, дяю! В артілі під п'ятдесят год матері, а мов дівка в'язали з Мартою. Живують та посміхуються з Хірійохтихи. Гладка, дужа, а на сміх робить. Марта ще і прикаже. В'яжуть та співають.

— Ану, баби, згадаймо літа свої дівочькі!

Черкасинову кохту в премію Марті артіль дала. А Хірійохтиха з Хелемелею. Мелехею найгірш за всіх в'яжуть. Саме ті, що в них дома дебеле хазяйство. Хліба обмаль їм випало.

— Ви хотіли на базар ходити і хліба заробить? — артіль сказала.

То Хірійохта все одне плете: Бурмакові витівки!

Захотів відігратися на мені.

А в мене дідова коса була. Батрацька. Не бачив я такого косаря, як дід був. Від самого Озова до Лебедина ніхто його не перекосять. Як помирав, мені дав ту косу.

Косимо в артілі жито, пройшов я ручку, закурюю. Ладька:

— Це щоб поляяться чи що, а то діла не буде!

— Тобі треба більше?

Жито таке, що вперед проситься.

Кісся — аршини три. Шарнеш — галявина.

Мати:

— Що ти робиш, тобі на один день жінка? Бачиш, що вона лусне, а не відстане!

Ходив дід по зарібках, ходив і я з косою тією. Вірною підмогою була мені. Літо прийде, косяку в руки — гайда на степи!

Якось найнявся косить до вдови однієї в Мерефі на Харківщині. За мною двоє ставлять в'язать.

— Е, ні, кажу, — хай стає і хлопець.

— Та чи ти жартуєш? Ми й двох управимось.

— Хай стає хлопець.

— Е, ні, хлопець хай толоку оре.

Дивлюсь, по- сусідськи два косарі косять і три в'язільниці за ними. Теж десятинами жита.

А мені після сіна здалось, мов по воді! До вечора ми вправили десятину швидше, ніж вони. То приходили на поле дивиться... Просила, благала, щоб на хазяйстві залишався. Подався я. Вже під літами була.

Артільні луки заболочені, засмічені, дікі, осушити треба, воду звести, до пуття призвести, — думки бродять. Індивідуальні хазяї скільки літ у болоті бовтались.

Хелемеля з Хірійохтою аж заходяться:

— Дивіться, люди добрі, ось іде косар!

Казав Стах мені: хвалився Хірійохта, як стануть вони з Хелемелею, то ми вдвох їх не доженем.

Мантачить Хірійохта косу, дивлюсь, — якось п'ятка в його не так, мантачить косу, гризе вуса та примовляє:

— Комусь сьогодні душно буде.

Вуса вниз у його, колись бувало в церкву зайде, жупан синій на ньому, такий козарлюга!

Мене й уколало:

— Невже я здамся? Я ж тобі покажу першого косаря!

Точе він косу, якось п'ятку відвертає...

Хелемеля аж сопе, крекче, точить мовчки.

Мантачу я косу, думаю: — щоб не було, тобі сьогодні амінь!

Начинає перший Хірійохта. Я за ним другий. Хелемеля трохи тупіший за мною. Стах за ним. Думка така: Хірійохта вперед гнатиме, а Хелемеля мене ззаду... А Стах під літами, відстане...

Першу ручку йдемо, бачу, Хірійохта впрів. Ал не спинається. Дійшов Хірійохті покіс, шістдесят сажнів, узяв брусок, мантачить косу. Вирвав я в його покіс, мені об на сто двадцять ударить, так вітер нахилиє! Першим іду. Коса як гадюка в траві ширяє. Коли дивлюсь, уже Стах плута Хелемелю. Як пройшли ми другий покіс — розогнав Хелемеля Стах! Стах на всю ручку чеше, а Хелемеля на коліно ширяє. А мені, по воді. Нічого милішого нема в житті за косовицю! Доходили ми третій покіс, Хірійохта далеко позаду плентався. Аж дивлюсь, махнув косою він та сам стовбула без кісся впав!

Регіт петардою розірвався на луках.

— Ти його кіссям зверху! — гукають косарі.

Не так косять, як за нами стежать: хто кого переможе.

Обігнав і Стах Хелемелю.

— Я, хоч під літами, — каже, — а ще не здамся. Я думав, що він справді косар, зано...

Вже сіна ніхто краще не зложив, як Стахова бригада. На вигадки майстер ве ликий Стах. Інші бригади вилами по драбині сіно на скирту носять. Одне—сили скільки треба, інше. А Стах журавлем надумав сіно подавать. Інші бригади перейняли. Велика номомія сили була.

А Хірійохтова бригада сіно ямою наклала, затекло. Солому то втоптали, як не треба було.

— Ти середину вибий, а верх підложи, — Хірійохті кажу.

— Що я, ніколи сіна не скиртував?

Збитки на Хірійохтину бригаду загальні збори схвалили перечислити. Бригада розпалась—одна група на чолі з Сухою Мотрею хотіла Хірійохту з бригадирства скинути.

— Ми не хочемо через Хірійохту бути послідніми! Чому Стахова бригада в роботі не працює? Нігде не погноїла нічого. Зумів поставити. А Хірійохта лишень нас у збитки вводить.

Друга група обстоювала. Хелемеля, Мелехеда, Бурда на чолі.—Хірійохта, мовляв, в добра артілі. Ніхто не винен, що сталося так. В господарстві не без того. В себе ж хазяйнуєш і то диви яка копиця затекла. Вже кращого господаря, ніж Хірійохта, не знайти.

— В себе на хазяйстві він може і гарним господарем був, усе до рук прибрати, а в артілі він нікудишній! — Суха Мотря знов каже.

В бригаді все ж чимало прибічників Хірійохти нашлося. Були в артілі люди, що визнають ще не бачили ворожого обличчя Хірійохти.—Шкідлива робота? На великому хазяйстві, мовляв, завжди так. Те замало, загнило, всього не вбережеш. Не призвистись ще люди хазяйнувать. Злої думки в тім не вбачали. Агенти Хірійохти вели ту думку, ніби він з Бурмаком заївся. Наклепи все на Хірійохту Бурмак точить.

Треба було вести глибоку політичну роботу в масі. Бо вже чутка ходила між людьми — проти міцних середняків, — їх до речі чимало було в нашій артілі, — Бурмак, мовляв, підкоп веде. — Тож Хірійохту поїдом ідять ті самі, що вони зроду не були хазяями. Хто посіяв ту думку, догадатись не тяжко.

Виявляючи господарське досягнення наше перед очима маси, завзяття кожного господарника, передовика, разом тавруючи господарську неохайність, шкідницьке ставлення до господарювання, партосередок домігся в очах артільної маси виразніше виявити класові ворогів. Загострив пильність, чуйність до агентів Деришкурів. Ге, що було б, якби ми не стежили за ними! Якби не вели масової політичної роботи! За той рік господарник виріс, і вже не міг спритний агент Деришкура його легко затуркати. Хоча намагались усіма засобами затушкувати недовір'я, що наросло в масі до них. Суха Мотря першим оборонцем Хірійохти була в дні організації артілі. Тепер найзапеклішим ворогом йому стала. Бо побачила вдачу... Гніздо агентів Деришкурових у нашій артілі розкрито. Наростає гнів колгоспної маси, час, коли вона викурить мусила гніздо те.

Сама робота виявила найкращих і найвідсталіших.

В Стаховій бригаді найменше косарів було, а цілий гайок жита викосили. Скирти жита не загноїв.

Косарі косять з гектара сіно. Норми прислано з колгоспцентру. Давать від гектара жита треба було.

— Я лишень косар,— Хелемеля каже.— Аби викосить мені. Не моє діле сушити. Зогніє в покосі — теж не моє діло.

Хмара суне, а він косить. Йому байдуже, що дош допомочить. Стахова бригада, — бачить, хмара насувається. Косарі кидають коси, беруть граблі, сухе сіно в копичі громадять. Підлітки допомагають.

Вогке сіно не дійшло, Хірійохта скирту кладе. Запріло.

Стах дергачі кладе, щоб повітрям пройшло сіно. А Харійохта збив у купу, хай стоїть. Сніє жито, пшениця, а тут ячмінє доганя. І люцерну косить треба. З сіном ще не вправились.

Зізвали виробничу нараду — що і як робить нам.

— Люцерну будемо косить,— Стах каже.

— Люцерна хай ще трохи постоїть,— Хірійохта радить.

— Ти хочеш, щоб люцерна пересохла, скирти з самих дергачів щоб ставили

— А ти хочеш, щоб назелень згоріла?

— В мене не згорить,— Стах каже.

Хірійохта глузує: який ти агроном! Не такі люди, як ти, в пана, бувало, ставили назелень, а й то погоріла.

Другого дня приходить Деришкур, сват Хірійохти.

— Ми ось бачимо, люцерну косить треба вам. Дорогий корм пропаде—ні вам, ні нам не буде. А в вас, бачимо, людей нестача. То знаєте, що? Як дасте нам з половини то наше жито хай постоїть, все дно не багато косить нам, а люцерну приберем.

— Ти що, артіль рятувать прийшов? Духу твого близько щоб не було! — напустився Стах на нього.

МТС сінокосками покосила люцерну за два дні.

Треба скирту класти, Хірійохта тишиться: загноїть люцерну Стах!

То Стах назелень кладе, тоді козли, дрючки. Сажень проклав, знов козли, дрючки. Споживности не втратить і не згорить.

Мотря Суха глузувала з Хірійохти: думаєш, у Стаха твоя голова на плечі?

Косимо жито, жито бур'янисте, роса впада, ножі забиваються. Косарі тріають дорогий час на ниві. Поспішати треба, хліба не ждатимуть. Росяний ранок, стоять косарки. В «комунарці» густіший хліб на ніж піде — шестерня лопа. Вилівка шестерень погана.— Якби отому ливарникові - майстрові, що оці шестерні вилляв, косити довелося,— Стах з серцем каже,— певне, другий раз подбав би за доброякісне литво.

З росою іде косарка — гальмує. Коні, як смикн в нас! А не тягнуть. А тут в'язільниці рвуть косарів,— що ми стоимемо, на вас дивитимемося, марно час гаяти? Та й б з росичкою пов'язалася доки не пече, доки сонця нема, а пообід копи клала б. Така завірюха між в'язільницями сталася.

— Хай пишуть нам просто, або на косарів перекладають, раз ми від копи в'яжемо. Нам час дорогий марнувати? Нам треба виробить норму!

— А нам не треба? — косарі кажуть. Безсилі шонебудь вдіяти топчуться, нервуються, з в'язільницями сваряться.

Всі косарки стоять, аж дивимось,— Славко вривався в лан житній, чеше і не озирається.

Косарі в галас. Зачали собі пробувать — гальмує. Ножі раз - у - раз забиваються. До того ще — жито нерівне, рідке, то густе, коней засмикать можна. А Славко, мов пливе в житі.

Що за лиха личина! Дивувались косарі, дивувались в'язільниці, косарка та ж сама, а бере як!

Одна косарка косить, то в'язільниці мало не б'ються — кожна в'язать за ним стає. Славко бо снопи гарні скида,— ні переділять, ні додавать не треба, враз в'язи. Обійшов Славко лан, ні разу не спинився. Косарі перейняли його, зачали розглядать косарку,— нічого, наче, не робив, усе на місці, а не гальмує! Так би і не розшилопали, якби не показав сам: ножі зрегулював, сегмент ближче до ножа звів.

Потім кожен хапа молотка, ключ — собі клепають.

Е, стривайте, хлопці! Не кожен спроможеться зробити це. Побить сегмент можна.

— Славко ж не побив? — Хірійохта молодий каже.

— Чому у Славка ні один ніж не лопнув, а в тебе скільки?

Підбилося сонце, роса спала, зачали косарки ходити.

Земля місцями погано зорана була, то хлопці на косарках язики поприбивали.

— А що?— кажу — самі орали, тепер земля вас покарала. Думаєте, так і митиметься?

Земля засмічена після індивідуального хазяйнування, осот поріс. Казав бригадам: косіть косами. Хірійохта не чисто викосив, косарки ламалися в нас.

Хірійохтова бригада по старій гудимівській дорозі косить по обидва боки. А дорога ґричаста. То замість того, щоб розбити на дві площини жито, косарки через грудки ґрибають.

Чому за Славком гриви нема ніде?

Біля полтавського шляху мало хіба косарок покалічили? Цегли накидано, кілків бито, дроту колючого настромляли в житах. Коней мало не понівечили, людей. Грошак раз напорівся на дріт колючий, то мало не розніс косарку, Славка не понівечив.

Погано стерегли лани артільні. Деришшури настромляли нам кілків, накидали ґли. Коли він шкоди якої не зробить артілі, то не ляже спати.

— Поламає артіль машини, з жнивими не вправиться, хліб на полі погнє,— така ґамка ворога. Артіль розпадається...

Ми цього року за два тижні свої жнива вправили, ще й індивідуальним допомогли.

Хірійохта обігонь велику зачав.

— Я в пана служив, не втну хіба косить як?

— Жодного снопа, щоб не загноїв ти! Полукіпки в тебе, щоб по шнуру лягли! Тоді ґрибай, стерню луш...

ПАВЛО КОНОНЕНКО

РОЗВІДКА

I

Обережно карбуючи ходу,
і оглядаючи
здичавілі обніжки,
ідуть розвідники —
що затаївши дух —
розсотують куші
мов сторінки,
дарованої книжки.

Позаду, —
пригинаючись
ядро —
коротким скоком
вислизнуло з кручі, —
маскуючись в кущах,
перевіряє плян доручень —
зв'язковець і розвідник
Чорнорт...

І кладучи під ноги далину,
ногами міряють,
Мов циркулем по карті
Місцевість вивчену...
А десь ворожа варта —
чекає ворога
без їжі і без сну.

Та ось наблизились,
дозорець навпростець, —
ядро —
скорочуючи
поступово відстань,
зненацька вдарило —
і не чекавши отаких гостей,
ворожа варта
кинулась
у відступ...

II

Кінчився бій...
торбайка і гітара
веселий сміх на смажених устах,
аж раптом вибух,
десь гарматень вдарив —
і знову буря нароста...
Принишкла пісня,
змовкла пісня, —
гітара голову сховала.
торбайка змовкла
і не писне
і тиша — ніби після шквалу.

III

Ах, калевала, калевала.
Віки минулого далекі.
Зупиним скоро зброї клекіт
щоб замість куль
музика грала.
Але поки довкола ворог,
ми розвідку ведем до бою, —
настане день
і заговорять
не кулемети і набої,
а дивна пісня пролунає
(ми вже співаєм тої пісні)
та будем битись
аж до краю —
поки ворог ані писне.
Ну, а сьогодні
перед шквалом,
ми розвідку ведем далеку...
Тримай,
тримай свого штурвала
в революційний
моря
клекіт.

ПОГОНЯ ЗА РОБОТОЮ

Двадцяти років у своїй свідомості я вже носив гнітючий тягар відповідальності. Я дуже рано розвинувся в народній школі, добуваючи собі похвалу не тільки трапею, а й деякою інтуїцією. Я скінчив курс на рік раніше, ніж інші хлопці. На випусковому вечорі я виступав промовцем.

Мої батьки, звичайно, пишалися. Вони хотіли, щоб я вступив до вищої школи, як інші «людські» хлопці. Але й тоді я розумів, що освіта — розкіш, призначена для людей порядних. Більше, як половина хлопців мого випуску йшло на роботу. Я вирішив зробити так само.

Така була моя доля. Я це вирахував на папері для моїх батьків. На те, щоб стати вкарем, треба було чотири роки вищої школи, а потім шість років коледжу... Разом десять років науки й тисячі доларів на книжки, навчання й усе інше.

Нас було четверо в сім'ї. Моя мати виглядала нездатною до праці. Чи зміг би батько, розвозячи свої банани, утримувати нас протягом десяти років, поки я вчився б?

Звичайно ні! Я був упертий і грубий. Батьки мої плакали, пробуючи переконати мене, але я відмовився піти до вищої школи.

Міс Баррі, вчителька англійської мови, теж намагалася мене переконати. Вона побила мене. Вона дивилася на мене уважними, блакитними очима, з серйозністю старої діви й казала:

— Було б дуже жаль, коли б ви пішли на фабрику. Я ніколи не бачила кращих англійських творів, ніж ваші, Майкле.

— Я мушу працювати, Міс Баррі,— сказав я. Я зібрався йти... Вона взяла мене за руку. Я чув пахощі свіжого весняного бузку з бронзового келиха на її столі.

— Пождіть,— серйозно сказала вона.— Я хочу щоб ви пообіцяли мені вчитися ночі. Я вам дам список потрібних для вищої школи підручників. Таким чином ви пройдете Реджентс Кавитс. Згода?

— Так, міс Баррі,— похмуро збрехав я.

Я намагався бути стійким. Роками моє я годувалося похвалами від усіх за мою хороспілість. Я завжди кохався в книжках; я аж не тямився від книжок, я палко бажав вступити до вищої школи й коледжу. Тому, що це було неможливо, я зібрався скинути такі дурниці.

— Тяжко буде вчитися ночами,— сказала міс Баррі своїм тремтливим голосом,— так робили Ебрехен Лінколі та інші великі американці.

— Так, міс Баррі,— пробурмотів я.

На прощання вона зробила мені подарунок. Це був том Емерсонових статей. Її й моїм ім'ям та датою на чистій сторінці книги.

Я подякував за книгу й, повернувшись додому, кинув її під ліжко.

Протягом наступних п'яти років я не прочитав жадної сторінки з неї, чи з будь-якої іншої книжки. Я ненавидів книжки; вони брехали й не мали нічого спільного життям та працею.

Не легко було знайти собі першу працю. Місяцями полював я серед Нью-Йоркського літа з його розпаленим небом і вогкими туманами. Щоранку я купував «Світ» і ребігав очима оголошення про роботу.

«Потрібні агенти. Потрібні адресатори. Потрібні бондарі. Потрібні голярі. Потрібні посильні. Потрібні різники»...

О фатальна сторінка оголошень, що несе новини про життя й смерть сотням і тисячам! Як часто я читав її з сумтком на душі. Навіть тепер один вигляд її завдає мені болю.

Юрби хлопців штовхалися й верещали коло дверей скрізь, де була робота. Я змагався з ними. Ми борювалися, підлабузювалися й, послужливо витягшись, стояли перед хазяйським оком, маленькі раби на колодці.

Ніхто не може пройти крізь сором і ганьбу погоні за роботою, не залишившись позначеним на все життя. Я ненавидів мою першу спробу, й ненавидів усі інші з того часу. Не може бути волі на світі, поки людина випрохує собі роботу.

Я вставав о пів на сьому щоранку, а о сьомій уже топтав вулиці. Завжди були сотні місць, але й тисячі жадних хлопців на них. Місто повинилось цими хлопцями, безмисними, ошелешеними й такими ж голодними, як я.

Я став на місце посильного в одній шовковій фірмі. Але не на довго. Першого ж ранку клерк - відрядник, витончений представник півночі, відразу догадався, що я — євреї. Він ввічливо протгнав мене. Вони не потребували євреїв. В цьому місті з мільйонном євреїв між діловими фірмами завжди був великий антисемітизм. У багатьох оповіщеннях зазначалося: тільки не євреїв. Навіть єврейські фірми відрізняли євреїв. Як часто я вислизав з фабрики чи контори, де мені старший казав, що євреї їм непотрібні. Як часто мене змушували пам'ятати, що я належав до проклятого народу, чие головне нещастя в тім, що він породив якогось Христа.

Аж ось таки я знайшов місце. Це була фабрика, де вироблялись газо - жарові сітки, на темному горіщі під повітряною залізницею на Бекері, коло Чатамської Площі. Це було осяйне місце, кімната — пекло, гаряча й отруєна сотнями газових вогнів. Вона душила смородом хемікалій.

Я відразу ж почав пітніти, але ще гірше, я не міг дихати. Мене жахало те місце. Підійшов хазяїн і сказав мені скинути верхній одяг. Це був насуплений чоловічок товстий, як бочка посередині, в пишний, з малинового шовку сорочці. Він жував ситару. Лице в нього було хоробливо — жорстоке, як у якогось єврейського бандита.

— Мавп'яча пика, — гукнув він, — покажи цьому новакові що робити. Наблизився італійський парубочко в кальсонах і натільній сорочці з смугами поту на них. Його приплеканий ніс та маленькі зіл очі спричинились до такого влучного прізвиська.

— Йди сюди, хлопче, — сказав він. Я спустився за ним униз. Там було при роботі тридцятьеро нещасних людських істот. Чоловіки сиділи за довгим столом, випробували жарові сітки, як смертні маски, були їхні обличчя, нерухомі, білімаски. Очі їм захищали великі сині окуляри.

Меленькі єврейки та італійки вмочували станки сіток у хемічні корта. Хлопці стояли перед лавою печей, де палало шістдесят газових струменів. Вони вкладали туди станки, щоб обпалити їх хемікаліями. Всі були мокрі, всі були суворі й змучені.

— Де ти перед цим працював? — заревів Мавп'яча пика.

— Це моя перша робота. Я тільки но з школи.

— Он як, — приснув він. — Тільки но з школи, еге? Гаразд, добрячої ж роботи набіг ти собі, хлопче! Я доведу тебе до ума. Візьми це.

Я взяв залізний станок, що він дав мені, й одразу випустив його з рук. Він обпал мені руку. Мавп'яча пика зареготав від такого жарту.

— Ти сучий син! — сказав я. — Воно гаряче.

Він наблизив своє мавп'яче обличчя до мого.

— Ти пущеня, я відкушу тобі носа, коли ти грубіянитимеш мені. Я твій хазяїн тут. Він одійшов. Я працював. Мені приносили станки сіток і я обпалював їх. Пекло палало й смерділо навколо мене. Опівдні хазяїн дав свисток. Ми сіли на ослони, щоб за півгодини поспідати. Я не міг їсти, бо мені нудило. Я хотів повітря, повітря, але там не було часу для повітря.

В тій пекельній дірі не було часу ні для чого, крім роботи. Я прів у ній шість місяців. Мавп'яча пика мучив мене. Я втратив п'ятнадцять фунтів. Вночі я метався перед примарами. Я забув мрії про коледж. Я все забув, крім газо - жарових сіток.

Мати бачила, як я худну. Вона змусила мене піти з того місця. Я надто отупів, щоб зробити це самовільно. Я ще місяць читав оповіщення про роботу. Я знайшов її в одній темній норі на Другому Авеню, в маленькій друкарні. Тут я працював шість місяців, аж поки пошкочив собі руку коло пресу.

Знову період поховання на роботу. Потім короткий інтервал — праця в пекарні, де пекли мацу. Потім робота в залізничній компанії. На почті. В мануфактурній крамниці.

Нові й нові місця. Я кидався від одного до другого, без мети, без надії. Я був один із багатьох. Я піймався, як і мій батько, в пастку нужди. Я був ніщо, я був непотрібний ні для кого.

Іноді я серйозно думав перерізати собі горло. Часом я думав тікати на далекий Захід. Жінки почали мучити мене. Я став релігійний майже до божевілля. На даху будинку я молився в місячному сяйві єврейському Месії, що мав урятувати світ. Я знову дійшовся з Негром. Цілими ночами я не виходив з буйнобешкетливої гральні. Мені це ба було шалених побудників. Я був готовий на все. П'ятнадцяти років я вже пиячив бахурував з Негровою ватагою.

Я працював, а мої батьки дедалі більше сумували й старішали. Так минали роки. Я не хочу згадувати про те все; про роки моєї юности. Та я був тільки один з мільйонів.

Чоловік на ящику з - під мила оповістив одного вечора в Іст - Сайді, ніби з розпачу, горя й безпорадності народився світовий рух, щоб знищити бідність.

Я слухав його.

О, робітнича Революціє, ти дала надію мені, малому, з самогубством на думці, стопцєві!

— Ти — справжній Месія! Прийшовши, ти зруйнуєш, Іст - Сайд і збудуєш на його місці сад людського духу!

О, Революціє, що змусила мене думати, боротись і жити!

О, великий Початок!

З англійської переклав В. Мисик.